

HOLMI

XII. évfolyam 6. szám

2000. június

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

Tandori Dezső: A belső utazások • 635

Petri György: T. D.-höz • 637

Aki nem érzi • 638

Dal • 638

Lázáry René Sándor: Léha catullusi lopkodások • 638

René szerelmes éneke • 640

Somlyó György: Balatonboglár, 1920 • 641

(Van másik) régimódi ballada • 642

Szabó Ádám: Az irodalmi élet • 643

Baranyai László: Móricz, Márai • 648

Fabri Anna: „Egykor regényhős voltam...”

(Az irodalom kultusza Krúdy Gyula
műveiben) • 651

Demény Péter: Sziszüphosz kamerája • 658

Bodor Béla: Egy virtuális poéta a XVIII. századból:

Szigvárt Xavér költeményei • 668

Horváth Elemér: ferragosto • 682

anonymus • 682

adeodatus temetése • 683

panoráma • 683

horatius • 684

Szabó T. Anna: Előhívás • 684

Éjszaka • 685

Levél • 685

Méhes Károly: Mi ez? • 686

Litvai Nelli: A szemüveg • 687

Gál Ferenc: Ódák és más tagadások • 695

- Filip Tamás*: Színre színt • 697
Reggel az antikváriumban • 697
Magyar László András: Kuscan hercegnője • 698
Kövér György: A tékozló Wotzasik fiúk • 701
Sinka Erzsébet: Tábori posta 202/56 • 717
Tatár György: Tájkép – csata közben (*Részletek*) • 721
Rainer Maria Rilke „Imakönyv”-éből (*Sike Sándor*
fordítása) • 737

FIGYELŐ

- Bazsányi Sándor*: Évek? Évtizedek? (Ottlik Géza:
Továbbélők) • 740
Timár György–Kicsi Sándor András: Két bírálat egy könyvről
(Kálmán László–Nádasdy Ádám:
Hárompercesek a nyelvről) • 749
Kalmár Melinda: Révész Sándor: Egyetlen élet.
Gimes Miklós története • 753
Somlyó Bálint: Egy bűnbánó kantianus (Oliver
Sacks: Antropológus a Marson) • 756

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Tandori Dezső

A BELSŐ UTAZÁSOK

Új ficam

1

Már Bécs se. Bokaficam, vasutassztrájk
és influenzajárvány tört ki rajtam.
Hogy közeledéseik elhalasszák,
nem megy. Siettetik, hogy ne akarjam:

Bécset, a vasutat, vasuti kocsmák
ismerős pultjait, piaci zajban
ne álljak csöndben, bort egy-nyolcadozvást,
igen, ott nem deci: nyolcad, negyed van.

Ezt segítik. Amit nem akarok?
Szép példa: „Ketten mire mehetünk?”
A *Muskétás* terasza hova tünt?

Elpergett, mint a zsákutcasarok
fáiról a levél sok év előtt.
Ezek már hasonlattalan idők.

2

Jó odahaza korán lefeküdni,
hibbant otthoni- és koraisággal:
este hétkor. De mit kezdjen magával,
aki nem bírja idegenben unni

az életét? Nem vallomás. Magányt hall
ki bármilyen hangosságból, csendesülni
kell hozzá mindennek, hogy megcsendülni
tudjon, ha meg, társasabb dallamával...

kinek? minek? mi végre? Képzeletben
senki-semmi nem vonul, és kilebben
a széktámlákon átsikló madár is,

mert rég a föld örli aprócska csontját.
Kezdeményezne. Áh. Eh. Mit. Bolondság.
Menne, jó ötlet. El is ejti, máris.

3

Így, átcusszanva harmadik személybe,
abszurdumnak tartja a hajnali
felkelést – szinte lázadás! (Mi végre?)
Mint egy ástást, el kell fojtani;

mint egy ástástól, remélni, végre
elalszik, nem indul a gyakori
lábviszketés, pizsamagatya félre
nem csúszik, és akkor... jöhet a... mi

ez mindig, az elalvás-rejtelem,
és mikor és hogyan következik be?
Megkettőződni nem akarsz sosem,

gyötrelmekkel, reménnyel... Mintha te
kevesebb lennél azzal, ami több.
Bár jó állapotához sincs közöd.

4

A jó állapot: a kevés; kopottabb
szóval: a semmi; az, hogy jól se kell, ezt
megismétled itt. Hétkor elhelyezkedsz,
ha itthon, ha... de ezt már gondolod csak,

gyötrő kötelességül. Már se bécsest
nem bírsz, se londonost, satöbbi. Reptér,
pályaudvar, mi közöd az egészhez,
egy vers se annyi, hogy belészeretnél

rímképletébe. Váz, képlet, *ez az*,
igen, *ez az*, ami kollokvialis
módon világias, fél-rohadt alma,

a Teremtésből! fele végre hagyna,
mindig a másik van, s hogy „fele”: máris
bevonz, örök-kihúnyón végszavaz.

A mindenségit, és tovább! Aludni
ficamtalan, megkettőzetlenül,
csak mint egy kalupniban egy kalucsni;
amit szarsz is, csorogjon el belül,

legyen a sziveden, legyen a szádon – – –
Felriadsz. Akkor megint csak egy álom.

Petri György

T. D.-HÖZ

Mondjad, kedves Dezső, hogyan vagy Te mostan?
Én magamat tegnap majdnem összefostam,
de a pozitívum az, hogy még csak *majdnem*,
arra gondolni is rossz, hogy *tényleg*, jaj, nem!
Szöveg jó belőlem – bébiből a kaka –
na de hát egy ilyen többszörös nagypapa
(habár rákja miatt már kevésbé *szőrös*,
mondom, hogy olvasóm hadd legyen lúdbőrös),
lehetne egy kissé már önfegyelmezettebb,
mint Domini canes, mint egy jól nevelt eb.
Főznék Neked, Dezső, egy jó pacallevest
– ilyet a világon senki még nem evett,
mivelhogy én talál tamki a recipét,
desszertként pedig majd adnék almás pitét
(ez linzertészta rummal, darált dióval,
mazsolával és még egynéhány más földi jóval).
Már ha egyetértesz abban, hogy a levés
még csak-csak tűrhető formája az evés.

AKI NEM ÉRZI

Aki nem *érzi* ösztönösen, hogy
a mártásba kell még egy csipet
fokhagyma, vagy hogy a salátaöntetbe
nem ártana néhány szem gurulós
málna, valamint kevéske jól kisült
libatöpörtyű – az ne fogjon
könnyelműen a fakanalak pengetési-
hez.

Mit kezdjünk azzal, akinek nem
nyilvánvaló, hogy a zsenge gyömbért mézben
és tokaji borban kell párolni ahhoz, hogy
kijöjjön a zamata?

DAL

Vánszorgok, fekszem,
ködben, illetve kádban,
összedörzsölöm tenyerem,
iszom folyékony kenyerem
halálra-váltan

Lázár René Sándor

LÉHA CATULLUSI LOPKODÁSOK

I

Nincs az a nő a világon, akit még szebb szerelemmel
Vágytak, epedtek a bús férfiak – úgy, ahogy én,
Júlia, téged imádlak örökkön tiszta szivemből:
Ily hűség köti szent léthez a földi halált.

Maros-Vásárhelyt, 1892. febr. Bálint-napon

II

Éljünk, Júlia, végre!... És szeressük
 Egymást öszszeborulva, mint a lombok,
 Suttogva s kavarogva is bolondul,
 Megbolydultan a záporos tavaszban!
 És a zord öregek zörögjenek csak,
 Hadd rázzák zötyögős tökük s fukar görcs
 Öklük ránk papok, úrinék, kofák... Csak
 Pletykálkodjanak uczcza-sárt dagasztva,
 Hadd dohogjanak – egy likas fityinget
 Sem ér dög locsogásuk. Adj ezer-száz
 Csókot, drága, de száz-ezerszer anynyit
 Kapsz majd vissza te ingyen! Ám ha vétek,
 Ismét kezdjük el... És keverjük úgy meg:
 Végszámát ki se sejtse csókjainknak,
 Nemhogy cifra, irígykedő czivisnép!

Maros-Vásárhelyt, 1892. április 19-én

III

Évődsz, Júlia: czirka menyinyi csóktól
 Telnék bé dugig én, a telhetetlen?
 Hány porszem van Egyiptom és Szudán szent
 Pusztaságaiban? Parázs homokszem
 Hány izzik föl a fáraók s királynék
 Rejtett sírjai közt? A lázas éjben
 Hány csillag lesi titkosan, hevülten
 Lelkek dúlt gyönyörét, lopott szerelmét
 S testek fényeit? Anynyit csók elég lesz.
 Tán elég nekem is... Csak adj, de anynyit:
 Számigálni se bírja sült baromság,
 Sem megrontani bős, galád, hazug nyelv.

Maros-Vásárhelyt, 1892. május 22-én

IV

Hány catullusi sort lopok neked még?
 Lépesmément a lomha medvebocs sem
 Dézsmál úgy, ahogy érted én az antik
 Kaptárt, édesem! O, szegény Catullust
 Hányszor fosztogatom ki még potomra?
 S meddig, Júlia, hogy hiába küldök

Hódolatra elébed anynyi rablott
Kincset? Hisz csodaszép szemed se rebben –
Csak távol delejül ragyogsz, te csillag...
Húlt márványszobor éjszakám szívében –
Ébredj rám, mosolyogj... Ne félj szeretni.

Maros-Vásárhelyt, 1892. június 3-án

RENÉ SZERELMES ÉNEKE

Sappho után, de újra csak Catullustól!

Mintha már boldog, buja istenekkel
Volna egy, sőt: több, aki szemben ülhet
Véled, és lát, és szavaidra rezzen,
Hallja, föliszsa

Hangod, örvénylő nevetésed... Én meg
Reszketek, szívem kiszakadna menten:
Csak ha rád nézek, Juliám, nehézzé
Némul a nyelvem,

Testem is zsibbad, kusza tűz bizserget,
Bőrömön futkos föl-alá, fejem zúg,
Szédülök, fúlok, szemem elsötétült,
Éjbe borult kút.

Renyhe versírás tesz ilyen tunyává:
Renyheségtől vagy, te René, rajongó!
Renyheség, költők henyesége ront meg
Minden időket.

Maros-Vásárhelyt, 1892. július 12-én

Somlyó György

BALATONBOGLÁR, 1920

Borges-imitáció

Nem volt folyóvíz a falusi házban.
(Később nagypapa fogja bevezetni.)
Lavórban fürdették az újszülöttet.
Apa nem volt jelen a fürdetésnél.
(Fővárosi szűk zugában szorongott.)
Durván kb. húszmillió halottal
Számoltak el az életben maradtak
(A spanyol-járványt is hozzácsatolva)
A levegőben is gyilkolva egymást
(A gázzal és tankokkal egyetemben
Légierőt először hasznosítva).
Nem látszta hiányozni a hiányzó.
Úgy látszott megint világ a világ.
(Bár közben még mindenfelé nyomultak
Az ilyen-olyan színű terrorok.)
De a világvégének vége lett.
S ha vége lett mért ne kezdődjön újra.
Új diktátumok háromszögeléssel
Osztották szét a holtaknak a békét.
Elkezdtek újra szülni és születni.
Törvénykeztek. Például jó előre
Példásan megvonták az újszülöttről
A majdan szerzendő tudás jogát.
De hát hol volt az még? Mesés jövőben.
(Mely – tudni való – kiszámíthatatlan.)
Még körötte is az új béke lengett.
Kertjükben éppúgy izzottak a rózsák,
Mint a pákák a műhely parázsában.
Ablaka alatt pillangolt a jázmin.
Az idő a tért is bekebelezte.
Az egész földkerekségre kiterjedt.
(Csak nem tudta merre hová s mivé lesz.)
Épp nyolcvan év hiányzott Kétezerhez.

2000. április 1.

(VAN MÁSIK) RÉGIMÓDI BALLADA

Pentaton

(Ámulás)

Kis nagyothallással megvert gyerekség
Rájátszásként friss öregségi vakság
Szúrós szögesdrótok és tompa elmék
Mézédes csókok véráztatta akták
(Vagy fordítva ha netán úgy akarják)
Az ördögfiókák az istenatták
Rendesen bekerítették őkelmét
Kész csoda hogy megélte élte nagygyát
S most csak ámul hogy mindezt ingyen agygyák
– Az üdvösséghez Herceg! mondd mi kell még?

(Volt-nincs-van)

Volt ez meg az bátorság és ijedség
S ami jöhet még csak semleges aggság
Végtelen lét után a végtelen vég
(Ahogy új matematikák sugajják)
A röpké plusz utáni minusz naccság
És közben kisebb-nagyobb gyenge-agyság
Szánjuk-e vagy bámuljuk-e őkelmét
Fogja kávéját nyalja ki az alját
S fusson – az istenért – ha kiutat lát
– Az üdvösséghez Herceg mennyi kell még?

(Haláltánc)

De halál elől csak halál a mentség
A kis ürdög őbenne veri lantját
A tűz nem a pokolban – odabent ég
Titkait a lángok nyaldosva falják
Nehéz léptével csak egy út marad hát
Mely minden régi sebet újra feltép
Mi más kísérhetné meg még őkelmét
Mint a kétség láncából kiszakadt vágy
A semmi útjain letenni terhét
– Herceg az üdvösséghez ennyi kell még

Ajánlás

Herceg az üdvösséghez mondd mi kell még?
Kettő közül választhat földi *vendég*:
„*Mit az egész világ?*” – kérdik Molnárnék
„*Könyv az egész világ*” – sugják Mallarmék
– Herceg az üdvösséghez ennyi kell még

Szabó Ádám

AZ IRODALMI ÉLET

Jucának

*Legfőbb élmény a könyvelmény
Bárhogy légyen elkönyvelvén
Mert az érzés a könnyel mén
Melyet fakaszt a könyv elmén.
(Névtelen kódexmásoló
elmosódott lapszéli följegyzése)*

Úgy élte az irodalmat, mint valóságos életet. Mint *a* valóságos életet, amely mellett az a másik élet polgári foglalkozásostul, szerelmi csalódásostul és krónikus gyomorhurutosostul csak mese, álom, a képzelet játéka. Ennek volt köszönhető, hogy noha ebben a játék világban mindig gondolatai által elvarázsolva létezett, mégsem történt soha baja: nem ütötte el játék autó, és nem esett a fejére művirágcserep. Mert őt csak a könyvek lapjain érheti baleset, a halálra pedig, minthogy alig néhány novellányi ideje vették e világ papírjára, nem is gondolt. Elvégre az ismeretlen olvasó még csak épp hogy felütötte élete regényét. Bár egyszer a végzet igencsak a sarkára hágott. Illyés *Petőfi*jében kódorgott éppen, amikor a szabadságharc forгатagában egyszerre a fehéregyházi csatatér kellős közepén találta magát, kozák dzsidások körgyűrűjében. Szerencsére sikerült elrejtőznie egy betűnyi kukoricásban, de azóta tisztában volt vele, hogy ő is halandó, mint bármely romantikus regényhős.

Ennek a teljes életnek volt egyenes következménye, hogy nem érezte elsődleges fontosságát annak, hogy ő maga írjon. Állandó vásár- és ünnepnapot jelentett számára, nem pedig a szellemi szabadsághoz méltatlan munkaidőt. Őbenne játszódik le az egész világirodalom, minek ennek folytonosan hangot adni. Az olyan volna, mint amikor valaki szünet nélkül hajtogatja a feleségének, hogy szereti, mert közben a szabadidejében suttyomban buzi bárókat látogat: végtelenül gyanús az olyan író, aki örökké írni akar, mert az mindig valamiféle alpári sunnyogás elkendőzésére szolgál, mondjuk arra, hogy nem tud írni. Egyébként is mindenfajta írás megalkuvás esendőségünkkel. A tökéletes író, akinek nincsenek művei. (Osvát is elszégyellte magát, amikor éle-

te egyetlen lábjegyzetét elkövette.) De még csak erről sem volt szó: egyszerűen nem érezte igényét az úgynevezett alkotásnak. (Mecsoda kifejezés! Az író csak kegyelmi pillanataiban, ötpercekre író a szó valódi értelmében. De az sem úgy következik el, hogy elegáns házikabátba búvik, és leül az íróasztalhoz.) Hiszen ő maga már úgylis létezik! Tehát összes művei bőrkötésben, okuláréval a címlapon is vele együtt. És az irodalom más területei sem lehettek karrierforrás a számára egyetemi fokozatostul és köztársasági érdemrendestül (különben is maximum azt a kitüntetést méltóztatna elfogadni – kiérdemelni nem, kiérdemelni a szónak a társadalmi vonatkozásában még azt sem –, amelyet róla neveznének el). Nehezen tudta volna magát elképzelni, amint az ígkötők szerepét vizsgálja Kemény Zsigmond prózájában. Nem, az irodalom nem lehet megalkuvás tárgya. Az legfőnnebb annyi lehet, hogy az ember gondolkodik róla (de hiszen úgylis örökké róla gondolkodik, mi másról?), és néha kinyitja a száját, és akkor kiáramlik a levegő hátán egy szó, mondjuk az, hogy: „Prikk”, és ennyi az irodalom. Tehát nem is annyira a beszélgetés, mint inkább a hallgatás tárgya kell legyen, mert ha valaki úgy tud hallgatni, ahogy a csillag megy az égen, akkor már mindent elmondott.

S minthogy ez volt számára a valódi élet, úgy ez volt az igazi család is. (Amit azonban nem úgy kell értelmezni, hogy az irodalom egy nagy család, mert ebben a megfogalmazásban rögvest rossz emlékű iskola- s hadsereg-definíciók kezdenek garázdálkodni. Hagyjuk csak a nagy családot a nagycsaládosok mozgalmának. Különben is jól tudjuk, csak a barátainkat válogathatjuk meg. Ráadásul azokat sem mindig.) Mert persze hogy ott helyezkedett folytonos ugrásra készen szülőstül, nagyszülőstül, fivérestül (sőt még egy háttérben ólálkodó keresztapáról is meg kell emlékezni) a vér szerinti rokonság, de ez megint csak inkább a játéknak volt a része. Ami nem jelenti, hogy ne fájt volna őszintén egy atyai valagon billentés vagy egy anyai könnyelmorzsolás a szem sarkában, csak azt, hogy másként. És ez a *másként* nyújt magyarázatot egész viselkedésformájára, amelyet hétköznapi nyelven különösnek, szókimondóbban abnormálisnak bélyegeztek. Mert mit szóljon valóban az ember, ha Szindbád egyszerre kilép a könyv lapjai közül, körülnéz, és aztán gátlástalanul kezdi továbbélni az ezeregyéjszakát? Mit szólhatna: tátja a száját. Na jó, de mi van, ha ez a Szindbád a tulajdon fiad? Akkor már tényleg csak a seggbe rúgás következhet. A helyzetet a keresztapa oldotta meg, lakonikusan annyit mondván: „Költő.” (Ő, ezek a csodálatos szűkszavú keresztapák egy életre szóló tőszavas tanításaikkal, mint „jazz”, „Fradí”, „erotika”, amelyek a szenteltvízzel együtt csorognak az ember fejére, és indítják el a hit szakrális és profán útjain!) És tényleg az volt, de megint csak úgy, ahogy egy napfelkeltét néz a halandó: szavak nélkül. (Hiszen ezt teszi minden valódi költő: az utolsó szót keresi. És ha megtalálná, akkor nem marad más, mint a hallgatás. Ezért iparkodnak hát a középszerű költők nem megelélni azt. És láss csodát: siker koronázza erőfeszítéseiket... Ő viszont talán úgy jött a világra, hogy eleve birtokában volt annak, és így lehetett első szava egyben az utolsó. Ezért valahányszor mégiscsak beszélnie kellett, inkább társalgott, hogy véletlenül se eshessék kísértésbe. Mert kimondani egy szót nem azonos a vele való csacsogással.)

Így adódott számára valódi családként az irodalmi nagybácsik világa. Gyula bácsi, Sanyi bácsi és Dezső bácsi.

Gyula bácsi volt a vidéki nagybáty. Őhöz kapcsolódott a legtöbb illat: az erdők, a mezők, a folyók illata, tehát a természeté (nem mintha a bácsi különösebben nagy természetjáró, urambocsá, turista lett volna), valamint az ételek és italok ínycsiklandó

szagarzenálja, és még valami: különös parfümelegy, amelyet másként nem lehet lefordítani, mint egy letűnt, másik világ összetéveszthetetlen illataként, amelynek semmi köze holmi áporodott dohshoz, ami különben a régi dolgokat jellemzi, de annál több rejlik benne az álmok, az emlékek és a boldogság keverékéből. Gyula bácsihoz menni az falura utazást jelentett, valahová Felső-Magyarország a Hernád és a Bodrog bekanyarogta tájaira (soha nem lehetett pontosan tudni, hol is lakik voltaképpen), egy sárga falú parasztházba. Az jelentette télen az embermagasságú havat, a fahasábok ropogását az irdatlan cserépkályhában, a bableveseket és túrós csuszákat gyúrt házi tésztából (amely olyan sárga a falusi tojástól, mintha a tyúkanyót legalábbis olajfestékkel itatták volna kotlás közben) és a hatalmas alvásokat a karvastagságú spaletták mögött. Jelentette a disznótorokat a hajnali pálinkával, a tízórai vérevéssel és az esti torral, amikor is az egész napi derekas ivászat hatására mindenki oly szívhezszólóan elsíratta a cocát. A forró nyarakat, amikor a hűvös fenyőerdők katedráliscsendjében különös vidékeket, sziklaváratokat, sárkányfészkeket lehetett fölfedezni. És az őszt a szürettel, ami olyan, mint amikor a pap előkészületeket tesz, és aztán fölmutatja a kelyhet, melyben a bor Krisztus vérévé változik.

Gyula bácsi volt a vidék. Bajszával, hosszú szárú pipájával, alvómacska-nézésével, amellyel mindent meglátott, ami csak az életben fontos lehet, és főként varázslatosan szép és kíméletlenül pontos hasonlataival. Gyula bácsi soha nem azt mondta, hogy ez vagy az a dolog ilyen vagy olyan – hanem olyan, mint. És ezek a hasonlatok sokkalta erőteljesebben fejezték ki a dolgokat, mintha egyszerűen csak nevükön neveztük volna őket. Hiszen semmi sem csak az, ami, hanem olyan is, amilyen lehetne. És ezt a jelenségek mögött földerengő lehetőséget érzékeltette kézzelfoghatóan Gyula bácsi. Mert nincs is több az életben, mint megfoghatóvá varázsolni az álmokat, amelyek megfejtése mindent elárul az élet dolgairól.

Sanyi bácsi ellenben egészen más volt, talán mert a lényegiben azonos volt vele. Sanyi bácsi városban élt, polgár volt, ő volt a polgár; hogy ennek megfelelően a lehető legjobban különbözzék a polgárról alkotott közkeletű fölfogástól. Gyula bácsi is erkölcsi fenomén volt, de úgy csinált, úgy viselkedett (miközben sehogy sem viselkedett: hallgatta a legyek zúgását az ablakban), mintha nem volna az; Sanyi bácsi viszont maga volt a két lábon járó etikai példakép. Úgy élt, mintha örökké finom szarvasbőr kesztyűt viselne a lelkén mindenfajta szellemi mocsok ellen, ami az embert ebben az össznépi kulturális környezetszennyezésben csak érheti. Ám a többi réteg sál és hősapka mögül sasszemmel figyelt, legelső helyen önmagát. Sanyi bácsit általában félreértették. Azok is, akik lekicsinylőleg kezelték véleményét, mert irtóznak a prédikációtól, de legfőként azok, akik ájtatos képpel szentté avatták minden egyes csuklását. Mert Sanyi bácsi látszólagos kinyilatkoztatásaiban úgy rejtett az írónia, mint színlelt mosolyban a rettegés. Ilyeneket mondott: „Ha megöregszem, pincét akarok, ezt már szilárdan elhatároztam.” És akkor a hívők rohantak, és egymást taposták agyon a pincevásárlásban, hogy aztán ott unatkozzanak előtte a diófa alatt, mert a szentírás elfelejtett gondoskodni a további instrukciókról. Meg azt mondta: „Mikor a rizlinggel is baj lesz Magyarországon, akkor én már nem akarok élni.” És már régóta kotyvasztották szénából-szalmából a borhamisítók a jobbnál jobb rajnai meg olaszrizlingeket, ő pedig javában élt, derék követői meg ott toporogtak üres demizsonjaikkal, és zavartan forgatták a fejüket: „Most akkor mi lesz, Mester? Lét vagy nemlét kérdése ez?” Mert Sanyi bácsi mondatai nem részleteikben és szó szerinti értelmükben jelentették az igazságot,

hanem a tartalmuk mögött tornyosuló látomással, amelynek gyakran annyi volt csak az értelme, hogy igazság pedig önmagában nem létezik. De ezt kevesen tudták.

Viszont amíg enni legjobban Gyula bácsival lehetett (ő, azok a bécsi csonthúsok!), addig borban Sanyi bácsi volt a legnagyobb. Olyanokat tudott mondani, hogy: „A bor férfidolog. Csendesen kell beszélni róla. Leghelyesebben egy pohár bor mellett.” És akkor csak hallgattak hosszan egy fonatos üveg bikavér mellett, amely olyan mélyre ásta magát az idegeikbe, hogy portugál szavakra és görög igekötőkre emlékeztek vissza, és arra gondoltak, hogy legvégül valószínűleg tényleg ketten maradnak: Isten és a bor.

Dezső bácsi, nos Dezső bácsi viszont olyan volt, mint egy bohóc. A szó legnemesebb értelmében. Miképpen mindannyian bohócok vagyunk, és a legneveltségesebb, amikor kapálódzunk ellene. Dezső bácsi ellenben látványosan viselte ennek kellékeit: a művésziesség hajtincset, a zsinórvékony nyakkendőt, a rikító ruhákat; ha krumpliorrot nem tett fel, azért nem, mert a sajátját is eléggé karikatúrának érezte. Dezső bácsi volt a humor megtestesülése. Valahogy mindig fintorokat vágott, mintha minden pillanatban arra akarna figyelmeztetni, hogy ez az egész temetésesdi, amit életnek csúfolunk, nem több, de legfőképp nem kevesebb, mint egy hatalmas tréfa; és viszont: miközben tótágast állt (az volt a természetes testtartása), és kiöltötte a nyelvét, olyan tárgyilagosan tudott metsző pillantású szemével figyelni, hogy az ember rádöbbsen: ennek fele sem tréfa, itt valójában véresen komoly dolgokról van szó.

Dezső bácsi szünet nélkül nyelvi játékokat űzött: szóviccben és rímfacasztásban senki sem érhetett a nyomába. Mondjuk, valaki olyan lényegbe vágó tudományos kinyilatkoztatást tett, hogy a föld két féltékéből áll, s ő máris lerántotta a magas lóról, mondván: „Mit ér, mit ér két féltéke, ha lóg az ember féltöke?”, amiben teljességgel igaza is volt, mert valóban mit ér? Aztán mintegy pontos időjelzés gyanánt elhangzott az, hogy: „Fél hat”, mire ő kapásból vágta rá: „Ki egyedül van egy hotelszobában, félhet.” És a röhögőgörcsben, amit kiváltott, bujkált valamiféle borzongás, mert ahogy ebben az egyetlen betű eltérésben olyan hatalmas jelentésbeli különbség rejlik, úgy fogalmazódott meg Dezső bácsi minden viccében az élet látszólagosságainak a leleplezése.

Ez volt tehát az ő családja: a szentháromság. Vagy még inkább a két csodálatos lator, és közöttük a harmadik, akinek kilétét senki sem ismeri bizonyosan. De hogy melyikük melyik, azt inkább ne firtassuk. És ezek a nagybácsik sokkalta valóságosabban léteztek számára, mint az úgynevezett élő írók, akik közül pedig nem egyet ismert, még magával a Mesterrel is összefutott kisregényi életpályája során.

Legelőször akkor, amikor még olyan fiatal és üde volt, mint egy első kötetes költőnő, és épphogy elveszítette a szüzességét: elkövetett egy írásművet. Mentségéül az szolgáljon: gyerek volt még, tehát bohó és beszámíthatatlan (hogy pár év múljk csak el, s váljk mohóvá és kiszámíthatatlanná; ennyit Dezső bácsi nyelvi örökségéről), ennek megfelelően csupán irodalmi javítóintézetbe csukták. Ez utóbbinak volt vezetője a Mester, így került karmai közé jómaga és élete legtökéletesebb alkotása (hiszen első elbeszélésünk éppen elsősege jogán a legjobb, mert utána már csak rosszabb jöhet, mivel ha elköveztük a bűnt, akkor csak súlyosabb bűnökkel tetézhajjuk). A Mester a meggyőzés pedagógiai eszközével élt: arra kívánta rávezetni, hogy minden látszat ellenére még nem író. A terápia bevált, de nem egészen a szándéknak megfelelően, mivel arra a meggyőződésre jutott, hogy a Mester az, aki már nem író (több vagy kevesebb annál, oly mindegy), ellentétben vele, aki azért, hogy nem tudott ellenállni a kísér-

tésnek, egész életére az íróság terhének cipelésére köteleztetett, súlyosbítva azzal a kitételrel, hogy a bűnt elkövetnie még egyszer nem szabad. (Önként adja magát a következmény, miszerint akkor mesterré kell válnia egy irodalmi javítóintézet élén; ám ezt csitt, csak csendben, fél lábbal a hallgatás és a suttogás közötti vízválásztón.)

Második és egyben utolsó találkozásuk egy irodalmi estélyen történt, ahol élő klaszszikusokból álló illusztris társaság gyűlt egybe, akik félédes borokat vedeltek (ekkor ábrándult ki végleg az irodalmi életből, ráérezvén, hogy a cukrozott lőrék szeretete csak szirupos műveket eredményezhet), miközben erdélyi költő fejedelemasszonyok cikáztak fel s alá harapnivalóval zsúfolt tálcákat lóbálván a kezükben, miként ha lándzsákat. Az estélyre barátja révén nyert bebocsáttatást, aki a tárgyas lírát kenyérekere-setként úzve jóval szélesebb körű ismertségnek örvendett, mint ő: magányos könyvmoly. Ott pillantotta meg a kör közepén kritikusok nyájas karától övezve a Mestert, aki vele ellentétben nem pillantotta meg őt. Pedig akkor talán angyal száll el fölöttük (és évszázadok múltán is úgy beszélnek majd a jelenetről, mint szellemóriások gigászi párviadaláról), így viszont csak fölötte, ráadásul még rá is pottyantott valamit, amit nevezünk a jó ízlés határain belül az angyalszárny egy pihéjének. Hála a legmagasabb körökkel való érintkezés eufóriájának (na meg a tekintélyes italmennyiségnek, amit költő barátjával fogyasztott volt el), fesztelenül merete fölöszlatni a méltatlankodó kritikushorda vándorgyűlését, és állapotodott meg a Mester előtt olyan arccal, amelyre az volt írva: „Na, hogy ityeg a fityeg!” Ez volt élete második ballépése. Merthogy ki-merészkedett az árnyékból. És a mesterek ritkán lépnek túl a sajátjukon. Ennek megfelelően bámult csak rá (volt valami a pillantásában, ami arra utalt, hogy igaz, ami igaz, jól figyel, talán még lesz belőle valami), és nem szólt semmit. Közben pedig a kritikusok hada a háttérben áskálódott, mert szerettek volna újfent sütkérezni a Mester dicsőséges árnyékában. Őbenne viszont kezdett túl magasra szökni az eufória (na meg az alkohol) szintje, félő volt, hogy a végén még kiönt, és elárasztja a helyiséget, így a válságos pillanatban megjelent a barátja (elvégre a költőknél is létezik a szakmai előmenetel fogalma), és magával ráncigálta, miközben ő fennhangon (értsd: ordítva) becsmérelte a jelen lévő társaság borkultúráját, mondhatni a korábban elfogyasztott somlói juh fark fogalmazta meg rikácsolásában a végsőkig elzüllött rokon vádbeszédét.

De erről talán már jobb volna hallgatni. Meg is tesszük egy szóhely erejéig. Marad legvégül a tény, hogy az élő irodalmi élettel való találkozásai végérvényesen alátámasztották abbéli meggyőződésében, hogy az ő élete az egyedüli autentikus irodalmi élet; tehát az, amelyért a névtelen kódexmásoló az idők kezdetén gondolt egy merészet, és ragozni kezdte az ígét.

(A szövegben Márai Sándor-, Kosztolányi Dezső-, József Attila- és Hamvas Béla-idézetek rejlenek.)

Baranyai László

MÓRICZ, MÁRAI

Mivel a hatvanas évek elején
 egyházi iskolában maturáltam,
 színjeles bizonyítványom s hibátlan
 felvételi vizsgám ellenére két évig építőipari
 technikusként voltam kénytelen
 tevékenykedni, míg végre
 bejutottam a műszaki egyetemre.
 Szocialista purgatóriumom egy
 nagyvállalat meglehetősen
 leszakadt telephelye lett; itt munkálkodott
 P. Imre művezető is;
 szótlán és sótlán öregúr.
 Hosszú hónapoknak kellett eltelni, míg
 egyszer – ki tudja már, miért? – véletlenül szóba
 elegyedtünk; kiderült,
 korántsem az a morózus alak, akinek
 néztem; az ő pályájának is
 kényszerállomása csak e nemszeretem hely, s
 hozzám hasonlóan ő is jó jönyvek forgatásával
 múlatja idejét. Mikor pedig
 kiderült, hogy fiatal korom ellenére ismerem,
 értem, sőt érzem Márait, aki neki nagy kedvence
 (történt ez, mikor a távollétével tüntetőt a könyvespolcok
 hátsó sorában volt ajánlatos tartani),
 meghívott magához, vegyek részt én is
 kétheti szokásos baráti
 összejövetelein;
 így lettem a Gy. úti lakótelep
 egyik panellakásában a
 P. irodalmi szalon állandó vendége.

Történt egyszer
 – ekkor, hogy úgy mondjam, már
 törzsvendégnek számítottam –,
 hogy feltűnt egy igen rokonszenves,
 vibrálóan szellemes nőszemély, akinek
 – az ember rögtön észreveszi az ilyesmit –
 én sem voltam egészen közömbös, egyből
 beszédbe bocsátkoztunk. Mégpedig
 Móricz Zsigmondról, pontosabban
 Az Isten háta mögöttől, melyet

mindketten akkoriban olvastunk, értő ítésként
 abban állapotunk meg, hogy felülmúlhatatlan, s
 hogy tán a század legjobb magyar regénye.
 E véleményünknek a házigazda is, ki
 mint kotlóstyúk csibéi közt, járkált
 vendégtől vendégig, hallója volt – egyből
 ellentmondásra ingerelte; neki – mint
 kifejtette – Móricz túl plebejus,
 nem oly könnyed és elegáns,
 mint – kell-e mondani, ki? – no igen:
 Márai.

S ekkor elárultam mesteremet.
 Mert az egész társaságot szép lassan
 lázba hozó vita során én bizony
 Móriczra voksoltam, utólag nemigen
 tudnám eldönteni, saját meggyőződésemmel avagy
 gracilis, de amúgy igen hatásosan
 hadakozó partnerem hatására-e.
 Aznap este, vagyis inkább
 éjszaka én nem mást,
 őt kísértem haza, s miközben
 sétáltunk, azt kívántam,
 bárcsak megállna az idő.

Igen, az idő.

Nem sokkal ez esemény előtt láttam egy kosztümös
 filmet Alain Delonnal; gáncs nélküli
 lovagot játszott benne, ki legényes jókedvében
 kardjával kettészeli egy égő gyertyát.
 Oly sebes volt a mozdulat (trükk, persze),
 hogy először úgy tűnt,
 célt tévesztett, s csak
 mikor odalépett és megpöckölte,
 derült ki, hogy mégsem; a gyertya felső fele
 a vágás mentén lecsúszott az alsóról s
 mellésve égett tovább.
 Ott és akkor
 én is valami ilyesfélét szerettem volna
 kicsikarni a sorstól,
 nem gyertyával persze, hanem az idővel.
 Itt ez a nő, egymásnak vagyunk kitalálva, éles eszű,
 szellemes és bájos, ragyogóan
 megértjük egymást, nevet a szemem,
 ha csak rám néz, s rögtön rohannék,
 ha felhívna magához...

miért nem lehet hát
ezt a kurva időt – szinte csikorgott bele a fogam! –
egy huszáros vágással elhasítani, aztán az
egyik felét ötven évvel odább tolni...
ennyivel volt ugyanis idősebb nálam.

A kapu előtt elbúcsúztunk, soha
be nem teljesülő vágyaink halovány
árnyaként megpróbáltam kezét
csókolni neki, nem hagyta; utólag
belátom: igaza volt,
nem akarta pótlékkal beérni.
Huzakodtunk egy darabig aszott
karja fölött, aztán
a helyzet tragikomikus mivoltát
belátva zavartan elbúcsúztunk,
azóta se láttam.
S most már, ha akarnám, se lenne
értelme megkeresni. (P. Imre is már régen halott.) De
nem is ez a baj. Hanem hogy
maholnap én leszek annyi idős, mint
ő volt akkor, s a
gyönyörű, élénk eszű és szellemes
lányok, kikkel különféle helyeken (többek között
irodalmi szalonokban is) akadtam össze, s kikkel eddig
többnyire testileg is megpecsételtük
lelki összetartozásunkat, eztán – komoly
beszélgetésekbe merülve ugyan, de – sétálgatnak csak velem,
mondanak sok okosat... közben
eszükbe sem jut, hogy átlépjék
küszöbömet.

Borzalmas lesz így, sivár és kibírhatatlan.
A helyzet, mit
rettegve várok.

De (Kavafisszal kérdeve):
mikor jönnek már a barbárok?

Fábri Anna

„EGYKOR REGÉNYHÓS VOLTAM...”

Az irodalom kultusza Krúdy Gyula műveiben

„Abból a Magyarországból jött, amelyet nem láthatunk többé viszont, amely Magyarországon éppen olyan életkérdés volt az irodalom ügye, mint akár a mindennapi kenyér. Azaz fontosabb volt az irodalom a kenyérnél is, mert kenyér jóllakásig jutott mindenkinek: az irodalom a hétköznapok csemegéje volt, amelyet sűrűn kellett fogyasztani, hogy az ember harmóniában maradhasson a hangulataival.”

(Krúdy Gyula: BRÓDY. 1924)

Még ha éppen így talán soha nem hangzott is el, senkit nem lep meg az efféle összegző kijelentés: Krúdy Gyula a profán kultuszok írója. Az pedig egyenesen közhelyszámba menne, ha úgy emlegetnénk, mint az evés kultuszának, a szerelem (vagy még inkább a nők) kultuszának, sőt a századfordulós Pest kultuszának íróját.

A felületes szemlélő számára is feltűnik, hogy a profán kultusz többnyire a maga teljes kiterjedésében (lexikoncikkszerű részletezettséggel) jelenik meg műveiben: megmutatkozik a magasztos eszmével vagy különleges tárggyal való személyes közösségben élés érzése (és a törekvés rá), ennek ünnepélyes külsőségekben való kifejezése; szerepelnek a kegyelet megnyilvánulásai – az emlékezés változatos, emelkedett formái, a „szent helyek”, ereklyék tisztelete, megőrzése stb. A kultusz egyszerre tárgya és közege a Krúdy-műveknek, minthogy a hősöknek és az elbeszélőnek egyaránt személyes köze van alakváltozataikhoz. A profán kultusz a világ megkettőzésének egyik lehetősége: a felmagasztalt (a szent) mögött mindig ott áll a közönséges, a mindennapi. Elmondható, hogy a Krúdy-hősök többsége a világekettőzés, egyszersmind pedig a kultuszteremtés (vagy -ápolás) kényszerében létezik. Az élet elviselésének egyik lehetséges módja ez számukra: vannak, akiket – paradox módon – ez kapcsol az élethez, ez éltet, másfelől pedig szép számmal vannak olyanok, akiknek számára éppen ebben (ezekben) valósul meg az élet. Az evés kultuszának követői például az élet elrettentően nyers anyagi lényegének úgy hódolnak meg, egyúttal pedig úgy diadalmaskodnak rajta, hogy szertartásokba, szimbolikus cselekvésekbe, legendákba burkolják, mintegy szublimálják. A halál legyőzésének, illetve az élet bekebelezésének hasonló gesztusai uralkodnak a szerelmi történetekben is: Szindbád, Nagybotos Viola vagy Rezeda Kázmér kalandjaiban.

Mintha ez utóbbi, az elemzők által oly sokat (és oly nagy élvezettel) emlegetett kérdések a Krúdy-művek kritikai recepciójában mindig is háttérbe szorítottak volna egy velük legalábbis egyenrangú, ha ugyan nem előbbre való másikat: az irodalom kultuszának (egyszersmind divatjának) problematikáját. Előszertettel írták le Krúdyról, hogy az irodalmi ínyencek írója, arra nézve azonban legfeljebb csak utalásokat találunk, hogy mit is kell ezen értenünk. Elsősorban talán azt, hogy a Krúdy-művek finomságait, különleges narrációját, elmélyült világlátását leginkább csak a hozzáértők, a műveltek, különösen pedig maguk a szakmabeliek, az írók képesek teljességükben

méltányolni. (Mindez persze könnyedén kiterjeszthető bármely irodalmi mű elemzésére: ha ilyesmibe kezdünk, mindig érdemes az író társak véleményét is számításba venni. Még ha enigmatikusan fogalmazznak is nemegyszer, többet – vagy helyesebben: mást – látnak meg egy-egy műben, mint az irodalmat hivatásszerűen feldolgozó szakemberek vagy a pusztán élvezetből [és az élvezetért] olvasó közönség.) Szinte bizonyos azonban, hogy még másról is szó van az efféle talányos jellemzésekben, többek között – kifejtetlenül – talán arról, hogy Krúdy, minden más magyar írótól különbözve, az irodalmat magát is megjelenítette, sőt szinte állandóan szerepeltette műveiben.¹ Azt is mondhatnánk, hogy általában véve nem különítette el az irodalmi fikciót más (egyszerűbb vagy bonyolultabb) valóságértelmezésektől.

Valóság ugyanis nem létezik elbeszélői világában, műveiben – hangsúlyozottan – minden, de minden „csak” értelmezés, reflexió. Gyakran azt is megjelenítette, hogy az emberek többsége nagyon kevésbé önálló az értelmezések terén, s az effajta műveletekhez kész (vagy legalábbis félkész) anyagokat igényel, amelyeket kölcsönvehet, sőt eltulajdoníthat mások történeteiből, beszélgetések során kinyilvánított véleményeiből, az újságokból és az irodalomból. Minthogy pedig ez utóbbiaknak legsajátabb dolga az élet értelmezése: ők kínálják a legkitűnőbb példatárat. Az emberek: színésznők, hírlapírók, kurtizánok és főpincérek az irodalom nyelvén (is) szólnak, amikor egymáshoz beszélnek (az irodalom pedig mindennapos beszédfordulatokkal frissíti fel a maga könnyen avuló nyelvi választékosságát).

Az irodalom mint viselkedési, társalgási s ezzel együtt természetesen mint önkifejezési útmutató (mintagyűjtemény) jelenik meg számos Krúdy-műben. A hősök a legtermészetesebb dolognak tartják, hogy mások beszélnek helyettük, mint ahogy Cyrano szavaival más hódít Rostand művében, úgy használják fel férfiak és nők az irodalom szavait a maguk érdekében, céljaik elérésére. Berta, a szép vidéki állatorvosné, Rezeda szerelmi tanítómestere „könyveket küldött, és a könyvekben megjelölte azokat a helyeket, amelyeket ő maga nagy élvezettel olvasott; olykor egy hajszál, máskor egy ceruzajel mutatta, hol ábrándoztak el a szép szemek a messi vidéki városban”.²

Krúdy regényeiben, elbeszéléseiben a férfiak és nők gyakran beszélnek olvasmányaikról, sűrűn hivatkoznak irodalmi művekre, s eközben némelykor lényük legbensőbb tulajdonságait nyilvánítják ki, általában azonban csupán azt, hogy milyenek szeretnék magukat láttatni másokkal. Az irodalomról való beszéd éppúgy az önkifejezés eszköze Krúdy műveiben, mint az öltözködés, a hajviselet vagy a különféle gesztusok és szófordulatok.³ Az ifjú Rezeda hivatás és karrier, érzés és számítás, cselekvés és verbalizmus között ingadozó lényére (A VÖRÖS POSTAKOCSI történetében) ellentmondásosságát megerősítő vonásokat rajzolnak irodalmi példái és hivatkozásai: Strindberg, Karl Kraus mellett Turgenyev, Jókai vagy éppen Cervantes emlegetését hol a sznobisztikusan kérkedő tájékozottság, hol a szívbeli vonzódás, hol pedig – a narrátori szerepet elvállalva – a szakmai megfontolás motiválja.

¹ Mindezen kívül a magyar irodalom kis és nagy alkotóinak, klasszikusainak és obskúrusainak több mint száz tárcát, cikket szentelt; két kortársáról pedig (az előtte járó író nemzedék legdivatosabb, legsikeresebb tagjáról, Bródy Sándorról, illetve saját nemzedékéből az igen hamar kultuszszeméllyé vált Ady Endréről) tárcafüzérekben kikerekedő, sajátos „tényregényeket” is írt: BRÓDY SÁNDOR AVAGY A NAP LOVAGJA (1925–1927), ADY ENDRE ÉJSZAKÁI (1925).

² A VÖRÖS POSTAKOCSI. (A továbbiakban V. P.) Szépirodalmi, 1956. 162–163.

³ Sőt már magában véve könyvvel megjelenni is nemegyszer önjellemző szándékra vall: „*Vilmaanya egy regényt olvasott már évek óta – amelynek ez volt a címe: IVANHOE –, amikor vendég jött a házhoz.*” (ŐSZI UTAZÁSOK A VÖRÖS POSTAKOCSIN. [A továbbiakban Ö. U.] Szépirodalmi, 1956. 326.)

Krúdy szemlélatomást nagy kor- és környezetfelidéző erőt tulajdonít az írók neveinek; a valaha népszerű, sőt divatos szerzők emlegetése éppúgy a közös (sokszor már csak mások emlékeiben megőrzött) élményeket hivatott felidézni, mint a politikuskói vagy a városok (elsősorban a főváros) életében különös jelentőséggel bíró (mert egyezményes tájékozási pontként szolgáló) boltok tulajdonosaiéi. Mindez éppenséggel azt a fontos szerepet is hangsúlyozza, amelyet az irodalom (egyáltalán a nyomtatott szöveg) a közös emlékezet, életismeret és világszemlélet kialakulásában betölt.

Különbféle hivatkozásokban, utalásokban (függő és egyenes beszédben egyaránt), hasonlatokba zártan, idézetekben több száz író nevét őrzik a Krúdy-regények, s ekként hirdetik, hogy az irodalmi fikciót is áthatja az az irodalmiasság, amely szerzőjük felfogása szerint az életet, illetve az életmagyarázatokat egy idő óta (mintegy száz éve) általánosan jellemzi.⁴ Holt és eleven írók, költők tömegéről történik említés e művekben, amelyekben alighanem ők alkotják a legrepresentatívabb „valós csoportot”, az egykori és kortárs boltosok, színészek, vendéglősök, pincérek, zsokék és lófuttatók, a politikusok, valamint társasági urak és hölgyek népes seregében.

A narrátorok és a hősök egyaránt a magyar irodalom kisebb-nagyobb jelentőségű alkotóit emlegetik a legtöbbször,⁵ de a világirodalom legnagyobbjaira (a francia, angol, orosz, spanyol és más irodalmak nagyjaira) is sokszor és igen gyakran a kultusz nyelvén megszólalva hivatkoznak. Általában így hangzik el Cervantes, Shakespeare és néhány más Krúdy-kedvenc (mint például Puskin, Dickens, Turgenyev és Thackeray) neve, és az sem ritka, hogy némelykor közkeletű apellatívumok állnak a nevük helyett: „a búsképű”, „az avoni hatlyú”, „a sánta lord” stb. Nem kétséges, hogy a legfőbb irodalmi kultuszszemély Krúdy szemében Shakespeare volt, nemcsak azért, mert minduntalan fontos hivatkozási alapként tűnik fel regényeiben és elbeszéléseiben, s nem is csak azért, mert őt emlegette a leggyakrabban tárcáiban és más zsurnalisztikus műveiben,

⁴ Az irodalom és az élet felfejthetetlen összefonódásáról beszél például a REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETE narrátora is: „*Ohnet György... piros kötetes regényeit ebben az időben szelvében olvasták Magyarországon, és szívből megsírták. A nőolvások romantikusok és egyben elvhajhászok voltak. A könyvekben aláhúzták a félreérthetőbb szavakat, de elvárták úgy a regénykönyvektől, mint az élettől, hogy az a lehetetlenségig érzelmes legyen. Kéj; szomorúsággal keverve! – volt a jelszó a népszerűsége pályázó regényírók és az élet regénycsinálói között.*” (I. m. 170.)

⁵ A magyar irodalom klasszikusai közül a legtöbbször ifjúkorának írófejedelmét, Jókait, azután Petőfit, Tompát, Himfy–Kisfaludyt emlegeti regényeiben Krúdy, de mellettük többször találkozhatunk Bessenyei, Kármán, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Arany János, Vajda János nevével is. A reformkor és a századközép kisebb irodalmi alakjai közül sűrűn kerül szóba Balázs Sándor, Lauka Gusztáv, Lisznyai Kálmán. A századvég és a századelő idővel eljelentéktelenedett szerkesztőinek, hírlapíróinak és költőinek légiójában a leggyakrabban Gáspár Imre (mint Gilli Balázs és Gasparone is), Kálnay László, Benedek Aladár, Ábrányi Kornél, Nagy Miklós, Erdélyi Gyula (ő Szilveszter néven egyébként több Rezeda–Alvinczi-regényben fontosabb szerepet játszik), Pongrácz Béla (Bonifác Béla néven jelentős szerepe van A VÖRÖS POSTAKOCSI-ban), Indali Gyula, Vadnai Károly neve tűnik fel, a nagy hírűek közül pedig Csiky Gergelyé, Eötvös Károlyé, Mikszáth Kálmáné, Kiss Józsefé, Tóth Béláé, Ambrus Zoltáné, Bródy Sándoré és Lovik Károlyé. A nemzedéktársak közül Adyé, Révész Béláé, a Szomoruyaké (Dezsőé és Emilé), a Zuboly néven közismert Bányai Eleméré, Molnár Ferencé, valamint Cholnoky Viktoré. A kiadók, laptulajdonosok és szerkesztők sorában pedig Miklós Andoré, Lázár Miklósé, Mikes Lajosé és az eltévelyedett (Jaskula) Virág Béláé. Írónőkről is többször esik szó: Szendrey Júlia (az ő alakja köré Krúdy tárcákat, regényes elbeszéléseket is kerekített, sőt színdarabban is szerepeltette), Kánya Emília, Bajza Lenke, Majthényi Flóra, a Büntner nővérek (Lina és Júlia), Gyarmathy Zsigáné s a különnc Vay Sarolta grófnő mellett nemegyszer emlegeti a híres pesti kurtizánt, Pilsy Rózát, aki irodalmi babérokra is vágott, és saját költségen verseskönyvet jelentetett meg (Madame Louise néven pedig ő az egyik leggyakrabban visszatérő alakja a Krúdy-regényeknek). A közismert dilettánsok közül Hazafy-Veray János, Simli Mariska neve tűnik fel a legtöbbször, a levelező, szavaló és pohárköszöntő mintakönyvek szerkesztői közül pedig Mélyacsaié.

hanem azért is, mert nemegyszer már-már vallásos allúziókkal szól róla: „*Ő volt az egyetlen ember a földön, akinek olyan szeme volt, mint az Istennek, mindent látott.*”⁶ A nagyok és kiválóak mellett gyakran kerülnek elő olyanok, akiknek talán nem jutott hely a Parnasszuson, de népszerűségük, mint például Dumas père-é, kitartóan ostromolta az egeket, és olyanok is, mint Paul de Kock, aki valaha kedvelt szerző volt az unatkozó hölgyek körében, de nevének az idő múlásával már csak korfestő jelentése maradt.

Krúdy a magyar írók, hírlapírók és szerkesztők legnépesebb csoportját a XIX. század végi budapesti irodalmi élet seregnyi alakjából különítette el regényeiben, s ezzel egyszersmind arról is gondoskodott, hogy e többnyire már életükben elfelejtett irodalmi férfiak, kisasszonyok és asszonyságok emlékezete fennmaradjon. Nyilvánvaló, hogy már a korabeli közönség számára sem volt művekhez (olvasói élményekhez) köthető az említett irodalmi nevek többsége, a mai olvasó pedig aligha tudja pontosan megkülönböztetni a fiktív neveket a – sokkal nagyobb számban előforduló – valódiaktól. Ez egyfelől a fikció és a ténytudás – idővel egyre teljesebbé váló – összemosódásához vezet (ami feltehetően egyáltalán nem idegen az írói intenciótól), másfelől pedig az irodalom kultuszához közelíti az olvasót, mert szinte észrevétlenül elmélyíti benne a beavatottság érzését (amely azon a meglehetősen egyszerű számításon alapul, miszerint minél kevésbé közismert nevekről van szó, annál értékesebb tudni róluk).

Az „*ércnél maradandóbb emlék*” Krúdy műveiben nem önmagának az elbeszélőnek van megalkotva, hanem a kortársaknak és az elődöknek. Mindebben feltehetően az a meggyőződés is ott munkált, s ezt Krúdy számos tárcában, nekrológiában és egyéb – gyakorta esszéisztikus – alkalmi írásban is kifejtette, amely szerint a nemzeti emlékezet ébresztője és fenntartója: a magyar irodalom a nagyok, a zsenik, valamint a közép- és kis-szerűek együttes alkotása. Ha vannak elődei és kortársai között többen mások is, akik számos tanulmányt, esszét, tárcát szenteltek a magyar irodalom történetének, nagy alkotóinak és műveinek, egy sincs, aki annyi figyelmet szentelt volna az obskúrus íróknak, költőknek és szerkesztőknek, mint Krúdy. Elmondható, hogy több száz írásában ő egymaga alkotta meg a századvégi, századfordulós irodalmi élet szürke munkásainak, kis elfeledettjeinek, szerény különceinek emlékművét.

A kegyelet hangja félreérthetetlenül kihallatszik az elbeszélő (saját) szavaiból, valahányszor a magyar irodalom múltjáról, sőt közelmúltjáról szól,⁷ de ironikus utalásokkal, travesztikus, sőt parodisztikus célzásokkal egyúttal olvasói értésére adja azt is, hogy az irodalom nemcsak szent ügy, hanem profán praxis is, s hogy ráadásul az irodalmi kultusz megteremtői és fenntartói a kultusz által (nemegyszer) saját érdekeiket és céljaikat szolgálják.

Sokatmondó tény, hogy Krúdy regényeinek gyakorta hőse, sőt nem egy esetben főhőse is író, s hogy a történetek leggyakoribb színhelyei között ott találjuk a szerkesztőséget is. Az íróhősök közül a legtöbbször Rezeda Kázmér jelenik meg: központi szerepet játszik a legtöbb „vörös postakocsi”-, illetve Alvinczi-regényben, így A VÖRÖS POSTAKOCSI, az ŐSZI UTAZÁSOK A VÖRÖS POSTAKOCSIN, a NAGY KÓPÉ, A KÉRSZALAG HŐSE, vala-

⁶ REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETE. (A továbbiakban R. K. SZ. É.) Griff, 1944. 61.

⁷ A nagyok, a zsenik időről időre mint kultuszszemélyek lépnek elő írásaiban, így lesz Kölcsey „üstökös”, Arany János „egy a magyar költői korona gyémántjai közül”, Madách „tündöklő csillag”, Petőfi, aki „maga az ifjúság”: „Meteor”, Cholnoky Viktor „Magyar Szentlélek”. Ady Endre pedig „a legdíszesebb karácsonyfa a magyar irodalom ligetében”. Regényének hősei is ekként emlegetik kedvenceiket: „a bús és aranypókhálós Reviczkyt” vagy „az est harangszó-hangú Tompát”.

mint a REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETE történeteiben. Egy Bimy nevű pályakezdő fiatal író a főhőse A VELSZI HERCEG-nek, Józsiás pedig a századvégi magyar (egész pontosan: a pesti) irodalmi élet regényeként is értelmezhető HÉT BAGOLY-nak. Kisebb, de nagyon fontos szerepekben is feltűnnek írók, sőt némelyik vissza-visszatérő alak; mint Alvinczi titkára, az öreg Szilveszter. Ő is, akárcsak Bonifác Béla, Szomjas Guszti vagy Dideri Dir eleven személy(ek)ről van mintázva: Szilveszter Erdélyi Gyuláról, Bonifác Béla Pongrácz Béláról, Szomjas Guszti Kálnay Lászlóról, Dideri Dir Lengyel Gizelláról. Mind-mind Krúdy ifjúságát idéző személyek ők, az ifjú Rezeda, Bimy vagy Józsiás alakjában pedig feltűnően sok az önéletrajzi utalás, a közvetett, mert különböző módon elszemélytelenített, de rekonstruálható vallomások. Az írók vagy szerkesztők, éppúgy, mint a többi illuzionisták (a színészek és színésznők, a félvilági hölgyek vagy a lóversenynábobok és más hírhedt hazardőrök) egyfelől kiszolgálják a közönséget (együttal feltámasztják benne a folyamatos fogyasztás vágyát is), másfelől pedig formát, keretet, kifejezést adnak a kínzó, de tárgyukat megnevezni sem tudó hiányérzeteknek. Az íróhősök (akiket az életmű vagy a Krúdy-művek méltatói gyakran és kedvvel neveztek az író hasonmásainak) regényei az irodalom (és egyéb „szent dolgok”) profanizálódásának korszakát jelenítik meg; s ezzel együtt az ez ellenében folytatott tragikomikus, kudarcra ítélt küzdelmeket is. E művek szinte refrénszerűen közlik olvasóikkal, hogy a (századvégen) méltóságát veszített irodalomnak (és írónak) fokozottan szüksége van a kultuszra. E kultuszt egyfelől a közönség (amely elsősorban női alakokban személyesül meg Krúdy regényeiben), másfelől, és talán elsősorban, az írók és költők maguk kezdeményezik és tartják életben.

Krúdy azt sejteti, hogy a kultuszeremtés titkait részben elődeiktől, részben azonban irodalmon kívüli emberektől vették át az írók. Így például a Krúdy-regények vissza-visszatérő hőse, Rezeda Kázmér a nagy szerencsejátékosától, Alvinczi Eduárdtól, illetve a szerelem kisebb-nagyobb papnőitől tanulja a hatáskeltés, a szertartásosság gesztusait, az írás rítusait azonban kizárólag íróelődei példái nyomán gyakorolja: *„Fekete selyemsapkát tett a fejére, mikor elhatározta, hogy ismét felveszi az írók tollát. Apró betűkkel írt, mint Tóth Bélától vagy Gáspár Imrétől látta fiatal korában, akik már jóformán teljesen megszűntek érző és mindennapi emberi életet élni, elgörbült ujjú írók voltak, akik félelmetes rendszerettel hajoltak papirosaik fölé. S egészen mindegy volt nekik, hogy odakünn tavasz van vagy tél. (Egy időben minden író Balzac Honoré szeretett volna lenni életmódjában is.)”*

A mű, amelynek kidolgozásába fogott Rezeda Kázmér úr, ezt a címet viselte: *„Rudolf király megjelenése Észak-Magyarországon.”*⁸

Az irodalom voltaképpen – Krúdy értelmezésében – az élet kiterjesztése (térben és időben, minőségben és mennyiségben) az olvasók s olykor az írók számára, egyszersmind pedig társaság a magányosnak, menedék a mindennapiságtól szenvedőnek. Egy másik világ, ahová át lehet járni, amely élményeket, sőt emlékeket ajándékoz látogatóinak, de ahonnan – ahogy ezt az ŐSZI UTAZÁSOK Rezedájának története is mutatja – némelykor nehéz a visszaút. Krúdy sohasem titkolta a szélsőséges elirodalmiasodás (a donkihotizmus) reális veszélyeit. Ezek hatják át A VÖRÖS POSTAKOCSI egész cselekményét, s a regény egyik hőse, Bonifác Béla az irodalom levegőjétől megszédült Dideri Dir leányainak tételesen is megfogalmazza őket: *„Rettentő mérég az irodalom. Vérhajossá teszi a polgárokat és a polgárnőket, ha beléköstolnak. Az írók mind szélhámosok. Kinevezik királyi mesterségnek, a legdicsebb foglalkozásnak a maguk dolgát. Holott tulajdonképpen senki-*

⁸ Ő. U. 139.

nek sincs szüksége az irodalomra. Az emberek sokkal boldogabbak volnának, ha nem volna irodalom. Tovább is születnének, szeretnének és meghalnának. A nagy, gyönyörűséges Életnek semmi köze sincs az apró, sűrű betűcskékhöz. Az írók, mint egy titkos szövetség, századok óta mérgezik az emberek lelkét, hogy maguk meg tudjanak élni. A meséik, dalaik mind arra valók, hogy nyugtalanságot, zavart idézzenek elő az emberi lelkekben. És ha egy családba beköltözött az irodalom édes mérge, ott nyomon következik a boldogtalanság. Az írók feleségei mind szerencsétlen asszonyok.”⁹

Az íróregények (Rezeda, Bimy és Józsiás történetei) megmutatják, hogy mind az író, mind az olvasó (a közönség) érdekelt az (életpótlékot kínáló, sőt az életvezérlő) irodalom presztízsének növelésében, sőt azt is, hogy e tevékenységben kölcsönösen támogatják egymást. Az egykori varázssal teli világ emlékeit az irodalom őrzi, illetve teremti meg, s ezzel egyúttal a jelen értékeit, eszményeit is kijelöli. E feladatnak (e hivatásnak) sokszor gyakorlatias megfontolásokból vagy egyenesen kényszerből is igyekszik megfelelni.

Krúdy az irodalom elközönségesedésének szentelt nagy regényében, a HÉT BAGOLY-ban elégius felhangokkal megszólaló (ön)ironikus tónusban, helyenként pedig kíméletlen szarkazmussal jeleníti meg, hogy bár az irodalmi alkotás a kívülállók szemében „szent tevékenységnek” mutatkozik, valójában nem más, mint munka. Az író a modern (századvégi) világban felkent személyből mutatóványossá vagy megrendelésre dolgozó iparossá, az egykori rajongó hívek tábora pedig mindenekelőtt fogyasztói körre lesz – közös és jól felfogott érdekből azonban mindahányan meg akarják őrizni, fenn akarják tartani az irodalom eszményinek megalkotott múltjának (valamiféle elképzelt aranykornak) legalábbis az emlékét.

E törekvés megnyilvánulásaként az elbeszélő(k) és az elbeszélői szerepet időről időre átvállaló hősök gyakran élnek azzal az előadói fordulattal, hogy történeteik szereplőit irodalmi alakokhoz hasonlítják,¹⁰ illetve effélékkel azonosítják: A VÖRÖS POSTAKOCSI narrátora például – közvetve – Kohlhaas Mihállyal rokonítja Bonifác Bélát,¹¹ és azt állítja, hogy Rezeda Kázmér Thackeray egyik regényalakjával azonosul, Madame Louise Ivan Iljicsnek nevezi „ispánját”,¹² az ÓSZI UTAZÁSOK Rezedája téli estéken Anyeginnek álmódja magát, s úgy beszél Alvincziről, mint aki olykor Kárpáthy János szerepét játssza, kedveseit pedig irodalmi hősnőkhöz hasonlítja.¹³ És vannak Krúdy-nak olyan művei is, amelyeknek központi alakjai hosszabb-rövidebb ideig emblémaszerűen viselik egy-egy közismert irodalmi hős nevét: Alvinczi időről időre mint Monte Christo tűnik fel, a BUKFENC idősödő férfi-hőse a Don Quijote nevet viseli, míg Pistolit¹⁴ vagy a BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN Pista urát gyakorta emlegeti az elbeszélő Falstaffként.

⁹ V. P. 126–127.

¹⁰ Efféle, az élet elirodalmiasodására utaló elbeszélői megoldásokból adódik a különböző narrátorok előadásmódjának egyformasága, amely már az első nagy sikerű Krúdy-regényben, A VÖRÖS POSTAKOCSI-ban is szembeötlő.

¹¹ „A vámorók olyan haragosan néztek Bonifác Bélára, mint egykor Kohlhaas Mihályra, a kohlhassenbrücki löcsiszár-ra néztek az Elbe mellett, s okozói lettek ezért hadjáratoknak, haláloknak, szerencsétlenségeknek, fejedelmi bánatoknak, amint az Kleist Henrik könyvében szóról szóra olvasható.” (V. P. 117.)

¹² „Iljics úr regényhős – folytatta Louise asszony, mert láthatólag kedvelte ezt a témát. – Orosz regényből választottam a nevét.” (V. P. 85.)

¹³ „Maga Roselli Gemma a »Tavaszi hullámokból.« – udvarol a pesti kereskedőnek, Késő Fáninak. (R. K. SZ. É. 93.)

¹⁴ Pistoli esetében kétszeres shakespeare-i utalásról van szó: egy Pistol nevű kocsmatöltelék a IV. és az V. HENRIK-ben, illetve A WINDSORI VÍG NŐK-ben Falstaff csatlósaként lép színre.

Ezekben a regényekben számos más alakváltozatban is megjelenik az irodalom kultusza. A hasonulás vágya tombol például az olyan irodalmi férfiakban, akik a nagy elődök külsejét, gesztusait és attitűdjeit másolják: a pályakezdő ifjú Rezeda például Beszenyei Györgyhez, a REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETÉ-nek egyik hőse Heinéhez óhajt hasonlítani/hasonulni. Előkerülnek azután olyan szent tárgyak, ereklyék is, mint Balázs Sándor köpönyege (Szilveszter kultikus ruhadarabja), amelyek egyfelől az irodalom folytonosságát példázzák, másfelől pedig az irodalom szent múltjából való egyéni részesedés lehetőségét kínálják fel. És vannak kultikus összejövetelek is, amelyeket írók, költők (olykor még az olvasók is) az irodalom ügyeinek szentelnek. Ezek általában nagyon is köznapi, sőt közönséges színhelyeken zajlanak: legtöbbször kocsmákban, az irodalom áthatja a köznapi beszélgetéseket is, szerelmi légyottokon éppúgy szóba kerül, mint a nyilvánosházak szabadnapjain vagy csendesebb (vendég nélküli) estéin.¹⁵

Általában szent helyekként tűnnek fel az irodalom hajdani műhelyei: a szerkesztőségi épületek, rég meghalt írók otthonai, házai, a Belváros, a József- és Terézváros utcái egykor (tegnap, tegnapelőtt) élt írók és költők lábnymait őrzik, s az olvasónak meg kell éreznie, hogy Pest megszentelt város. Olyan (főként képzelt) múlt emlékeit őrzi, amely „a rajongás kora” volt, melyben „a nemzeti álom” formálódott, és „Magyarhon Tündérhon volt”, az irodalom pedig „a legszentebb művészet”, nem áru volt.

Az íróhősök különös, groteszk-érzelmes kalandjai nagy nyomatékkal jelenítik meg, hogy a könyv, az olvasmány idővel nemcsak általános élettapasztalattá, hanem éppúgy személyes emlékké is lesz, mint minden más élmény. Nem ritka, hogy régi, kedves olvasmányok (az ifjúkor könyvei) felidézésével maga a csodálatos (naiv, rajongó) ifjúság elevenedik meg a hősök számára. Az irodalmi mű kétféle időt őrzi meg tehát: keletkezése koráét és – sokkal erőteljesebben – az egyéni, a személyes olvasások idejét.¹⁶ Krúdy azt is közönsége tudomására hozza, hogy az irodalom, az irodalmi művek, az olvasás kultusza valójában a történeti és a személyes múlt egybemosódó kultusza. Az ifjúság, illetve régebbi korok tiszta eszményeinek ismételt átélése, de legalábbis felidézése. Az irodalom Krúdy szerint tehát az emlékezés különös lehetőségét kínálja fel: olyasmire segít emlékezni, ami valójában soha nem történt meg. Meglehet, ennek megmutatása, ironikus-patetikus, kegyetlen-érzelmes kifejtése is hozzájárult életműve folyamatosan alakuló (és átalakuló) kultuszához.

„Szeretem azokat a könyveket – írta egy Arany Jánosról szóló tárcájában –, amelyekből tegnapi emberekről olvashatni; olyan emberekről, akiket a valóságban sohasem láttunk, de mégis úgy gondoltunk rájuk, mintha ifjúságunk boldog, aranyfoltos napjait az ő társaságukban töltöttük volna egy nagy fa alatt.”¹⁷

¹⁵ „A leányka éjjel a szalon pamlagán Reviczky verseit olvasta fel a vendégnek, de a polgárisasszonyok sem idegenkednek este, félhomályban a kitért ablak virágcserepei közül kinyújtani fehér kezüket. Szent férfiak voltak a költők” – emlékezik az irodalom múlttá lett szebb napjaira Szilveszter. A Retek utcai nyilvánosház vak zongoristája pedig így beszél: „Hétköznap nálunk is nagy keletje van a könyvnek. Szimónia – egykor jó házaknál nevelőnő – a szalonban a nagy lámpás alatt ül, és hangosan olvas a lányoknak. A múltkoriban az egész ház bögött egy olvasmányon: LEVELEK, AMIKET MEG NEM ÍRTUNK. És Csergő Hugó írta. A FEHÉR NÁSZ: mondta a költő, és mindnyájan csendesen sírdogáltunk.” (V. P. 203–204.)

¹⁶ „Anyegin! Tán csak azért volna jó még egyszer ifjú tanulónak lenni, hogy az elhagyott liget padján kivésett női szívek és névkezdőbetűk között először olvassuk ismét ANYEGIN EUGÉN-t! Moszkvába utazni és a balettnak tapsolni, Tatjana levelét venni és a Néva partján sétálni! Mindnyájan Anyegin Eugének vagyunk ifjú korunkban.” (V. P. 159.)

¹⁷ ARANY JÁNOS EMLÉKEZETE. 1923. In: ÍRÓI ARCKÉPEK I–II. Magvető, 1957. I. 234.

Demény Péter

SZISZÜPHOSZ KAMERÁJA

Megnősültem, de fogalmam sincs, miért, és most már valószínűleg sohasem fogom megtudni, valami furcsa bizonytalansággal a család eszméjét próbáltam szembeállítani, és nem jöttem rá, hogy ezáltal más biztonságok hálnak meg, s ha élesen akarnék fogalmazni, azt is mondhatnám, hálnak ki, mindegy már, most tehát családos ember vagyok, egy családos író, egy családos magányos tehát, egy folyton egyedüllétre vágyó ember egy kör közepén. Persze ez sem ilyen egyszerű, hiszen részben éppen azért a biztonságért nősültem meg, amit egy rendes család nyújthat, egy olyan család, amelyben nekem sohasem volt részem, ludas vagyok tehát a dologban, mert azt képzeltem, az összetartozás megóv valamitől, és ez így is van, most, hogy a feleségem mindennap megteríti az asztalt, mindennap levessel és második fogással vár, a kenyeret egy úgynevezett kenyereztálban teszi elém, s reggelinél meg vacsoránál a kolbászt, sajtot, kaisert, párizsit, szalámit egy tányérból csipegethetem, most, mikor odabújhatok valakihez éjszaka, és érzem, hogy az a valaki szeret, nagyon szeret, semmiért nem adná, hogy velem lehet, néha úgy átölel, hogy megroppan a gerincem, szóval ilyenkor határozottan jól érzem magam. Nálunk sohasem volt ilyesmi, anyám és apám kapcsolatában a szeretet jeleit csak nagyon ritkán vettem észre, hiszen mégsem gondolhatom egy szétment arcú, síró nőről, sem egy üvöltöző férfiről, hogy ők a szeretet megtestesítői, vagy hogy bennük éppen a szeretet jutott a csúcsra, nem, ezt semmiképpen sem gondolhattam, pedig nagyon vágytam rá, hogy ezt gondolhassam, de ekkorát nem lehetett hazudni. Olykor az ember érzi, ekkorát mégsem hazudhat, talán én is ezért írom ezeket a naplójegyzeteket, mert ekkorát mégsem hazudhatok, ezzel leginkább saját magamat vezetném félre, egy író, aki hazudik magának, már csak éppen ez hiányzik, egy dilettáns, aki azt hiszi magáról, hogy profi, és közben a sebeit nyalogatja.

Hazudnék?

Kétségtelenül hazudok a feleségemnek, amikor azt mondom neki, *szeretlek*. Szeretem persze, a magam önző módján. Szeretem, mert megfőzi a kávémat, kitölti, elkarvarja a cukrot, kistányérra teszi a csészét, aztán kihozza nekem. Lehet, hogy ennyi az egész? Akárhogy forgatom, végül is ennyiben foglalható össze. Sohasem értette, és attól félek, sohasem fogja megérteni, hogy miért írok, miért fontos nekem ez vagy az, miért érzem néha, hogy másvalaki ír helyettem, aztán miért érzem úgy, hogy ezek a másvalaki által írt írásaim a legjobbak, miért vagyok olykor túlérzékeny, illetve mindig, csak legtöbbször elrejttem magam, nem mutatom meg a fájdalmamat, inkább hallgatók, inkább elbújok valaki mögé, akinek jó a humora, sok történetet tud, szarkalábak vannak a szeme alatt, ha mosolyog, és egyáltalán, nagyon jó fej. De én nem vagyok jó fej, pocskék a humorérzésem, egyetlen történetet sem tudok, nem mosolygok, és nincsenek szarkalábak a szemem alatt. Néha valósággal gyűlölöm ezt a tagot, aki ilyen könnyedén rátelepedett az életemre, elfogadtatta magát a többi emberrel, és most már tehetek akármit, magyarázhatnék napestig, ordíthatnék szemforgatva, mindenki azt hinné, hogy hülyéskedem, voltaképp semmi bajom, ismét milyen jót nevetünk együtt. Pedig én szorongok, ha nevetnek a poénjaimon, nem tudok fölszabadul-

tan velük nevetni, mert azt nézem, ki mit csinál, ki hogyan nevet, ki melyik poénomon nevet, ki nevet gúnyból, és ki igazán, ki az, akivel tudnék nevetni, és ki az, akivel többet is el tudnék képzelni, mint hogy együtt nevéssünk...

Na igen, és most jönnek a nők. Mert természetesen a fiúkat is figyelem, és volt néhány nagyon jó barátom közöttük, illetve most is van, de mostanra már csak egyetlenegy maradt, a többitől elszakadtam, igaz, ez az egy minden pénzt megér, a többiek viszont sohasem kerültek annyira közel hozzám, inkább jó ismerőseim vagy mestereim, mert persze idősebb emberek is vannak köztük, és velük szemben még túl nagy a tisztelet, meg valószínűleg bennük is működik valamiféle feszélyezettség, nem tudnak fölengedni, nem tudják följánlani, hogy tegeződjünk, és hogy lenne az ember annak a barátja, akit még csak tegezni sem mer.

Mégsem jönnek a nők, előbb egy férfi jön, egy férfi, aki a főnököm volt a kiadónál, ahol a napilap előtt dolgoztam, már úgy értem, a közvetlen főnököm, mert a másik, a közvetett, a legnagyobb, akitől minden függött, hát az egy borzalmas nagy fasz volt, nem is lehet másképp nevezni, egy kisstílű szélhámos, aki azt hitte, hogy ő a világ közepe, ráadásul úgynevezett *nagy* családból származott, egy olyan családból, amely Erdély egyik nagy családjának számított, kulturális értelemben természetesen, és ez volt a legszörnyűbb az egészben, hogy mindenkit ismert, és mindenki ismerte őt, a legtöbben persze tudták, hogy ez egy sötét gazember, akinek még a szeme sem áll jól, az agya is teljesen be van borulva, a lelkéről nem is érdemes szót ejteni, csupán a ragyái világítanak, s aki ezt a férfit, az egyik legjobb barátomat, ezerszer sértette vérig, mert tényleg egy hatalmas fasz volt. Megsértett engem is többször, de én valahogy olyan vagyok, hogy lerázom magamról az ilyen aljas disznókat, mert úgy gondolom, meg sem érdemlik, hogy megsértődjek rajtuk vagy miattuk, de ez a férfi, az én közvetlen főnököm, olyan büszke vagyok rá, hogy csak így nevezem, mintha azt mondanám, az angol király pincére voltam, úgy mondom azt, hogy ennek az embernek a kollégája, beosztottja és végül barátja lehettem, mert eddigi életem minden barátja között tőle tanultam a legtöbbet, ő adta a legtöbb szeretetet, ha a szeretet mellé szabad egyáltalán ilyen szavakat társítani, vagy csak egyszerűen annyit kellene mondanom, amit ő adott, az igazán és mélységesen *szeretet* volt, nem romlott kedvesség vagy penészes sznobéria, nem, ő igazán szeretett, annyira, hogy nem várt cserébe semmit, sem biztonságot, sem egyebet, vagy ha egy pillanatra eszébe jutott, hogy mi mindent adott, akkor rögtön elszégyellte magát. Tisztában volt vele, hogy az ilyen jellegű kapcsolatokban nem szabad hálára vagy egyéb ilyesmire várni, *elvárni* meg éppen semmit nem lehet, nem szabad, ez a tudás látszott a tekintetén, látszott minden mozdulatán, beleivódott a gesztusaiba, a ráncokba azott karvalyszerű arcán, abba a dudorba, melyet a homlokán viselt, szóval mindenébe, tényleg mindenébe, azelőtt sem, azóta sem láttam senkit, aki ennyire egyértelműen és kétségtelenül *ember* lett volna, a szó minden romantikájával, mert persze elvei is voltak, talán ezért nem lehetett író, az elvei miatt, egy írónak nem lehetnek elvei, nem törődhet azzal, hogy most ez a mondat túlságosan kegyetlenre sikerült, gyorsan kihúzom, mert ha erre gondol, akkor nem a műre gondol, hanem ki tudja, kinek az érzékenységre, és senkinek az érzékenysége nem ér föl a művel, ami elkészülhet, egyetlen mondatot sem húztam ki soha azért, mert féltem, hogy X. vagy Y. megsértődik, pedig ki kellett volna húznom, sőt volt egy novella, a *Helikonban* jelent meg két vagy három éve, amelyet egyáltalán meg sem kellett volna írnom, nem is sikerült valami fényesen, inkább nyavalygás lett belőle, mint széppróza, de mindegy, megírtam, a szerkesztőnek éppen novellára volt szüksége, hát odaadtam, bizonyos írói

faksznikon régóta túl vagyok, még ha egyes pózok örökre megmaradnak is bennem, bár a mostani állapotomban ez az „örökre” nagyon felületesen és fellengzősen hangzik, egy idő óta gondolkodom rajta, mit is jelent ez a szó, tehát odaadtam a novellát, a szerkesztő pedig, barátom, egy évvel fölöttem járt az egyetemen, leköszölte. Bementem a szerkesztőségbe, dumáltunk, aztán adott egy *Helikont*, én meg hazavittem, ott-hon anyám beszélgetett nagyanyámmal, és letettem a lapot a fotelre, jártam-keltem föl-alá, átöltöttem, anyám fölvette, belelapozott, észrevette, hogy megjelent benne egy írásom, erre abba hagyták a beszélgetést, és anyám olvasni kezdett, ez már abban az évben volt, nagyanyám utolsó évében, amikor hályog ereszkedett a szemére, és már nem tudott olvasni, haladt anyám, haladt, a novellában róla is szó volt, illetve hát a főszereplő anyjáról, akinek mesterkélt mosoly játszik az ajkán, és az írásban egy asztmás fiatalember életének egy szakaszát meséltem el, a fiatalember a nagyanyjával, egy nagyon kedves öregasszonnyal lakott, akiről azonban a fiatalember olykor azt gondolta, milyen jó volna, ha nem élne már. Anyám megsejtette vagy meglátta ezt a mondatot, úgyhogy nem is olvasta föl, de nagyanyám is megsejthette, hogy mit írtam, egész délután veszekedtünk, és azt megbántam, hogy olyan hanyag voltam, csak úgy lecsaptam a *Helikont*, eszembe se jutott, hogy ezzel milyen fájdalmat okozhatok, inkább el kellett volna rejtenem, vagy csak bevinnem a szobámba, de azt soha nem bántam meg, és akármennyit gondolkodom rajta, most sem tudom megbánni, hogy írtam egy novellát a családomról, és abban úgy írtam le a dolgokat, ahogy vannak, illetve részben voltak, azóta több ilyen írásom is született, és most is róluk írok, de hát kiről írnék, miről írnék, ha egyszer az írás azt jelenti számomra, hogy leülök a gép elé, és magamról írok, sokakkal ellentétben úgy gondolom ugyanis, hogy a prózának nem feltétlenül kell személytelennek lennie, persze sok minden van az irodalomban, csiszolás, távolítás, ebben a valamiben is stílizálok, hát másképp nem lehet, de hogy én erőltetett fikciók révén akarattal távolodjam el magamtól, régmúlt századok krónikáit lapozgassam, több emberöltő óta elporladt ismeretlen hősök élete után nyomozzak, csak azért, mert néhány hibbant elméletíró nem tudott mivel foglalkozni, és kisütötte, hogy a líra szubjektív, az epika meg objektív, hát ezt sose fogom megtenni. Úgyhogy nem is törekszem ilyesmire, általában magamról írok, vagy arról, amit én látok, ha körülnézek, de ezek már spekulációk, a lényeg az, hogy nem szégyellem magamról írni, az én életemről, a velem megtörtént dolgokról, főleg azért, mert azóta is ezek a dolgok befolyásolják az életemet, azóta sem hagynak szabadulni, pedig mindent megtettem, hogy szabaduljak, még meg is nősültem, s most nem is tudom, miért.

De mindegy, Balázsról akartam beszélni, a barátomról és főnökömről, akit nem tudok az exfőnökömnnek nevezni, mert mindig is ő marad számomra A FŐNÖK, mert szerintem nem az a főnök, aki folyton üvöltözik, ismertem ilyen embert is eleget, hál' istennek egyik sem volt a főnököm közülük, Balázs sohasem üvöltözött, de persze többször is megsértett, kénytelen volt velem, ha szemtelenségemet és hanyagságomat kezelni akarta, akkor nem tehetett másképp, hamar rájött, hogyan sebezhet meg a legkönnyebben, megbántott hát, aztán napokig beteg volt bele, nem lelte a helyét, de nem mutatta, csak az vette észre, aki jól ismerte. Ugyanúgy járt-kelt, ugyanúgy észrevett mindent, mint addig a pillanatig, ugyanolyan jól irányított, figyelt nagyon, senkit nem ismertem, aki ennyire tudott figyelni, és két nap múlva már mindent tudott arról, akit figyelt, de szórni tudta a figyelmét, egyszerre több dologra tudott koncentrálni, bámulatatos volt, hogy mi mindent észrevett, tőle tanultam meg, hogyan nézzen úgy, hogy lássak is, és nyugodtan mondhatom, hogy tőle tanultam meg, hogy az író legfontosabb szerve a szem, a leírás, az már többé-kevésbé mechanikus művelet, ha-

lad a kéz a papíron, kopognak az ujjak a billentyűzeten, de a mű a szemben születik meg, és a szem közvetítésével az agyban. Hányszor említette, hogy benne kialakult valami furcsa látás, mintha rejtett kamerát hordozna magával, és ebben a rejtett kamerában azt is látná, ami vele történik, a saját gesztusait, saját arcának mimikáját, s a gép a mondatait is fölvenné, és amíg más nyugodtan beszélget, nyugodtan vigyorog és hadonászik, addig ő a gyorsan váltakozó képeket figyeli, az egymás után következő mondatokat hallgatja, és amíg a többiek jól érzik magukat, addig ő azon aggódik, vajon mikor tévedett és miben, és így az egész beszélgetés, és mivel az élet ilyen beszélgetésekből áll, tulajdonképpen az egész élet egyetlen kétségbeesett szorongás, amelyből csak a kivételes boldogság állapota szabadíthat föl. És akkor szinte felkiáltottam az örömtől, olyan öröm fogott el, mint amikor az ember úgy érzi, végre olyan valakivel találkozott, aki megérti, aki nemcsak ezt érti meg, de ezt is megérti, és ennél nagyszerűbb nincs is a világon, mert én is gyakran érzem, hogy ilyen vagyok, illetve inkább, hogy ez történik velem, én is rejtett kamerát hurcolok magammal, mint valami poszt-modern Sziszüphosz, és az én kamerám is ott lebeg a fejem fölött életem minden egyes pillanatában, ha írni akarok, akkor csak visszapörgetem, és megnézem, mi történt ekkor vagy akkor, de a leírás csal, a kéz csiszol, gyalul, hull a forgács, mint egy asztalosműhelyben, és az írás sokszor nem is hasonlít ahhoz, amit a kamera visszajátszott, ha valami őrült ötlet folytán meg kellene adnom a jó mű meghatározását (elgondolni is rossz, rettenetes), akkor azt mondanám, az a jó mű, amelynek esetében a leírás a legközelebb áll a felvevőgép képeihez, nem jól mondom, az a jó mű, amelynek leírásai megegyeznek a kamera képeivel, identikusak azokkal, sokan nyilván nem értenék a meghatározást, mert fogalmuk sem lenne, miféle felvevőgépről beszélek, úgyhogy mégsem olyan rossz elgondolni, de ezt a művet még senki sem írta meg, és senki nem fogja megírni, mert senki sem írhatja meg.

De vissza Balázshoz... Elvei voltak, egyszer például azt fejtegette, hogy nem emelhet ki egy asszonykát abból a környezetből, amelyben él, és nem értettük a dolgot, szokása volt ez is, gyakran akarattal úgy fogalmazta meg a mondatot, hogy ne legyen érthető, pedig nagyon világosan és logikusan el tudott magyarázni mindent, ez is volt a kedvenc szava, *logikus*, logikus ez, logikus az, logikus amaz, számára minden logikus volt, számomra meg semmi a világon, és éppen azt szerettem, hogy nem logikus, semmi sem logikus, az életnek van fantáziája, gondoltam, és kiderült, hogy azért nem akarja magáévá tenni ezt a nőt, aki pedig, meg vagyok győződve, boldogan az övé lett volna, méghozzá bármelyik pillanatban, mert akkor tönkretenné az életét, a menyecske fölfedezné, hogy más is van a világon, nemcsak az, amit a férje tud nyújtani, hanem valami egészen egyedülálló, páratlan és fantasztikus dolog, tele fantáziával, Balázsban az volt a kivételes, hogy miközben folyton a logikát emlegette, nagyon jól tudta, hogy az életben a logika nem fontos, az életben nem a logika a szép, úgy beszélék már, mint valami tapasztalt aggastyán, akinek a kisujjában van minden, de most úgy is érzem magam, mint már írtam, mostanában sokat gondolok arra, hogy mit jelent az a szó, „örök-ké”, és aki ilyesmiken gondolkodik, az talán beszélhet az életről, mert bizonyos értelemben mögötte van, de azt már kevésbé tudta, hogy az elvek sem fontosak, mert aki mindenféle elveken gondolkodik, az ideologizál, alibiket gyárt, menekül valami elől, amibe bele kellene ugrania, de elég, az asszonykát tehát nem tehetta a magáévá, ráadásul falusi menyecske volt, Balázs egy Kolozsvár melletti faluban élt, ez is az egyéniségéhez tartozott, hogy a kiadóért, ahol dolgoztunk, fölrúgta egész addigi életét, és kiköltözött abba a faluba, onnan ingázott Kolozsvárra, télen-nyáron onnan buszozott

be, az út több mint egy órát tartott, de képzeljük el, egy harminc-harmincöt éves asszonyka, aki eddig boldog volt, legalábbis azt hitte, hogy boldog, ami végső soron ugyanaz, és akkor én most emeljem ki megszokott környezetéből, hát ezt nem tehettem meg, nem tudom megtenni, magyarázta szinte kétségbeesetten. Berenisz nem értette a dolgot, igaz, Berenisz általában nem értette Balázst, és sokszor engem sem értett, titkárnő lévén persze Baláznak udvarolt, a titkárnők általában udvarolnak a főnököknek, ettől biztonságban érzik magukat, nekik is jó, a főnököknek is jó, Berenisz egyébként is nagyon alkalmas volt erre a szerepre, amikor odakerültem, azt hittem, nagyon ostoba, az évek során azonban rájöttem, hogy egyáltalán nem ostoba, csak hiányzik belőle az az érzékenység, ami az igazán okos embereket jellemzi, ő tényleg csak az életnek élt és az életért, eszébe nem jutott, hogy meg fog halni egyszer, illetve nyilván eszébe jutott, de nem sokat gondolkodott ezen, egyszer meg kell halni, gondolhatta magában, vagy valami ilyesmit, szóval boldog volt, és mellesleg úgy tett, mintha bármelyik pillanatban lefeküdne Balázssal, de erről szó se volt, szerintem soha nem feküdt volna le vele, az élet megóvása ugyebár azt jelenti, hogy az alapvető körülményeket is meg kell óvni, az ember nem csálhatja meg a férjét, aki milliókat keres, mert akkor hogy járhatna mindennap kocsival, hogy nyaralhatna Horvátországban, hogy vásárolhatna meg magának és a gyermekének mindent, amit szeme-szája megkíván. Berenisz enniváló, vidám, érzéki nő volt, aki az élet minden örömét és aljasságát a zsigereiben hordozta, bármit könnyedén el tudott hitetni, és bárminek az ellenkezőjét is, ha az érdeke úgy kívánta, nem voltak skrupulusai, és ebben hozzám hasonlított, de egyáltalán nem volt érzékeny, és ebben viszont nem hasonlított egyikünkhöz sem a Balázs által „csapatnak” titulált valamiből. Edina értette, láttam a szemén, a mosolyán, hogy érti, de hát Edina nagyon okos, elegáns lány volt, azt hiszem, ő egyet is értett Balázssal, nemcsak megértette, hogy mit akar mondani, mindig is úgy éreztem, hogy közöttük valami furcsa hasonlóság van, Balázs egyébként is nagyon nőies volt, soha semmit nem mondott ki egészen, illetve mindig meg tudta magyarázni, hogy mit gondolt, ha félreértés történt, az nem Balázs miatt volt, ő kezdettől úgy gondolta, ahogy a végén kiderült, hogy kellett volna gondolnia, de meg is magyarázta, minden szavára emlékezett, tényleg nagyon okos volt, és nem akarta ezt az asszonyt kiemelni, tönkretenni, én értettem, mit akar mondani, csak azt nem értettem, miért gondol ilyesmikre, én arra gondolnék, hogy az asszonyka végre megtudná, mi az boldognak lenni, egyetlen örülden boldog pillanat száz kiábrándulással fölér, vagy ezerrel, teljesen mindegy, mert itt semmi más nem fontos, csak a boldogság állapota, és ha valaki képes egy másik embert ebbe az állapotba hozni, akkor miért fogja vissza magát, szerintem ez nagyobb bűn, mint egy-két hülye konvenciót fölruáni, nagyobb bűn, mint megbántani valakit vagy akár valakiket, mert mindig az örömmel kell törődni, nem a fájdalommal, hiszen annyira össze van kavарva minden, minden öröm végén ott a bánat, mintha fonalat gombolyítanánk, akkor miért nem az örömmel törődünk, azzal a kevéssel, ami jut. De Baláznak, mint már említettem, elvei voltak, és azoktól nem tárgított, Berenisz kérdezett, miért törödsz te azzal, hogy ő mit gondol vagy mit érez, az nem a te dolgod, de Balázs úgy érezte, hogy az ő dolga, Edina mosolygott, gyönyörű mosolya volt, orosz vagy lengyel grófnők jutottak eszembe róla, a színei is szlávosak voltak, fehér bőr, világosbarna haj, világosbarna szem, de az elegancia tette igazán széppé, nem lehetett azt mondani róla, hogy gyönyörű, de választékosan, arisztokratikusan szép volt, főleg télen, fekete kabátban járt, és a nyakában piros sálát viselt, nem lehetett nem szeretni, mint ahogy szerettem is egykor, istenem, milyen avítottan hangzik ez a szó is,

szóval valamikor, vagy hogy is mondjam, hogyan jelezzem az eltelt időt, szerettem, de hiába, Jézus Mária, most már nyakig vagyok a romantikában, ki se látszom belőle.

Garronét ittunk, vöröset, olyan furcsa ital a Garrone, issza az ember, és nem szereti, túl édes, vagy mi az ördög baja van, csak issza, issza, és egy pohár után már be is rúgott, legalábbis émelyeg a gyomra, kóvályog a feje, de a lányok ezt szerették, Balázs meg a vodkát, és akkor inkább a lányokkal tartottam, mert én ugyan egyik piát sem szeretem, de a vodkát, egyáltalán a rövidet nem tudom elviselni, meglehetősen nőies vagyok ebből a szempontból, meg mindenféle más szempontból is, a bort szeretem igazán, de azzal meg az a baj, és ebben Balázsnak tökéletesen igaza volt, hogy hosszú ital, beszélgetni kell hozzá, és mi persze beszélgettünk, de sohasem annyit, valamiképpen mindig megszöktünk az igazán jó beszélgetések elől, mindig siettek, az egyik a felesége, a másik a férje miatt, a harmadik meg egyszerűen azért, mert félt önmagától, sajnos ezt is el kell mondanom Edináról, bár tudom, hogy nem fogalmazok nagyon pontosan, de van, amit nem lehet pontosan megfogalmazni, csak törekedni lehet a pontosságra, de tényleg félt önmagától, félt, hogy érzései támadhatnak, félt, hogy ösztönei vannak, és ezek az ösztönök felülkerekedhetnek a józanságán, el sem tudta képzelni, hogy bármi a józanságát, a racionalitását veszélyeztesse, azt az ok-okozati viszonyt, amit kialakított magában, és amelyet a világ nem mindig fogadott el, ma is emlékszem, és mindig is emlékezni fogok annak az öreg amerikai bírónak a szavaira, akit Spencer Tracy játszott *A nürnbergi perben*, és aki azt mondta a fiatalembernek, aki a náci védőügyvédje volt, hogy egész per alatt csodáltam a logikáját, úgy vág az esze, mint a borotva, de ne higgye, fiatalember, hogy minden, ami logikus, az egyszersmind igaz is, ezt kellett volna Edinának megértenie, és szerintem értette is, mint már említettem, nagyon okos lány volt, de félt ettől a megértéstől, félt ettől az egyszerű mondatától, ahogy az emberek a legegyszerűbb mondatoktól félni szoktak. Ő tehát a gátlásai miatt nem maradt velünk, mert ahogy Berenisz elkezdett készülődni, hát Edina is rögtön készülődni kezdett, egy nőnek nem illik ugyebár két férfival maradnia, ilyen ostoba szabályok irányították az életét, és nagyon ritkán érződött, hogy tudja, hogy ezek a szabályok mennyire végtelenül ostobák, és nem mindig teremtődött meg a férfibeszélgetés hangulata, úgyhogy hagytuk a fenébe az egészszet, mert mikor a lányok öltözködtek, akkor iszonyúan elment a kedvünk mindentől, még az élettől is, ilyenkor jobban látszottak azok az apró hazugságok, amelyekben éltünk, a férfiek, varratok, amelyek mentén elhitettük magunkkal és másokkal, hogy mégiscsak élünk, élünk, élünk, nemcsak vegetálunk, nemcsak tápláljuk a testünket, hanem mi magunk is táplálunk valamit, megint egy nagy ökörség, de biztos értik, mire gondolok, és ha nem, az se számít, végül is ez nem regény, hanem valamiféle jegyzetek, még mielőtt megtörténne valami, amiről magam sem tudom, hogy mi az, csak érzem, hogy meg kell történnie.

És ez volt az az ivászat, amelynek a végén Balázs majdnem elsírta magát, illetve tulajdonképpen el is sírta magát, remegett a hangja, elvékonyodott, nem bírta már a fájdalmat, amit ez a bukaresti gazember okozott neki, mert igazgatónk, a ranglétra legmagasabb fokán álló szélhámos természetesen Bukarestben székelt, a cég központja is ott volt, onnan osztogatta fölmérhetetlenül értékes utasításait, mint egykor a félelmetes Diktátor, vajon miért van az, hogy mindig a legnevetesebb emberek jutnak a legmagasabb pozíciókba, igazán nem értem, és Balázs többek között azért volt kiakadva, mert amikor az átlagfizetés olyan egymillió-nyolcszázezer lej körül mozgott, még az ő fizetése sem érte el ezt az összeget, pedig az ő fizetése volt a legnagyobb a kolozs-

vári fiók alkalmazottainak fizetése közül, Edina meg én hatszáznyolcvanezer lejt kaptunk, ha meggondolják, hogy egy dollár tizennyolcezer lejtbe került, és a fizetésünket elosztják ezzel a tizennyolcezerrel, akkor kiderül, hogy tényleg siralmas helyzetbe jutottunk, szerkesztőként alkalmaztak minket, és ez a piti szélhámos kevesebbet fizetett nekünk, mint azoknak a hölgyeknek, akik a könyvesboltban dolgoztak, egyszer ugyanis az az ötlete támadt, hogy könyvesboltot nyitunk, és meggazdagodunk, vagy mi a szösz, a könyvesbolt egy éven belül tönkrement, de a hölgyek fölvirágoztak, kétszáz-ezer lejjel többet kerestek, mint mi, és azt sem tudták, ki az a Dosztojevszkij, de amikor ezt szóvá tettük, akkor az igazgató azt mondta, mi nem állunk nyolc órát egy pult mögött, mint azok az elárusítónők, akik viszont ott állnak, és terjesztik a kultúrát ce-fetül. Persze ez a kétszáz-ezer lejes különbség, ez a nyolcszázvalamennyiezer lejes fizetés se volt a világ közepe, de minket megalázott ez a gesztus, mindketten jó szerkesztők voltunk, Edina alapos, aprólékos, okos, rendszeres, és ez a mocsok mégsem törődött velünk, miért törődött volna, neki nem számított a tehetség, az okosság, nem számított senki és semmi, csak a spórlás, vagy nem is tudom, mi, miről gondolta, hogy ennél nincs fontosabb, bár Balázs egy ízben azt mondta, ezt az embert még zsarolni sem lehet, mert nincsenek elvei, én már mindent kipróbáltam, de most már nem bírom tovább, egyszerűen nem bírom, mondta sokszor, aztán mégis tovább csinálta, az elvekért, a hagyományokért, a nem is tudom, minek a nevében, ezt sem értettem, hogy lehet elhinni, hogy bármiféle elvek és hagyományok fontosabbak, mint egyetlen ember élete, aznap, amikor sírva fakadt, határozottan úgy éreztem, hogy felakasztja magát, leugrik az emeletről, altatót vesz be, nem tudom, miképpen, de kárt tesz magában, mégsem maradtam ott vele, nem maradt vele senki, részeg is volt már, zavarunkban mindannyian elmentünk, bár persze nekem kellett volna maradnom, én voltam a férfi, Berenisz meg Edina nők voltak, de egyszerűen nem tudtam maradni, hogy olvasgassak, amíg valamennyire helyrejön, aztán hazavigyem, érezze, hogy van egy barátja, aki bármikor segít rajta.

Olyan furcsa az is, ahogy azokkal az emberekkel viselkedem, akiket szeretek, néha már attól félek, hogy nem is szeretek senkit igazán. Mióta megnősültem, és rájöttem, hogy nem kellett volna megnősülnöm, mert ami a házasságot illeti, én nem kereszténynek születtem, hanem muzulmánnak, és ennek a levét iszom nap mint nap, meg a gyerekkorom levét, vagy hogy is mondjam, a szüleimnek sosem volt fontos a család, csak az anyám tett úgy, mintha törődne a családdal, de egy olyan asszony, aki egy életen keresztül nem tanult meg főzni, vasalni, mosni, a paszuly ropogott a fogunk között, a murkot, zellert, petrezselymet, karalábét alig tudtuk elharapni, nem volt megfőve, a ruháink a vasalás után is gyűröttek maradtak, ha egyáltalán kivasalta őket, mert gyanakszom rá, hogy sokszor nem vasalta ki, csak bedobta a szekrénybe, különben teljesen mindegy, mert a fehér ingeket a zöld pólókkal egyszerre mosta ki, a fekete zoknit a fehér alsónadrággal, az mégsem törődik a családdal, még ha azt állítja is, hogy törődik, apám üvöltött, utólag rájöttem, hogy az üvöltözések nagy része ezek miatt az apró iszonyatok miatt volt, hogy az életük, a házasságuk is erre ment rá, ezekre a pici, de nagyon fontos dolgokra, ahogy például a feleségem megterít, azt öröm nézni, azzal szinte nem lehet betelni, azt az egészen kivételes rendet, azt az eleganciát nem lehet megtanulni, azzal születni kell, öröm enni arról az asztalról, amit ő megterít, anyám ezt sem tanulta meg soha, puff, koppant a kenyér az asztalon, piff-puff, koppantak a tányérok, a szalámiból csak egy keveset, mert holnap is kell enni, amit felvágott, az még a fél fogunkra sem lett volna elég, két kamasz fiú, öcsém mindig jól evett,

nekem is jó étvágyam volt, megkentük a kenyeret vajjal, fogtuk a párizsit, rátettük a kenyérré, és haraptunk, akkoriban nem tűnt föl, mit tudtuk mi, hogy más házakban másképp van, csak csodálkoztunk, hogy jó, Manyi néninél milyen jókat lehet enni, a vinetta nem darabos, a sütemények nem hullanak apró darabokra. Na mindegy, erről esetleg máskor, a lényeg az, hogy megnősültem, és egy idő óta, erről is máskor, hogy miért éppen annyi idő óta, szóval egy idő óta érzem, hogy már a feleségem se fontos, akiről pedig azt hittem, mindig is fontos lesz számomra, amikor megesküdtünk, akkor szentül hittem, hogy így van, a templomban például meg voltam győződve, hogy a szöveg, amit a pap után mondok, igaz, hogy ezt a szöveget én is írhattam volna a magam nevében, de kiderült, nem így van, a szöveg azóta elkopott, és a házasságom átváltozott, csak vágy volt a biztonságra, semmi más, és most a bizonytalanságra vágyom, vagy mi a szösz, nem ilyen egyszerű, persze, tényleg nem ilyen egyszerű, mert most is jólesik hazamenni, és nézni a terített asztalt, aztán enni róla, és jólesik, ez esik talán a legjobban, ha valami okból válásra kerülne a sor, akkor először azon gondolkodnék, hagyjam-e el a gyermekem, másodszer pedig azon, vajon el tudnám-e csak úgy feledni a feleségem ölelését, és nem a szeretkezésre gondolok, hanem arra, ahogy ez az igazán szép lány, anya és asszony, a feleségem hozzám bújik, biztonságban érzi magát melletttem, megszorít, hogy néha már attól félek, megroppantja a hátgerincem, aztán széles, darabos keze, mely egyébként az egyetlen testi jele annak, hogy falusi szülők leánya, ez a kéz elnyugszik a derekamon, vagy inkább valahol fennebb, a hasamnál. Akárcsak a gyermekem gügyögését, ezt a mozdulatot sem tudnám könnyen elfeledni, könnyen?, lehet, hogy sehogy sem tudnám kiverni a fejemből, még kevésbé azt az érzést, ami ilyenkor elfog, és amiről, bármilyen közhelyesen hangozzék is, csak azt mondhatom, hogy semmivel sem hasonlítható össze, semmivel a világon, ugyanakkor az sem hasonlítható össze semmivel, amikor egy boldog lány magához ölel a hóban, és akkor már korántsem olyan könnyű dönteni, magához ölel, fénylő fekete szeme rám tekint, és azt mondja, fantasztikus vagy, hát ilyenkor tényleg nem lehet ellenállni a vágnak, szétsimogatod a haját az arcából, és a havazásban rátalálsz az ajkára, és ennél sincs semmi csodálatosabb, és amikor megízleled a csókját, és érzed a hideget, a hó ízét, és biztos vagy benne, hogy semmi sem lenne jobb, mint ezzel a lánnyal a hóban hemperegni, akkor megint csak nem olyan egyszerű dönteni, pedig voltaképpen, én is tudom, halálosan egyértelműnek kellene lennie, apósoméék például elájulnának, ha elmondanám nekik ezt a dilemmát, nem értenék, nem volna hogyan megérteniük, apósom egész életében hű volt anyósomhoz, anyósom egész életében hű volt apósomhoz, és kész, ennyi, nálunk ez másképp alakult, nagyapám sohasem volt hű nagyanyámhoz, de talán nem is lehetett, apám is többször megcsalta anyámat, de az ő esetükben tényleg nem lehetett másképp, és én, mint egyikük unokája, a másíknak pedig a nagyobbik fia, mit tehetek?, én sem lehetek hű, nem mentegetőzni akarok, bár talán úgy tűnik, nem akarok védekezni, csak megmagyarázni akarom magamat, leginkább persze magamnak. A gének?, ez marhaság, a körülmények?, ez még nagyobb marhaság, mindegy, nem tudom, de van valami, ami olyanná teszi az embert, amilyené válik végül, és én ilyen lettem, hát ilyen lettem, aki nem tudja elfogadni magát olyannak, amilyen, az kössön kötelet a nyakába, ha ilyen egyszerű lenne, de persze ez sem ilyen egyszerű, semmi sem egyszerű, minden csak szép, vagy nem szép, minden csak tönkreteszi vagy megszépíti az ember életét, de az a baj, hogy egyszerre teszi tönkre és szépíti meg, vagy egyszerre szépíti meg és teszi tönkre, és egészen kicsi rést hagy a döntésnek, nem enged teret a gondolkodásnak, egyfelől házasember vagy és család-

apa, súlyos szavak, másrészt viszont férfi és szerelmes, ezek meg szép szavak, hogy igazodjon el az ember ennyi minden között, és ez még mind semmi, mert költő és író is vagy, és akkor már vége mindennek, mert emiatt elemzed folyton, hogy mi az, amit érzel, és emiatt romlik el olykor az érzések íze, emiatt vagy gátlásos, amikor pedig gátlástalannak kellene lenned, és emiatt képzelsz olyan dolgokat, amelyek nem is léteznek.

Elég, tehát azok, akiket szeretek, azokat voltaképpen nem szeretem, de ez csak később derül ki, a magam számára is meglepő módon. Mikor nagyapám meghalt, Debrecenben voltam nyári egyetemen, július valahányadikától augusztus elejéig tartózkodtam ott, körülbelül egy hónapig, és egy augusztusi napon, szörnyű, alföldi hőség volt, ájuldoztunk a forróságtól, éppen ebédelni készültem a kollégium kávéházában, amikor egyszer csak megjelent apám, aki akkor már évek óta Pesten élt, megyék elébe, szia, szia, mondja, hogy vagy, tudod, hogy meghalt nagytati, nem, tegnap délután, és most megyünk a temetésre, holnap jövünk is vissza, bejöttem, ha gondolod, elviszlek, és én mindenféle gondolkodás nélkül azt válaszoltam, nem megyek, nincs kedvem vagy valami ilyesmit, és nem azért, mert máris arra gondoltam, hogy mi közöm nekem a szertartásokhoz, nem érdekelnek, én szerettem a nagyapámat, és nem kell ezt azzal bizonygatnom, hogy elmegyek a temetésére, jó lett volna, ha ilyen szabad lettem volna, de nem, erről szó se volt, egyszerűen tényleg nem volt kedvem utazni abban az ordító hőségben, nem volt kedvem az apám unokaöccse meg annak a felesége mellett nyomakodni a kocsiban, nem volt kedvem a határon várakozni, az unott képű vámosok arcába nézni, udvariaskodni velük... Szóval sok mindenhez nem volt kedvem, de a lényeg mégiscsak az, hogy a nagyapám temetésére nem mentem el, és nem a bennem lévő szabadság miatt, hanem a lustaságom okán, a hangulatomból következően, pedig addig azt gondoltam, hogy szeretem, és tényleg szerettem, legalábbis azt gondoltam, de most már nem tudom, mert például a temetése hírére nem reagáltam helyesen, nem sírtam el magam, nem mondtam rögtön, hogy persze, megyek, csomagolok, várjatok egy kicsit, mondjuk egy negyedórát, vagy annyit sem, bedobom az útlevelemet, és menjünk, nem, én még a részletekre sem voltam kíváncsi, hogyan halt meg, kérdezte volna minden becsületes ember, és nem egyszer, hanem tízszer, százszor, a könnyeivel küszködve, remegő hangon, de nem, én egyetlenegyszer kérdeztem rá, de apám se tudta pontosan, távirat érkezett, nagytati meghalt, és apám szólt az unokaöccséknek, kocsiba pattant, benzint vásárolt, és elindult a temetésre.

Láttam egyébként egy filmet, és mielőtt tovább mennék, elmesélem, úgy emlékszem, olasz–francia film volt, *Cinema Paradiso*, az volt a címe, nagyon szerettem azt a filmet, ráadásul a mondanivalójáért szerettem, pedig én úgy gondolom, a művészetnek nincs mondanivalója, ahogy egy szép nő sem akar mondani semmit, úgy értem, egy nő sem azért szép, hogy ez a szépség mondjon valamit, vagy ha már, akkor inkább mondjuk úgy, hogy azért szép, hogy önmagát mondja el, de semmiképpen sem azért, hogy valamiféle ostobaságot levonhatnánk ebből a szépségből, persze ha az ember szavakkal bánik, akkor óvatosnak kell lennie, mert a szavak csak nagyon keveset tudnak közölni, és nem képesek árnyalni, fehéret és feketét mondatsz csupán, de ami közöttük van, arról egyetlen szavad sem lehet, úgyhogy mindig minden szépségből tanulásgot, következtetést és egyéb ilyen ostoba dolgokat akarunk levonni, és még büszkék is vagyunk rá, hogy levontunk valamit, megfogalmaztunk valami égbekiáltó baromságot, mindegy, a film egy olasz kisvárosban játszódott, ahol egy szegény asszony gyermeke a mozigépész, Alfredo legjobb barátja lett, Philippe Noiret játszotta ezt az öreg, nagyon bölcs embert, a kölyök megtanult filmezni, egyszer kimentette Alfredót a tűzből, mert lángra kapott a celluloid, és a közönség szerteszaladt, senki nem segített az

öregen, csak a kisleány, a gépész megvakult, de túlélte az esetet, aztán a fiú kamasz lett, majd fiatalember, Rómába készült, a tengerparton búcsúzkodott öreg barátjától, és Alfredo, aki akkorra már le is bénult, magához húzta, és nyersen, már-már durván azt mondta, soha többé ne gyere vissza ide, és ha mégis visszajönnél, akkor ne látogass meg, mert zárva találsz az ajtómat. A fiatalember sírva távozott az örök városba, de megfogadta az öreg tanácsát, soha nem jött vissza többé, híres filmrendező vált belőle, és nem volt hálátlan, küldte a leveleket meg a pénzt, de soha nem látogatott haza, egyetlenegyszer sem, csak akkor, amikor az édesanyja fölhívta, hogy gyere, meghalt Alfredo, hazautazott a temetésre, és megnézte azt a filmet, amit öreg barátja ráhagyott, és amit voltaképp azokból a kockákból ragasztott össze, amelyeket annak idején a tisztelendő úr óhajára ki kellett vágnia a celluloidszalagból, mert erkölcstelenek voltak, és a fiatalember, aki azóta jó negyvenes lett, itt újra sírva fakadt, pedig olyan nevelészek ezek a jelenetek, nők fürdődresszben, véget nem érő szájpuszlik, mai szemmel a megtestesült ártatlanság képei, és a forgatás, mármint a *Cinema Paradiso* forgatásakor is azok voltak, a filmet ugyanis a kilencvenes évek elején készítették, azt hiszem, és nyilván a főhős korában sem számítottak már erkölcstelennek, de nem ez a lényeg, hanem az emlék, egy barátság emléke, Alfredót siratja, akit már évtizedek óta nem látott, és akkor szerette-e vajon?, de akit azért nem látott, mert maga Alfredo parancsolt rá, hogy ne látogassa meg többé, és akkor hogy is lehet olyant kérdezni, hogy vajon szerette-e, csak őt szerette, nyilván.

Számomra nagyanyám jelentette a legtöbbit, Nagy volt az én Alfredóm, aki kegyetlen is tudott lenni olykor, de ez a szeretet kegyetlensége volt, persze nem arra gondolok, hogy elküldött volna magától, de önmagával vívott keserves harcok árán szinte mindig megértette, hogy valami miért fontosabb számomra, mint másvalami, és ami még ennél is fontosabb, sohasem az elvei döntöttek, a hagyományok, amiken felnőttem, hanem az irántam érzett szeretete, minden veszekedésen túl, és rengeteget veszekedtünk, üvöltöztünk és káromkodtunk, mert attól sem riadt vissza, ezt is nagyon szerettem benne, és fájt neki, és fájt nekem is, nagyon fájt mindkettőnknek, de végül mindig kibékültünk, milyen hülye szó ez is, egymásra találtunk, kérj bocsánatot, te disznó, mondta, és kinyújtotta a kezét, nem kérek, mondtam, és megcsókoltam. Nagyapám temetésére nem jöttem haza, Nagyit tehát nekem kellett megtalálnom, nem is tudom, miért lepődtem meg, vagy miért nem tudok ezzel most sem megbékélni, vagy inkább napirendre térni fölötte, december tizenegyedik volt, péntek, néhány napja nem jártam nála, terveztem is, hogy bemegyek, azon a nyáron nősültem meg, július tizennyolcadikán, egy héttel a születésnapom előtt, és szeptemberben anyósoméknak vásároltak nekünk, amelybe novemberben beköltöztünk, és azon a decemberi reggelen anyám fölhívott a kiadóban, gyere be, ha tudsz, Nagy beteg, fájjalja a szívet, bemegyek, mondtam, de csak este, olyan kilenc óra felé, mert ma ünneplik a Mentor öt-éves születésnapját, ez is milyen furcsa, de azt hiszem, akkor inkább a háritás működött bennem, az a furcsa hitetlenség, amellyel nem hisszük el, hogy a szeretteink meghalhatnak, eszembe se jutott semmi ilyesmi, jó, de akkor én már nem leszek itt, Nagy föl fog tudni kelni, ha Te elmész, Nagy, föl fogsz tudni kelni, ha elmegyek?, kérdezte anyám, azt mondja, föl, menjek csak nyugodtan, na jó, akkor bemegyek olyan kilenc felé, sziasztok, szia, mondta anyám, és ennyi volt.

Többé soha nem láttam, illetve amit láttam, egy összement, szerencsétlen öregasszonyt, véres csíkkal az orrán, zöld pizsamában elnyúlva a földön, az már nem ő volt, nem Nagy volt, akit szerettem, nagyon szerettem, és mégsem tudtam megmenteni.

Bodor Béla

EGY VIRTUÁLIS POÉTA A XVIII. SZÁZADBÓL: SZIGVÁRT XAVÉR KÖLTEMÉNYEI

Szigvárt Xavér nevét hiába keresné az érdeklődő olvasó az irodalmi lexikonokban vagy a lírai antológiákban. Még a remek *HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL* című gyűjteményben sem akadhat a nyomára, amit az 1970-es években állított össze Weöres Sándor a modernitás előtti magyar költészet figyelmet érdemlő különbségeiből. Azt jelentené ez, hogy ilyen nevű magyar költő nincs, és soha nem is élt széles e világon? Tulajdonképpen igen.

No de először is: mit jelent az, ha egy író, akinek a nevéhez művek kötődnek, nem létezik? Tsúszó Sándor vagy Ossian (nem a történelmi, hanem a Macpherson szövegközléseinek fiktív alkotója) vajon tud-e leleplezettségében olyan intenzíven nem létezni, mint élni a maga fiktív létmódjában? Nem is beszélve Magyarhoni Klingsorról, akinek a neve után így kezdődik a lexikon címszava: „13. századi nem létező német költő.” Másodsor: az alkotó létének fiktív volta akadály lehet-e annak, hogy egy műcsoportot elkülönítsünk minden más alkotónak, még magának a kreatúra kreátorának egyéb műveitől is? Az ókori kínai bölcséleti művek esetében például gyakran a szerző és a mű címe kölcsönösen helyettesítheti egymást.

Más természetű probléma, hogy magukkal a Szigvárt Xavér nevéhez köthető költeményekkel sem találkozhatunk egykönnyen. Ennek az az oka, hogy a fiatalember egyetlen előfordulási helye az a regény, melynek első és egyben utolsó magyar kiadása 1787-ben jelent meg, és bár a maga idejében valószínűleg meglehetősen népszerű lehetett, az utóbbi másfél évszázadban kevesen olvasták. Az irodalomtörténetnek jó szerével nem is volt mondanivalója ezekről a versekről. Hogy ne rejtlemeskedjem tovább: J. M. Miller SIEGWART című regényének magyar változatáról beszélek, Bartzafalvi Szabó Dávid munkájáról és az abban található versbetétekről vagy inkább azok egy részéről: azokról, melyeket a főhős alkotásaiként illeszt a szövegbe a szerző, illetve ültet át a fordító. No de: ha szakma és nagyközönség ilyen egyetértésben ítélte feledésre ezt a munkát, jogom és okom van-e arra, hogy annak örök nyugodalmát okvetetlenkedéssel megzavarjam, és némely szemelvényeit a napvilágra rángassam? Ennek megítélését szeretném az alábbiakban az érdeklődő olvasókra bízni.

Bartzafalvi¹ Szabó Dávid (1752–1828) kétségkívül a XVIII. századi nyelvújító, nyelverteremtő mozgalom legkülönösebb figurája. 1784-ben és 1786-ban a pozsonyi *Magyar Hírmondó* szerkesztője volt, 1792-ben A TUDOMÁNYOK MAGYARUL címmel tett közzé értekezést, majd Sárospatakra vonult vissza, ahol 1805-ig matematikát és fizikát tanított – magyarul, ami akkoriban még nagy szó volt –, végül a *forgony*, azaz a *perpetuum mobile* megalkotásával kísérletezett (bár azt a roppant összeget, amit gróf Dessewffy Józseftől kért 1815-ben, nem kaphatta meg). Elsősorban nyelvújítóként, azon belül is mint új szavak tömegének gyártója volt ismert – és közneveltség tárgya. „Az olvasó közönség olyan motskolódást vitt végbe, hogy a földnek is nehéz volt” – írja egy helyütt. Az utókor nem szóban, hanem gyakorlatban szolgáltatott elégtételt: szócsinálmányai közül mintegy százat ma a legtermészetesebben használunk (ábra, csontváz, előzmény, eser-

nyó, hulló, ifjonc, külváros, mondat, művész, olvasmány, szakma, szerkezet, termény, tudat, újonc, véglet, zongora stb.).

Legfontosabb munkája mégis SZIGVÁRT KLASTROMI TÖRTÉNETE című regényfordítása,² és azt hiszem, ez minden balszerencséjének a forrása is. Ugyanis a *Magyar Hírmondó* 1782. évi 26. számában Kazinczy Ferenc híradást tett közzé: lefordítja Miller regényét. A bejelentéssel az a célja, hogy „*azon fordításból való örömet el ne kapná valaki előle*”. Bartzafalvi – igaz, ötévi várakozás után – végül mégis éppen ezt tette. Ráadásul fordítását roppant tömegű új, rögtönzöten alkotott szóval terhelte meg. A két vastkos kötet végén hosszú szószedetben sorolja ezeket a szavakat (még csak nem is mindet), és az a furcsa helyzet áll elő, hogy a magyar olvasónak a magyar szavak értelmét melléjük állított német vagy latin megfelelőjük segítségével sikerül megfejtenie. Például egy házi hangversenyen, azaz „*muzsikodalomban*” játszódo jelenetben a főszereplő kiszemelt jövődöbelije előbb „*egygy fontos mivolttú dallábakon tsendesen menő Káprádzdát*”³ játszik, majd együtt kezdenek „*kettős Tetszösszöngösi szózangozásba*”.⁴ A hegedűszóló közben a lány „*egygy tirilli⁵ mellett olly nagyon meg illetődve, és olly nagyon ásító 's egygybe el nyelhetném formálag áhétozó szívet tolmátsoló tekintettel nézett rá, hogy szíve egygybe a' leg éde-sebb érezéseknek özönében úszkál vala*”. Búcsúzáskor pedig „*Máriána igen igen gyengédedes és tsupa szerelem villal⁶ mozgó szemet vetett reá, 's szemében egygyyszer 's mind egygy kristály mód-ra átal látszó magyorótska lebedgétsela*”.

Kazinczyt különösen zavarhatta, hogy a kreált szavak közé szintén kevesek által ismert nép- és tájnyelvi fordulatok, kifejezések, szólások illeszkednek. Ítéletében mindenki osztozott, aki akkoriban számított. Rát Mátyás már a megjelenés évében így írt Kazinczynak: „*Siegwartot tsak láttam, 's imitt amott olvasván, katzagásra fakadtam. Hogy hogy lehet, hogy ez a' fordítás kél, holott a' Magyarok néha szer felett-is finnyássak? Kegyelmed fordítása felől minden jót reménylek.*” A *Magyar Hírmondó* szerkesztésében éppen Bartzafalvit megelőző, majd ismét felváltó újságíró reménye alaptalannak bizonyult: Kazinczy a maga SIEGWART-fordítását nem adta ki, talán meg is semmisítette. Ma sem tudunk róla többet. Kár érte, mert maga a mű jelentékenyebb a hírénél. Hosszú és méltatlan hallgatást tört meg nemrég Margócsy István a műről közölt izgalmas és mélyenszántó tanulmányával (SZIGVÁRT APOLOGIÁJA, *IK*, 1998/5–6.), és magam is hosszan tárgyaltam egyszer talán majd megjelenő könyvemben, a RÉGI MAGYAR REGÉNYTÜKÖR-ben.

Johann Martin Miller, aki göttingai teológuskodásának emlékeit, élményeit is beledolgozta munkájába, költőként sem volt egészen jelentéktelen. (Egy versét Mozart zenésítette meg; bár, ismerve a zeneszerzők irodalmi ízlését, ezt a tényt nem kell túlbecsülni.) Nem meglepő tehát, ha regényének hőse, az érzelmes szeminarista, maga sem tartóztatja meg magát a verseléstől. A német szövegbe illeszkedő, jórészt négy-öt versszakból álló versek a kor követelményeinek megfelelően érzelmesek, ugyanakkor klasszikus arányokra törők, formájukat tekintve szigorúan antik mintákat követnek, alkaioszi, aszklépiadészi, szapphói strófákban, olykor népies dalformákban íródtak. Akad köztük árkádiai pásztorjelenet, imádság, szerelmi vallomás, óda, dalszöveg. A magyar változatban a fordító nem érte be annyival, hogy tőle telhetőleg magyarra fordítja ezeket a versbetéteket. Említett tanulmányában Margócsy István állapítja meg: „*E regény, a magyar prózairodalomban alighanem először, kísérletet tesz arra is, hogy szereplőit a beszéltetés stílusrétegével jellemezze, s a pozitíve kiüntetett figurákat azzal is megkülönbözteti, hogy őket »szépen« beszélteti, míg a negatív, általában zsarnok figurákat a régiésebbnek felüntetett nyersség modalitásában hagyja mozogni.*” Ezeket a kontrasztokat egyértelműen

Bartza falvi emeli ki, sőt sokszor maga illeszti a regénybe: az eredetiben éppen csak a jelzését találjuk a szitkoknak, melyeket a fordító, honi viszonyokra alkalmazva alakjainak nyelvi kultúráját, szélesen és ízesen kibont. Másfelől Szabó Dávid a rokonszenves figurák beszéltetésében egy zaklatott, szenvedélyes nyelvi ideált követ; például (megint Margócsyt idézem) „...gyakran él a klasszicista retorikák által nem javallt, megtört és hiányos, grammatikai szempontból tökéletlen mondatokkal; amint ezt a századvég szentimentalizmusának néhány esztétája már nemcsak engedélyezni, de szorgalmazni is fogja, [...] a szenvedély jellemző leírására, a lélek elragadtatásának festésére szabadosabb nyelvi alakzatokat is mer beiktatni”. Margócsy megállapításai bizonyos megszorításokkal a versekre is érvényesek.

Vajon mi az ördögöt akart ezzel a – bizonyára maga is tudta: ellenérzéseket kiváltó – szövegformálási gyakorlattal a fordító? Megítélésem szerint az idegen történet magyarításakor nem a szöveget, hanem az *alakot*, nyelvi adottságaival, társadalmi és beszédpozíciójával egyetemben kívánta a magyar kultúra viszonyai közé illeszteni. „*Pernahájder tyúk ültető*”-nek nyilván nem a német apa, hanem a felfuvalkodott magyar középnyemes titulálja a fiát, ha nem tud nyulat lőni. Ugyanilyen természetes, hogy magyar ésszel gondolkodva egy szeminaristának, ha verset költ, azokkal a poétikai kihívásokkal kell szembesülnie, amelyek a kor magyar költészetét jellemzik. Ismét Margócsy írja (másra, az említett okokból adódóan, nem hivatkozhatom): „*A fordító a református kollégiumokban épp akkoriban virágzó és divó mesterkedő költészet hagyományát, úgy látszik, igen mélyen elsajátította...*” Vagyis Bartza falvi, igaz, kevesebb sikerrel, mégis arra törekedett, hogy mélyebben, tartalmibban ragadja meg az adaptáció feladatát, mint Kazinczy, aki elsősorban a neveket és helyeket magyarította (így lesz nála Siegwartból Szegvári), vagyis a külsőségekkel kezdte a dolgot, s csak aztán hatolt mélyebbre – ami többnyire radikális húzásokat és néhány saját leírásának a szövegbe illesztését jelenti. Persze fogalmunk sem lehet, hogy ebben a műben milyen megoldásokat alkalmazott volna Kazinczy, hiszen munkája (valószínűleg) megsemmisült; mégis, más fordításai alapján, erre következtethetünk.

Bartza falvi nem is csupán arra szorítkozott, hogy a verseket narrátoruk magyarításával adaptálja. Néha azt is megteszi, hogy verset illeszt oda, ahol eredetileg nincs, és arra is találhatunk példát, hogy a verset prózában fordítja le. Előbbire példa az egyik főhős apjának, a nagyhangú, lakomát, bort, vadászatot kedvelő nemesembernek a „nótája”:

„*Víg a' vadász, víg Vítus is!
Nem él így egygy Plébánus is!
Ha ki ballag a' tserére
Frissen foly 's pozsog a' vére,
'S mint egygy egészszen meg éled.
Ez az élet, a' gyöngy élet!*”⁷

Nem nehéz felismerni a magyar népdalok, mulatónóták jellemző fordulatait. Ez a hang a kor szentimentális ízlése szerint végképp „*a leg alacsonyabb popularitás*”-nak minősült. Érdekes, hogy mégsem egyedüli képviselője ennek a hangnak a könyvben. Maga a főhős, Szigvárt Xavér is „alkot” hasonlót:

„*Átkozott, átkozott légy tsalárd szerelem!
Tóled van minden Roszsz, minden bú 's gyötirelem!*”⁸

Mintegy bosszankodva állapítja meg a szomorú szerelmes, hogy egyre csak ez a két sor jár az eszében (nyilván *ad notam* „Szezelem, szezelem, átkozott gyötrelem...”). Azt persze nem tudhatjuk, hogy ez a (talán reneszánsz) gáláns dal és rokon szöveg- (és/vagy dallam-) világú népdal összeolvadásából keletkezett *együgyű parasztnóta* – balharántpólyás udvari származása jóvoltából – mennyire lehetett ekkoriban *komilfó*. Szigvárt mindenesetre nem örül, hogy ilyesmit „komponált” bánatában. Az áthallásról a rím tehet; tartalmában a két sor kivételesen pontos fordítása a (rímtelen) eredetinek:

„*Verflucht seyst du, betrügerische Liebe!
Von dir allein stammt unser Elend her!*”⁹

azaz:

„*Átkozott légy, csalárd szerelem!
Egyedül belőled származik nyomorúságunk!*”¹⁰

Az egyetlen szöveg, melyet a fordító prózában ad vissza, egy (tartalmában) kötetlen imaféle, amit a főhős egy folyóból kihúzott, öngyilkos lány lelki üdvéért mond. Az eredeti versmértéke jól felismerhető: három-öt-négy-három teljes lábú, trocheikus sorokból álló strófák ezek. (Az ilyen típusú strófák a későbbi magyar költészetben sem lettek népszerűek.)

„*Sieh, o Gott der Liebe!
Wie ein armes Herz, das du erschufest,
Aus der Tiefe seiner Leiden.
Sich zu dir hinausschwingt!*”¹¹

Ha a magyar prózai szöveget az eredeti szedéstükörben illeszttem ide, a fordító logikája világossá válik:

„*Látod, óh Szeretnek Istene! mint
emelkedik fel Te' hozzád, a' maga' kínjainak
mélységéből egygy szegény szív, mellyet
Te teremtettél! Ma látám az óltár előtt
Őtet, a' buzgóságnak egészsz szent
tüzeben; Őtet, kit tsak ugyan Te teremtettél,
mint engemet; ah, Őtet! kiért szívem
annyira reszket! Szívem, melly mérészlé
magát Te' hozzád fel emelni, 's nem a' maga';
hanem az Ó' tiszta buzgóságának szárnyain
lebege oda fel, és mérészlé fél reszketéssel
ki sohajtani ezen kívánságát: – Halld meg
Őtet! Tedd a' Te' mérő serpenyődbe az én'
napjaimat, mellyek még következnek!
Száljon alá a' mérő serpenyőnek azon része,
ha Ő engem szeret! ha pedig nem szeret;
száljon fel!*”¹²

Bartzaferalvi azzal a gesztussal, hogy ezt a fohászkozást inkább prózában adja vissza, lényegében véve arról tesz tanúbizonyoságot, hogy a rendelkezésére álló versalakzatokat a jól formált prózánál kevésbé tartja kifejezőnek; de az imádság hangulatát is in-

tenzivebben idézi ez a keskenyre tördelt próza, mint a mesterkedő, deákos strófák. Tény, hogy ebben a rövid szövegbetétben váratlan elevenséggel és nyelvi szabadsággal adja vissza a verses eredeti zaklatott prozódiaját, töredezett felkiáltásait, még a befejezés kuszaságát is. („*Tedd mérlegserpenyődbe / napjaimat, melyek még hátra vannak! / Ha szeret, engedd, hogy sülyedjen! / Emelkedjen, ha nem szeret!*”) Az az igazság, hogy túl is tesz az eredetin. Persze nem kell kizárólag a maga írói tehetségére szorítkoznia. Ezt az irodalmi nyelvet Báróti Sándor dolgozta ki Marmontel ERKÖLTSI MESÉI-nek fordítása közben. Bartzafalvi azonban szépen alkalmazza a testőr és nyelvművész megoldásait.

Ezen a ponton pedig vissza is kanyarodhatunk a kiindulókérdésekhez.

Csakugyan megalkotta-e Miller SIEGWART-jának fordítása közben Bartzafalvi Szabó Dávid azt a költőalakot, aki a regény szövegébe szőtt versbetétek auktora, aktora és belső narrátora – lehetett volna? És ha igen: ér-e valamit ez a virtuális poéta: Szigvárt Xavér mint magyar költő, Rájnisi József, Révai Miklós, Baróti Szabó Dávid kortársa, esetleg előfutára Csokonainak, Dayka Gábornak és másoknak?

Kétségtelennek látom, hogy a versek magukban, kiemelve a regény nyelvi közegéből és fiktív univerzumából, nem mindig keltik azt a benyomást, hogy önálló, befejezett alkotásokkal van dolgunk. Akkor is ezt kell mondanom, ha elfogadom Margócsy érveit: Bartzafalvi a versekben nem kora szentimentális *eszményeihez* igazodik elsősorban (persze azokhoz is, látni fogjuk), hanem annak a bizonyos *mesterkedő költészetnek* a normáihoz; és „*e versekben még a szócsinálástól is jobban tartózkodott*”, mint prózájában. Igaz. Csakhogy a versek nyelve éppannyira kreált és fiktív nyelv, mint a prózáé, csak az újítás módja más. Itt nem az alapszókat találta ki Bartzafalvi, hanem – igen sokszor – toldalékolásuknak, illetve összetételüknek a módját. Gyakran találkozunk olyan szavakkal is, melyek ugyan nem az ő alkotásai, mégis beemelésük a köznyelvbe, pláne az irodalmi nyelvbe, az ő műve volt. Másfelől az a tény, hogy a versek prózai közegben élnek, nem jelenti azt, hogy onnan kiemelve értéktelenek.

Valójában, éppen bizarr voltuk okán, azt a legnehezebb eldönteni, hogy irodalmilag értékes művek-e a Szigvárt-költemények, vagy nem többek irodalomtörténeti érdekességeknél. Magam hajlok arra, hogy némelyik darabnak vagy némelyik darab egyes részleteinek önálló értéket tulajdonítsak; hogy ha nem is a kontextustól független, de azon belüli szépséget találjak bizarr nyelvi világukban. Mégis attól tartok, hogy ennek a szépségnek a felismeréséhez talán hozzátartozik a megpillantás élménye, az a pillanat, amikor a regény roppant közegellenállású szövegében rábukkanunk egy-egy ilyen részletre. Egy helyütt például a főhős A MESSIÁS-t olvassa, Klopstock (a maga idejében rendkívüli népszerűségnek örvendett, irgalmatlan terjedelmű) költeményét. Lelkesedésének maga sem akármekkora versben ad hangot. Így kezdi:

„Öröm könnyhúllatások közt,
Hála adó Záporok közt,
Buzogd ki, Szívem! Pimpládat,
Azon melegen Háládat,
Egygyetlen egygy Klopstockodnak,
Annak az Égből szállotttnak!
Nem látod? előtted lebeg. –
Látom! – – Óh Klopstock! im' rebeg

*Egygy ifjú ajak; Háláját
Halld meg! az, már szíve' táját
Meg járta: 's e' száj ürege,
Onnan párolog ki melegen
Most; 's Rád azon forrón heven
Ím' lehell! Vedd jó neven! – –*¹³

Attól eltekintve, hogy az eredetiben mindössze négy sor az, amit a fordító tizennégyre bővít (és a továbbiakban is tartja ezeket az arányokat: hatvanhat sorban fordítja Miller húsz sorát), és hogy a magyar szöveg párrímes nyolcásaiban eltűnik a német vers szorosabb szerkezetének alapegysége, a 8/8/8/6 szótagos, rímtelen, trocheikus sorokból szerveződő, a rövidebb zárósorral ritmikailag és a gondolat részeinek lekerekítésével tartalmilag is csattanóssá zárt versszak – maga a *magyar vers* az, ami nem több, mint bombasztikus frázisok sorozata. A regény olvasója azonban nem önálló műként pillantja meg a költeményt, hanem mint a regényhős egyik megnyilvánulását. Nem *magát a verset* pillantja meg, hanem a *regényíró beszámolóját* arról, hogy a hős költeményt alkot, és annak *illusztrációjaként* látja a verset. (Arra azonban érdemes odafigyelnünk, hogy Bartzafalvi nem éri be szájjal vagy *ajkkal*, hanem *szájüreget* ír, ami a maga bizarrságában mégiscsak eredeti. Nem ez az egyetlen olyan hely, ahol a fordító váratlan biológiai közvetlenséggel fogalmaz; az ilyen helyekre még külön kitérek.)

Merőben más nyelvi hangulatot sugall mintegy száz oldallal később egy vers, melyet nem Szigvárt szerzett. Afféle különck ekloga ez, kottáját-szövegét a regényhős hűga kapta valakitől. Hangvétele, népies toposzai ellentmondani látszanak Margócsy megállapításának, mely szerint a nyelvi nyersség a negatív szereplőket jellemzi. A fordító ezeket másként értékeli.

*„Mi a' Szerelem? Gyöngy napja
Májusnak. Nézd! mint örül
A' Nyáj, 's a' Batsók' Nagy-Apja
Pán, a' juh tanya körül!
Három lyukú Furulyáját
Billegetti; 's majd, fogja,
Neki düljesztvén pofáját,
A' Dudáját nyomogja!
Bomboráz a' Gördő!¹⁴ járja
A' Bojtár, Pán Erzsókkal;
'S a' kis Titir tsak úgy várja
Hozzá hozzá kész tsókkal!
A' fejér gyóltos kutyák is
Le le kussodva széljel,
Tzikáznak a' Barikák is
Futkosva szerte széljel.
Majd virágot szedegetnek
A' téj szájú Marisok,
'S koszorúkat kötögetnek
Férjeknek a' Dafnások.”*

Az idillt váratlanul vihar zavarja meg, dörög, villámlik, a pásztorok menekülnek.

„*Sír a’ Domb! sír a’ Lapály is!
Oda van a’ gyönyörű
Szép Legelő! sír a’ Nyáj is,
Toklyó, Jerke, Kos, Órú!
A’ Pán’ s Panné Galgalája¹⁵
Nem zeneg a’ Déllőben!
Meg némúlt Tillinkó-fája,
Nints hang a’ Gördő-tsőben!”*

Egy órába sem telik, és a vihar elvonul.

„*Nézd! a’ békesség’ postája
A’ Szivárvány, fenn! ’s tele
Testtel sűgároz Kajlája¹⁶
Az el rettentt Völgyre le.”¹⁷*

Ismét csak hatvannégy sor áll az eredeti huszonnégy helyén; ugyanakkor, szokatlan módon, a vers szótagszáma, ritmikája, rímképlete híven követi a német versét. Nem könnyű elképzelni, hogy hogyan hangozhatott volna, főként ebben az irdatlan terjedelemben, ez a pásztori költemény Szigvárt Terézia autentikus zongorakíséretével. Mindenesetre Bartzafalvi kevésnek találta az antik utalásokat. Az eredeti tulajdonképpen elég szürke, modoros darab. A magyar fordító látta ezt, és széthúzta a vers asszociációs spektrumát: nemcsak *Pán*, *Titir* és *Dafnis* került bele, hanem a *téj szájú Marisok*, a *fejér gyóltos kutyák* és az *akol* is. Bartzafalvi tehát itt sem érte be azzal, hogy a *régiséget* annak iskolás toposzai révén idézze meg: fontosabb volt számára, hogy az atmoszférát sikerüljön megjelenítenie. Ehhez pedig a honi pásztorok világán át vezetett az út. Aztán hogy azok a kifejezések, melyeket nemigen értünk, csakugyan a nép együgyű gyermekeinek *szájüregéből* származnak-e, vagy a *bomboráz* és a *gördő-tső* éppolyan szabódávidizmus, mint a *tirilli* és a *fojtongora*, azt nem tudom.

A regény második kötetének elején mai szemmel nézve kevésbé érdekes darabokat találunk. Ez azonban nem mond ellent annak, hogy poétikailag ezek kidolgozottabbak, igényesebbek a korábbiaknál. Mi persze jobban szórakoznánk valami kapitális baromságon, de a korabeli mester sajnos kevésbé fogékony utókorai szempontjainkra. Igaz, az egyikben a Holdat így szólítja meg az ifjú költő: „*Óh szűz Napné!*”, ami elég mulatságos ötlet. Egyrészt annak a mozgalomnak az előfutára itt a fordító, melynek harcossai pótolni igyekeztek a magyar nyelvben a nemek hiányát – erre a tárgyak nevéhez illesztett *-né* toldalék látszott a legalkalmasabbnak.¹⁸ Másrészt, váratlanul túl-lépve alkati bőbeszédűségén, egy kifejezésbe próbálta összevonni azokat a mítoszokat, melyekben a Hold a Nap felesége, húga vagy leánya. Két részletet illeszttek ide a regénynek ebből a részéből. Mindkét vers Szigvárt szerelméről és szomorúságáról szól.

„*Szűz fénnyel fennt Kerekló, szent
Hóld! Föld’ hű Tzimborája!
Kérlek, nézz le, Sűgározz le
Rám, Éj’ áldott fáklyája!*

*Szívem, Sebbe! Ejtett ebbe,
A' Kupídó' Hegyesse;
Tsak hánykódom! Tsak kínlódom!
Szánj meg, óh Nap' Jegyesse!"¹⁹*

A következő vers éjszakai hangulatkép. Szigvárt a nyitott ablak előtt ül, és hallgatja, ahogy kedvese zongora- és énekszava kiszűrődik a szemközti házból. Érdekes Bartzafalvi megoldása, ahogyan az ambivalens érzelmek megragadására törekszik.

*„Alszik minden! Ennyi sok közt
Máriána egyedül
Maga, még szent dallangok közt
A' Zongora mellet ül.
Már ezüst szava is zeng,
'S minden gyöngy hang habbal reng.
Istenem! beh szent, beh kegyes
Zengés! beh meg hatotta
Szívem! beh Fáj!-jal elégyes
Beh Jó!-ra lobbantotta.
Beh Fáj!-öröm, beh jó!-jaj!
Szent ez öröm, szent e' jaj.”²⁰*

A folytatás sajnos ellaposodik, de ez a két strófa határozottan szép, hangulatos, magával ragadó. Némelyik eleme pedig meghökkenően modern, mint a *gyöngy hang* szinestéziája; a rengő hab a tetején kissé már (kép)zavaros, de kifejező. Invenciózus részlet. A végén a felkiáltás olvastán pedig akár Ady is felrémlik az emberben. (Jó, persze, messziről.)

A regény történései – ez Miller kompozíciós alapelveinek mondható – egyszerre hoznak szerencsét és szerencsétlenséget. Ahogy Máriána iránti szerelme reményteljesebbnek kezd látszani, Szigvárt elveszti egyik jó barátját: Gutfrid Károlyt. A négyes/negyedfeles trocheusokban írt siratót Bartzafalvi belső rímes disztichonokban fordítja, így *be-éri* huszonnégy sorral az eredeti tizenhat helyett. Igaz, itt is szaporítja a szót, de túllép mintáján: magát a *költő* alakját állítja a versvilágba. A német vers is gyászol és vigasztal egyszerre: „*Stimmet keine Trauerlieder / Auf des Freundes Hügel an! / Segnet sein Geschick, ihr Brüder! / Er betrat des Lebens Bahn.*”²¹ („*Ne hangoljatok gyászdalokra / Barátunk dombján! / Aldjátok sorsát, ti testvérek! / Az élet útjára/pályájára lépett.*” Az *élet* itt persze az örök életet jelenti.) A magyar változat egyrészt a korábban említett biológiai közvetlenséggel beszél a halott összetapadt szeméről, és így hangsúlyozza, hogy a halál a szenvedéstől való megváltás és az örök élet kezdete egyszerre; másrészt magáról a verselésről beszél. *A spondeus túlsúlyával ritmizált gyászverset* aligha lehetne költőibben megnevezni. Persze tudom, hogy ezek modorosságok, de minőségérzékem azt súgja, hogy ez a néhány sor igazán remek.

*„Szenveid el múltak, Gutfríd! tseperegve le húltak
Könyveid; ím el apadt kút fejek össze tapadt.
Most is tsordúlnak az enyémekek előmbe tavúlnak!
Ím sűrűnn esik is, fellegettebbedik is!*

*Sós tavas ortzákkal, 's jaj jaj lábús Alagyákkal²²
Nints keseregni miért; Károly az Égbe fel ért.
Bóldog! mondjátok tik, kik Kenyeressi valátok,
Bóldog Sorsra kapott, tellyes örömben van ott.*"²³

A temetést követő napok hozzák Szigvárt számára a legnagyobb boldogságot. Szerelmének családja, úgy tűnik, befogadja őt. Házi hangversenyeiken énekel és hegedül, duettezik Máriánával (ez az a bizonyos „kettős tetszőszöngösi szózangozás”), és a lány minden lehető módon kifejezi, hogy viszonzza érzelmeit. (Ez a minden lehető persze nagyjából a reá vetett pillantások minémúségében merül ki, a kor regényvalóságának megfelelően.) A gyászvers után tehát a regény (mármint a magyar regény; az eredetiben elég középszerű darab) talán legbizarrabb költeménye következik, melyben a költő-regényhős arról számol be, hogy szerelme viszonzásra talált. Íme:

A' SZERELEM' SZEME.²⁴

*Nem szerelmes Vill²⁵ vala é? 's ugyan nem
Szólla é ezret, 's tsupa jót az a' Szem?
Jól jelenté azt ki vizes golyója,
'S könyv mogyorója.*

*Óh beh szentül van! Sebetem hogy érzi;
'S hogy sebetem mejjét betegíti 's vérzi.
Illik: Ó is már tüzesedjen! üssön
Lángba ki! süssön!*

*Angyalok! hű szent szerelem' Segédi!
Hassanak Szigvárt' panaszos beszédi,
Fel, Ti' hozzátok: Vigyetek hamar! No!
Mári Tzitzámho'.*

*Hadd mutassam meg Neki szívem Óh!-ját!
'S halljam: – Óh szánlak! szeme szóllta szóját.
Úgy Xavér, bóldog; 's tsupa, mint Ti, léssen
Angyal egészen!*

El tudom képzelni, milyen képet vágott Kazinczy ehhez a *Mári tzitzáho'*. A befejező két sor szabados szórendje is minden bizonnyal megütközést keltett. Mesterkéltség megoldás, de nem túrhetetlen, és stílusosan zárja le a manierisztikus költeményt. A szaphói strófák ritmikája sem túlzottan természetellenes, jóllehet a magán- és mássalhangzók hosszúságával a költő enyhén szólva szabadon bánik. Persze azt is figyelembe kell vennünk, hogy egyes hangok kiejtése akkoriban eltért a maitól. Például a rövid névelő *a'* magánhangzója magához vonta a következő szó kezdőhangját, és azzal együtt hosszú szótagot alkotott, míg a magában álló hosszú *az* névelő magában rövid maradt. A második sor vége tehát így hangzott: *csupa jót az asszem*, vagyis U U – U – U.

A boldogság, úgy tűnik, felszabadítólag hat Szigvárt (Bartozfalvi) nyelvi fantáziájára. Gyanítom, hogy az a verstani különlegesség, mely a boldogságában fogant alábbi himnikus darabra jellemző (egy rímes disztichonnal indul, majd kis aszklépiadészi sorokkal folytatódik, egészen a végéig), inkább lustaság és figyelmetlenség, mint ínyc-

kedés. A személyes névmásokkal való bűvészkedéssel azonban olyan problémára reflektál Bartzafalvi, amit a néhány évtizeddel később megalapozódó bécsi lélektani iskola artikulál majd, és ami a huszadik századi filozófiának és filozofáló költészetnek is tárgya lesz. Radnóti Miklósnál például így szól majd: „*Én én vagyok magamnak, / s nekéd én te vagyok. / S te én vagy magadnak, / két külön hatalom. / S ketten mi vagyunk. / De csak ha vállalom.*” (ELŐHANG EGY MONODRÁMÁHOZ.) Persze majdnem képtelenség ebből jó verset csinálni. Radnótinak sem sikerül, Bartzafalvinak pláne. Mindamellet érdeemes ennek a Szigvárt-versnek a bevezető sorait is idézni:

„*Már az enyém, az az Angyal, Enyém!! Beh temérdek öröm! No
Szívem, erőssen erőnn tartsd magad' ott be merőnn!
Nyögsz, hallom; de ugyan ennyi öröm tereh'
Édes súlya alatt, hogy ne is? ennyire
Hogy bírhatd magadat? Vály mi tudállom azt,
Hogy dombogsz, 's ez öröm mázsa be nem szakaszt!
Ímé, már te, övé vagy; tied, ő: 'S te, ő,
Vagytok tsak: Te, vagy: Ó; sőt tsupa egygy Teő!
Óh millyen tsuda Végy! óh beh tsudás elegy!
Kettő, tsak tsupa egygy! Egygy leve kétszer egygy!*”²⁶

Az öröme ismét bú következik: a költő-főhős legjobb barátját, a korábban emlegetett vadászatkedvelő nemesúr fiát apja hazarendeli. A 'KRÓNHELM' MÁSODIK EL VÁLÁSÁSKOR²⁷ így kezdődik:

„*Hát, e' Világon szüntelenül Tövis,
A' Rózsa szomszéd? Hát, soha sonkoly éd
Nints, méh-dsidák nélkül? Örömmek²⁸
Nints soha sepreje hányta tseppje?*”

A vers további (aránylag jól ritmizált, alkaioszi) strófái ellaposodnak hangulatukban és nyelvükben is. A fenti négy sor azonban nekem határozottan tetszik. Érdekes kifejezés a „*sonkoly éd*”, bár lehetetlennek tűnik, hogy ne létezett volna valamiféle kifejezés a *lépes mézre*. A tájszó és a tipikus nyelvújított szótőredukció legalábbis bizarr; de hangulata van.

Fontosnak tartom, hogy teljes terjedelmében közöljem a könyv egyik leghosszabb versbetéjét. A hat alkaioszi strófában írt német vers tartalmilag nem mond kevesebbet, mint az ötvenhat magyar hexameter. Hangulatában azonban más is, több is, nem lehetetlen, hogy értékesebb is a fordítás az eredetnél. Hisztérikusan zaklatott képi világa alighanem Metastasióra üt (akárcsak a korábbi pásztorjeleneté), de metaforikája és szóhasználata egészen sajátos; nem is beszélve szagatott, kihagyásos mondatairól és központosásáról. (Címe ennek sincs.)

„*Völgy vala. Mélységét le nem írhatom: Önnön az Éj völt
Benne lakos: sűrűn szótt gőzbakatsimba' tselédi,
A' Ködök, – Írtódzdom most is! – mi Halál kulimázta
'S kürtön álltt képpel, ki ki ókumlálva, zugolyról
Zugra feketlének: nagy Hóltt Országbeli Hallgass!
Tsítt! Meg sem motszanj! ũlt minden odúba gödörbe'.*”

Abba' valék. Tudjátok Egek! mint reszkete minden
 Ízem, inam, bötyköm, térdem' tsiklója, lapotzkám!
 A' jobb bordák, mind a' balra valódba verődtek
 Óldalimon! mejjem, tsupa zajba'; tsupán tsupa fagyban
 Vólt szívem, zúz 's jég tsaposúltt Félelme' Telében!
 Abba' valék. Sírék! Zokogék! jajgatva sohajtva
 Ott ülék, nyögvén szerelem sebhette veséim'
 Kínjai közt! be szakadt szívem' Fájdalmi, feketlő
 Terhes Felhőkben, kavarogva borongva felettem
 Függöttek; 's ortzám' tsupa bú feketébe vonák bé.
 Egygyyszer tsak ketté válnak búm' fellegi: nyílás
 Köztök esik; 's immár a' Hegy' tetejére ki láték.
 A' ki derültt Égnek tzika mátkát játszi Leányi
 A' Nap sугárok, mind talpig tiszta Batizban,
 El lepték vala már a' Hegy' Feje' búbja' domóját.
 El lépték. 'S látám, hogy az Eg Anya szülte Reménység
 Ott áll. Int le; kiált: Fel! Fel! Fel! egészszen ölembe!
 Intett. Egygybe tserén, bokronn, árkon, kövek' órmán,
 'S Tuskók' élin, elé bukdosva, tsetelve, botolva,
 Hátra se nézv', egyenest, Fel az Óldalon; Óldalom', orrom',
 Horpaszom', és mejjem' ki ki düljedezési között, Fel!
 Tá! Fel! előre! Fel a' mélységből! – Óh beh nevettem
 A' surjángok közt suhogó, fél hőldnyi taréjú
 Sok fene kígyóknak, mérges fütve fütjöket; a' mint,
 Itt is, amott is, odébb is, elébb is, utól is, elől is,
 Nagy neki tornyosodott góggel, nagy kajla Zuhajjal
 Tsörtettek; hányván óldalra, előre, -- ki tudná --
 Hány fele? – méreggel kent nyelv-villájokat! Óh beh
 Fel se vevém az irígy Tövisék' bagnétjaít; ámbár
 Rostává tették lábom', karom', óldalom', öklöm!
 Fel se vevém: 'S tsak az én', Hegynek tetejére fel állott,
 Istenem Aszszonynak, sieték egyenest az ölébe. -- --
 Itt vagyok, óh egyedül Föld gombja' lakossa, Reménység!
 Mond meg, kérlek: Amott, mi megy, Angyal e? Ember e? Vagy mi? –
 Jaj! – Né, meg fordúlt! – Itt jó! – Jó! – Né, mosolyog rám! –
 Jaj! bizony Ó! – Máriána biz' A' -- Óh Istenem aszszony,
 Rejts el öledbe hamar! -- Jó! – Itt Jó! – Né, mosolyog rám! --
 Hálá! óh hálá! hogy öledben nyúgoszom. – Angyal!
 A' Te öledben??? – Ezer boldogság!!! – Kád öröm!!! – Ömlik!!!!!!!
 Szíved' tő szomszédja??? – Segítetek Angyalok! – Egygybe,
 Egygybe le roskadok! Óh ennyit nem bírok! -- -- Az Angyal
 Már az enyém, az az Angyal enyém, az enyém az az Angyal!!! ○○○–
 Noszsa segítetek! Óh egek, Angyalok! Egygybe rogyok! Jaj! –
 Jaj beh nehéz öröm! -- Angyalok! Ízibe! -- -- késő! -- rogyok! --

*Hol vagyok, Angyalok? – A’ Hegyről a Völgybe be estem
 Újjolag? – Újjra setét ködös Ej fedez. – Újjra feketlik
 Terhes Felhőkkel fennt a’ Hegy? – Bú, szomorúság,
 Fájdalom, élet evő kín, szívemet újjolag állja? – –
 Zúgnak alá szemeim’ sűrű könyv zápori újjra?
 Emberek! Angyalok! Óh hol vagyok én? vagyok én?? – – –”²⁹*

Szívesen mondanám, hogy az utolsó sor zárókérdése a magyar nyelvből és a ritmus-kényszerből adódó véletlen találat, de kivételesen szinte szó szerint követi a németet: „*Engel, und Menschen! Wo bin ich, bin ich?*”³⁰ A bővítésekre az egyes mozzanatok kibontásakor van szüksége a fordítónak. Például az „*Intett...*” kezdetű, tizenöt soros rész az eredetinek a negyedik versszaka. Nyersfordításban így hangzik: „*Fel! Fel! Erre áttörtem a tüskés bozótoson; / A vére nem figyelve; ránevettem a kígyókra, / melyek dühödten sziszegtek, csak a fényességet láttam, / és a Remény kitért karjait!* –” Nem egyszerűen arról van szó, hogy Bartzafalvi szószátyár módon szétbeszéli, agyonnyújtja a leírást. Kis, belső ívet, elbeszélő epizódokat illeszt a vers menetébe, és elsősorban érzékletességre törekszik.

Ugyanitt érdemes megemlíteni azokat a bizonyos biológiai utalásokat. Sok helyütt találkozunk persze a szív emlegetésével; hogy Klopstock iránti hálája már „*megjárta szíve táját*”, vagy hogy a szeretet „*szívében örökös láng lobogással ég*”. A vadászdalban azonban Vítusnak „*frissen foly s pozsg a vére*”, ami már nem képes beszéd, hanem élettani konkrétum. Egy itt nem idézett versben arról van szó, hogy a hős szíve egy ladik, melyben egy galamb repes, „*s szelíd törleszkedéssel nyalja falát belől*”, ami ha nem is túlzottan ízléses jelenség, kétségkívül eredeti. A pásztordalban esik szó arról is, hogy a Pán „*neki düljesztvén pofáját*” kezd a dudáláshoz. Ez sem igazán manierista kép. Aztán a szerelem szemét mondja igen érzékletesen vizes golyónak. Ez sem tartozik a fentebb stíl körébe, viszont pontos. Ez a legutóbbi hexameteres elbeszélés pedig dúskál az effélékben. Nem egyszerűen vacog a főhős, de reszket minden íze, ina, *bötyke*, és így tovább. A szerelemtől sebzett vesék említésekor mai ésszel hajlamosak lehetünk eufémizmusra gyanakodni, és egy másik páros szervre gondolni. Azt hiszem, mégsem erről van szó, inkább Prométheusz májának megfelelőjéről. Az erőltetett lélegzést, kifulladászt azonban itt és másutt is szívesen részletezi fiziológiai valóságában; mint ahogy a könnyet is sokszor nevezi a „*szemek nedvé*”-nek. Később, már az elváláson szomorkodó versben a Napot kéri: ne vessen le reája, „*hadd vidúljon meg ortzája, Szíve, Mája*”.³¹ Azt hiszem, két felfogás találkozik ezekben a biologizmusokban. Egyrészt az antik felfogás, mely minden szervnek közvetlen lelki funkciót is tulajdonít. (Például az agy a józanságért felelős, hiszen az a szerepe, hogy a testben keringő nedvességet lehűtse. Ezért van olyan magasan, ahol jól éri a szél.) Másrészt az ezeket a nézeteket racionalista beállításban megújító gondolkodásmód, ami majd az *embergép* metaforájában összegeződik.

Az ezt követő versbetétek már kevésbé érdekesek. A történet tragikus fordulatot vesz: a lányt szülei máshoz akarják adni, a lány ellenáll, erre kolostorba kényszerítik. Ezt ellensúlyozza, hogy a jó barát, Krónhelm, szerencsésen elveszi Szigvárt Terézt. Az egyik vers erre az alkalomra készült terjedelmes köszöntő.³² Ezt követi vagy százhusz oldal után egy érdekes versformát (persze nem az eredetit) követő kesergő.

*„Testem, maga van itt: Lelkem, el repüle
 Mátkájához; ’s meg se hűle,
 Mellé üle.*

*Óh estveli Szellő! körülte sisegtél
 Most ez estve, ott lebegettél,
 Rá lehegtél:
 Mondj hát, áldott Pára, valamit felölle!
 Hisz' ím előlle mellölle,
 Most jössz tőlle.”³³*

És így tovább. Az utolsó vers pedig ismét különleges, de sajnos nagyon kevésbé sikerült. A történet szerint Szigvárt – Boccacciótól ismert módon, de nagyon más hangulatú jelenetben – elszegődik kertésznek abba a zárdába, ahol Máriaána tengeti gyászos napjait, és úgy keresi a kapcsolatot, hogy kerti munka közben énekel. A német szöveget a botfűlű olvasó is azonnal énekelheti valamelyik ma is népszerű német népies műdal melódiájára: „*Es war einmal ein Gärtner, / Der sang ein traurigs Lied. / Er that in seinem Garten / Der Blumen fleissig warten, / Und all sein Fleiss gerieth. / Und all sein Fleiss gerieth.*”³⁴ A magyar vers is énekelhető, mint Bartzafalvi jelzi egy lábjegyzetben: „*A' nótája, e' szerint van: Zavarodott kedvvel töltöm többre kínos élttem napjait, 's a' t.*” Erre valószínűleg egy zenei zseni sem improvizálna melódiát. A vers így kezdődik:

*„Hajdan egygy szerentsétlen órában
 Született kertész legény,
 Minden Isten adta nap' magában
 Tsak keseregvén szegény,
 Ki ki fakadt, sohajtoza;
 'S a' tsemeték között lomoztában,
 E' képpen szózangoza: –”³⁵*

Sejtjük, hogyan. „*Igen szomorú dallangokon.*” További harmincöt sorban. Aztán a szöktetési kísérlet meghiúsul, és Szigvárt nem ír több verset. Pappá szentelik, pár évig szolgálja is gyülekezetét. Végül egy haldokló apácához hívják utolsó kenetet adni – ki más lehetne, mint Máriaána. Szigvárt az apáca frissen hantolt sírján hal meg, gyorsan követve kedvesét.

Szigvárt Xavér, illetve az őt (magyar költőként, magyar nyelvi jelenségként) megteremtő Bartzafalvi Szabó Dávid versei nem tartoznak a magyar költészet remekművei közé. Azt gondolom, mégis érdemes némi figyelmet szentelnünk nekik, mert a kísérletezés olyan szabadságáról árulkodnak, amilyenre talán nem gondol az ember a XVIII. század utolsó harmadának költészete, a szentimentalizmus, a rokokó, a *mesterkedő poézis* kapcsán. És ennek ismeretében talán más szemmel tekintünk nemcsak Csokonaira, a korszak egyetlen igazán nagy költőjére, hanem a többiekre, a kisebbekre is. Akikből sokszor nem a tehetség, nem a költői bátorság hiányzott. Csak éppen előbb meg kellett teremteni az új magyar költészet nyelvét és poétikáját.

Jegyzetek

1. A nevek helyesírásában az irodalomtörténet-írás nem követ egységes gyakorlatot. Kazinczy és az ő nyomán a legtöbb irodalomtörténész *Barczafalviként* emlegeti Szabó Dávidot, noha ő maga *tz*-vel írta a nevét. Ugyanez a helyzet Bárótzinál és másoknál. Én ezekben az esetekben nem az irodalomtörténészek, hanem a szóban forgó írók szokásait követem, és maradok a *tz*-nél.
2. SZIGVÁRT' KLASTROMI TÖRTÉNETE. FORDÍTÓDOTT NÉMETBŐL MAGYARRA BARTZAFALVI SZABÓ DÁVID ÁLTAL. NYOMTATÓDOTT POSONYBAN, FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY' KÖLTSÉGÉVEL 'S BETŪIVEL, 1787.
3. Adott hangnemben komponált lassú zongoradarab (fantázia vagy etűd).
4. Kétszólamú énekdarab, kíséret nélkül.
5. „*Tzikornya a Musikában*”. Alighanem kádenecia.
6. A *villan* igéből redukált főnév. A SZERELEM SZEME című versben azonban ugyanez mást is jelenthet (l. ott).
7. IDŐSEBB KRÓNHELM VÍTUS VADÁSZ DALLA. I. kötet, 305.
8. Szigvárt két sora a szerelemről, I. II. kötet, 342.
9. L. az első kiadás (Johann Martin Miller: SIEGWART. EINE KLOSTERGESCHICHTE, 1776; reprint: Stuttgart, 1971, 788.
10. Köszönöm Ungváry Renátának a nyersfordításokat.
11. L. i. német kiadás, 546.
12. L. i. magyar kiadás, II. kötet, 65.
13. L. i. m. kiadás, I. kötet, 405.
14. Ez feltehetőleg azt jelenti, hogy cifráz a du-da sípja.
15. Eklogája, pásztori dala.
16. Íve.
17. „*Northern kapitány úr dalát*” Szigvárt Terézia éneklí saját zongorakíséretével. (L. m. kiadás, I. k., 503.)
18. L. Folnesics János nézeteit a „*nőstényítésről*”. In: ALVINA. Kiadta F. J. L., Nagy-Váradi Magyar. Pestenn, Patzko Ferenc költségeivel, 1807.
19. L. i. m. kiadás, II. k., 111.
20. L. i. m. kiadás, II. k., 142.
21. L. i. n. kiadás, 649.
22. Elégiákkal, ill. általában véve gyászversekkel.
23. L. i. m. kiadás, II. k., 153.
24. L. i. m. kiadás, II. k., 167.
25. Azt gondolnánk, hogy a *villan* igéből redukált főnév. Akkor azonban indokolatlan a nagy kezdőbetű. Lehet még: *vill*, *villi* (szlovák, német), tündér; halott szűz holdfényben táncoló lelke. A vers kontextusában nem dönthető el, hogy a fordító melyikre gondolt.
26. L. i. m. kiadás, II. k., 224.
27. L. i. m. kiadás, II. k., 301.
28. A kötetben *Örömmek* olvasható, de ez valószínűleg sajtóhiba. Ez az alak a XVIII. században létezik ugyan, az *örömjük*, *örömjek* hasonult változata gyanánt, itt azonban értelmetlen lenne.
29. L. i. m. kiadás, II. k., 342.
30. L. i. n. kiadás, 788.
31. A' HÓLDHOZ. L. i. m. kiadás, II. k., 483.
32. AZ ÉN' DRÁGA NÉNÉMNEK, ÉS AZ ÉN' DRÁGA KRÓNHELMEMNEK ÖSZSZE KELÉSEKKOR. L. i. m. kiadás, II. k., 360.
33. A' HÓLDHOZ. L. fent.
34. L. i. n. kiadás, 1004.
35. L. i. m. kiadás, II. k., 617.

Horváth Elemér

FERRAGOSTO

kérlek szeptemberig nem leszek itt
előbb a tenger aztán a hegyek
– forte dei marmi dolomitok –
majd mindenhol küldök lapokat
hogy tudd sehol sem vagyok nélküled
pihenés lesz és kikapcsolódás
a mindennapos paradicsomból
a várost átadjuk a turistának
viking és germán látogatónak
japának és amerikaiak
giottót masacciót michelangelót
a battisztérót és a kupolát
nekik tündéri odüsszea ez
nekünk firenzeieknek haza

ANONYMUS

esténként herbert pessoa
és ennyi már elég
létezik „hol” lett a „hova”
indult és bevégeztették

öbölben az odüsszea
karnyújtásra a messzeség
halvány lámpafénykorona
s egy ember nézi a kezét

híres volt négy és fél sora
elmúlt két ezerév
nem őriz görög antológia
semmit csak a nevét

ADEODATUS TEMETÉSE

biztos találkoztak az ellökött anya
s az istenittas püspök az apa
hiszen a fiuk volt a fiatal halott
de vajon szót váltottak-e egyáltalán
a szemrehányásokkal teli nő
s a férfi akit ma is szeretett
s aki hajdan szerette őt
vagy csak a hideg udvarias gyász
maradt a régi szerelem helyén?
biztosan uralkodtak magukon
ha ugyan volt min uralkodniok
aztán ki-ki ment visszafelé
meztelen magányba
a nőről többé nem tudunk
neki még hátra volt az eclánumi julián
aki afrikai gurunak hívta csak
s a könyörtelen elrendeltetés
város a vandál gyűrűben
a berber és a barbár

PANORÁMA

a postaládát benőtték a rózsák
lejjebb a lankán fehér olajfaliget
verőfényben és a teraszról látható
két ciprus közt a brunelleschi-kupola
délkeletre a völgyben vékonyka vonal
az arnó útban a tenger felé
via vecchia fiesolana – ha jól emlékszem – 40
ide érkeztek a leveleid
hogy melengessék szabadságomat
a kossuth lajos utcából
a vasfüggöny mögül

HORATIUS

egész biztos tisztában volt vele
hogy róma elmúlik mint pergamum
és karthágó idő kérdése csak
s a feledés feneketlen folyam
tanácsát hogy carpe diem
őszintén adta konvencionálisan
de nem volt nihilista legalábbis nem úgy
ahogyan mi (amilyen gyorsan csak lehet
pénzre nőre sikerre váltani
a tehetségünket) végtelen türelemmel írt
és másra nem figyelt
de vajon hitte-e hogy verseit
olyanok is olvasni fogják majd
akik már nem is tudnak latinul?
(nem mintha számított volna neki)

fogalmam sincs
bár személyesen azt hiszem igen
erről nem szól suetonius

Szabó T. Anna

ELŐHÍVÁS

Az arcok lassan felderengenek
az elmerített fehér papíron.
A sötét zölden derengő tavából
felszínre rúgják magukat a testek.
Hanyatt lebegnek az idő vizében
és mosolyognak. Templomok, olajfák
derengenek a víz színén mögöttük.
Övük most is az édes napsütés,
átmelegíti a fényes lapot.

Gyűjts villanyt. Vedd ki, szárítsd meg a képet.
Ahogy tartod az ujjaid között:
langyos, akár a júliusi víz.

ÉJSZAKA

Telik a pohár, kiürül,
a hold árad és apad.
Mint ökörnyalat, szél sodor
fehér hajszálakat.

Sikoltozásuk, sóhajuk
belélegzi a fa.
Főzelékszag és formalin,
égő avar szaga.

A hosszú, csempés folyosón
neonfény remeg és zizeg.
Te tudod, hogy nincs gyógyulás.
Ne mondd el senkinek.

LEVÉL

Nézd, kedves É.: nem kérlek, hogy legyél,
sem hogy gondolj rám odaátról, a
pelyhes sötétből, hol frissen kikelt
halottain ül a karmos halál.
Cserébe annyit kérek csak: te se
akard, hogy rád gondoljak, álmaim
ne kísértsd többé sírásoddal, én
nem tudlak visszahozni – hadd legyek,
még egy kicsit, sötét ágyamban: ez
más, mint a tied: dobog, meleg.

Méhes Károly

MI EZ?

Ciccio. Mint aki van.
Nem tudom, mit akar,
mért mondogatom folyton
a nevét. Fekete-fehérben látok
egy hátranyalt hajú kamaszt,
kinőtt zakóban, poros úton.

A kávéházban ülök,
s bár mindig efféle füstös,
kopott helyekre vágytam, nem
érezem jól magam. A pincér
öregasszony, agyonmosott, kockás
férfiing rajta. Ahogy leteszi
a kávé, a szódát, a szemembe
néz, s látom, abban a pillanatban
tudja, nem örülök neki.

A képes magazinban falusi
lakodalomról szóló képriportot
nézek. A vőlegény bandzsa,
a menyasszony a gyöngyös
párta alatt bamba, bajszos.
Mégis valami szent, sárga
boldogság az arcukon. Aztán
a roskadozó asztal. A tánc.
Hirtelen nagyon fáj, hogy
már nem járok esküvőkre.
Majd, hamarosan más
következik. Egy esküvő –
két temetés, legalább.

Ciccio, mondom, barátom,
te senki. Egy kövér ember
fehér sisakot csap a fejébe,
el innen, el, motorra ül.
Látom, az izzó napsütésben
a kőkerítésen ülve, akik itt
maradnak, szalámis zsemlét
tömnek a szájukba. A motoros
őrült, azt hitte, most

szabad lesz, néhány perc
 múlva már halott. Ami
 végképp nem tartozik rám,
 de mondják: napra pontosan
 akkor halt meg, mint az apja.
 Az is motoron. Tényleg, érzem
 a nyakamban, a gigámban,
 torkig vagyok ennyi étellel és
 halállal. Miközben semmit sem
 tudok. A nap pedig... – teljesen
 felesleges megjegyzéseket tenni
 arra, ami hozzám képest örök.

Litvai Nelli

A SZEMÜVEG

Húsz éve nem gondolt vágyakozva férfitra.

Most ott áll a falhoz lapulva, a kulcsra zárt ajtó mellett. Miért is zárta be? Hiszen sosem szokta. Az ablakból még láthatná a hátát, mozdul tétován, de döbbsenten a lába elé mered, már térdel is, ujjai hitetlenkedve tapogatják a vöröslő tócsát. Ennek is húsz éve vége már. Maszatos ujjait nézegeti, várja, hogy – mint régen – hullámzó melegség öntse el, már érzi is, ahogy pórusaiból gyöngyözve árad a verejték. Milyen hús a megszelt fal, amelyhez odaszorítja a testét.

A végén még festethetek, mondja hangosan.

Ez a kicsinyes gondolat visszahozza az életbe, már képes mozdulni, menni, csapot kinyitni, ruhát cserélni, letörölni, lehúzni, feltörölni, elmosni, meggy minden, mint a karikacsapás, nem történt semmi, nem történt semmi, mi is történhetne vele, épp vele, aki húsz éve nem gondolt vágyakozva férfitra.

Volt pesti szomszédnője erőltette ezt a látogatást. Ő egyre csak megpróbált kitérni előle, ki tudja, honnan fakadó balsejtelem miatt, balsejtelem, visszhangzik valahol a szeme körül, balsejtelem, néhány pillanatig megint támasztékot keres, homlokát a falnak dönti. Már a füle alatti nyirokcsomók is lüktetnek. A férfi hátára gondol, arra, hogy széles, megnyugtató háta van.

Akár a kertkapu, olyan széles, mosolyog.

Kár volt mosolyognia. Szája szelíd elmozdulása ráncainak aznapi mélységét juttatja az eszébe, arca megfeszül, már a kezét tördeli, aztán dacosan kinyújtja maga elé, hadd látszódjanak minél jobban az eddig észre sem vett májfoltok, ráncok, törött ujjának dagadt ízületei. Ezt nyújtotta kézfogásra.

Soha többé nem fogok kezét senkivel. Inkább elmosogatok. Inkább, ismétli meg nevetve.

De a habos vízben matató kéz minduntalan megáll, a víz lassan kihűl, tetején piros-ló pörköltzsiradék.

Szégylelt ezt a váratlanul rátört vágyakozást. Mintha titokban a lánya ruhájába bújt volna, s az rosszul állna neki.

Az ülgarnitúrához megy. Nézi a helyet, ahol a másik ült, a bemélyedést, a férfi combjának lenyomatát.

Felrázom, karja határozottan előrelendül, de amikor a szövehez ér, hirtelen hátrálni kezd. Hagyom. Holnap reggel már ott sem lesz. Kiugrik. Biztosan van benne műszál. Az mindenben van.

Kezével végigsimítja a *szövetet*, a „hű szövegséget”, éppen csak elmosolyodik ezen a szójátékon, tekintete megint a kezére téved, gyomrában máris ott a görcs. Hogy szerette a kezét! Még ma reggel is, gyomlálás közben megállt egy pillanatra, nézegette barázdás, napégette bőrét. A látvány mindig valami ősi erőt, emberi tartást idézett fel benne.

Meglátszik, ki a paraszt!, gondolja most keserűen. A leburnult bőr határvonalai messziről elárulják.

Lerángatja magáról a hosszú férfitrikót, a bő nadrágot. A tükörben napbarnított arc, nyak, alsókar, boka, a többi fehéres, sárgás, pusztuló anyag. Ahogy nézi magát, hirtelen a nagyanyja jut az eszébe, aszott kis teste a nehéz dunyha alatt, nagylábujján kartoncédula. Az ő apja volt akkor a faluban a körvos, ő hajtotta fel finoman a dunyha szélét és kötötte gondosan masnira a kartonlap spárgáját a tulajdon édesanyja vértelen lábujján. Hogy szerette a nagyanyját! Csak őt szerette, csak ő hiányzott a holtak közül. A faluban szederjes arcok, otellótól kifakult, merev szemek mindenfelé, csak Mamuska szeme élt, táncolt ide-oda, mint kezében a seprű, amivel a kutyát űzte.

A tyúkomat hajkurászod, te gaz, a rókát meg beengeded?, s ahogy az ő sírásra görbedt száját meglátta, már kapta is fel, emelte a magasba. Dehogy bántom, csibém, csak hát néha veszekednem kell!

Most hatvanévesen is érzi, hogyan vájt ötévesen az arcába a seprűnyél, hogyan szorította magához a nagyanyja.

Ha nem találkozom vele, ez nem jut az eszembe, gondolja, és az arcán végigcsordogáló könnyek halkán koppannak, tócsába gyűlnek a parázsfogón.

Megkapaszkodik a kályha peremében.

Poros!

Már megy is a rongyért. A földön térdepelve törölgeti a kályhacsempéket, és közben ott látja maga előtt a másik arcának rezdüléseit, ahogy alig egy órája, egymás szavába vágva idézik fel gyerekkorukat.

Két szomszédos faluban születtek, csak a szőlőhegy választotta el őket egymástól. Hányszor megeshetett, hogy egyszerre voltak fenn a gerincen, a két falu mezsgyéjén, majd egyszerre indultak lefelé kötözni, távolodtak egymástól lassan, mondjuk vízszintesen, ahogy sort sorra hagytak maguk mögött. Talán egymásra is néztek. Mindketten emlékeztek a nagy cseresznyefára, a csöszkunyhóra, amelynek szabad kéményén hűvös hajnalokon füst gomolygott, hirtelen kerekedett nyári záporok elől húzódtak meg ott, mégsem találkoztak sosem, egymás nevét sem ismerték, így telt el annyi évtized.

Kár, mondta a másik, kezében megremegett a törékeny teáscsésze.

Bizony kár, sóhajtotta, de nem mert a szécséjéhez nyúlni, attól félt, magára önti a teát, nevetségessé válik, csak ült dermedten, összeszorított térddel.

A hegyen barlang is volt, abban lakott a vadember, azzal rémisztgették a gyerekeket.

Nálunk is, nálunk is!
 Hányszor megszóktunk, kutattuk, kerestük.
 Mintha gyerekhangon szólalt volna meg a másik, ott vele szemben, az ülőgarnitúra mélyedésében, ő pedig nyafkán vihorászott:
 Mi is! Mi is! De nem találtuk sosem.
 Hiszen nem volt, a barlang is kicsi volt, életnek nyoma sem. Csak riogattak.
 Úgy bizony, riogattak!
 Menjünk! Mennem kell!, állt fel a pesti szomszédasszony, vadember, csőszkunyhó, szőlőhegy! Hogy unta magát!

Fénylenek a cserépkályha zöld csempéi. Elteszi a rongyot, visszamegy a tükör elé, nem néz bele, ne lássa többé magát, felveszi a földről a ledobott férfitrikót, a bő nadrágot. Felöltözik.

Messze járhat. Most már nyugodtan kinézhetek, gondolja, és az ablak felé siet.

Szeme megakad az elmoskolódott, kihűlt mosogatóvízen, újat kell engednie, így nem maradhat, a zsíros csík egyre vastagabb a rozsdamentes acélon.

Gyorsan megcsinálom.

Ahogy a mosogatószeres flakont nyomogatja, tekintete újra törött, merev ujjára téved. Milyen büszke volt rá, még tegnap is, régi vagányságának emlékére, lábában éveken át érezte a futást, ahogy sárkányrepülőként rohan lefelé a lejtőn, hogy majd a magasba szálljon fel, a pacsírták közé. Most hányinger környékezi.

És ha megmúttatném? Mások az orrukát meg a micsodájukat plasztikázzák. Én csak ezt szeretném, doktor úr, ezt a törött ujjamat... Aztán kifekszem a napra, süttetem a lábam...

A habos víz szelíden csordogálva lépi át a mosogató peremét.

Estig akad dolga elég. Kiviszi a szemetet, megeteti a kutyát, aztán a híradót nézi, meg valami ostoba filmet. Telik az idő. Végre lefekhet. Aludni szeretne, mély álomba zuhanni, nem gondolni semmire, de minduntalan felébred, arasszal méricskéli maga mellett a helyet. Vajon elég ez két embernek? Lapjával talán. De ő húsz éve, térdét kisé felhúzva, hason fekvé alszik. Ha kijebbn húzná, nyernének néhány centit, lelóghatna a másik karja, vagy az ő térde nem szorulna a falhoz. Már kel is, ráncigálja az ágyat, először az egyik sarkát, aztán a másikat. Nagy lett a rés. Leeshet, beszorulhat. Hajlik újra, tolja az egyik sarkát, tolja a másikat. Lefekszik, méricskél, mintha ő lenne maga, aztán a másik. Hirtelen rádöbben, hogy amit művel, örülség. Kiszáll az ágyból, köntöst húz.

Köntöst kell vennem, motyogja maga elé.

Ezt még évekkel ezelőtt elégette a vasalóval, hátán ott éktelenkedik a barna folt.

Mintha beszartam volna, tépi le magáról, és dühödten begyömöszöli a szemetesvödörbe.

Majd egy fekete frottírt veszek, kapucnist, végig cipzárast.

Egyszer volt neki olyan. Abban jól érezte magát. Igaz, harminc év telt el azóta, a fekete frottírból már csak egy kis darab maradt, cipőfényesítéshez. Előveszi rejtekhelyéről a számokkal, dátumokkal telefirkált borítékot, és miközben a fotel felé megy, már számol is.

Nyugodtan vehetek köntöst, még ruhára, cipőre is futja.

De mit mond majd a fiának, mire ez a nagy öltözködés. Meg a fenyő. Azt már holnap megveszi. Látja maga előtt a fia dühös arcát, ahogy kiabál.

Már megint vettél egy fenyőt? Ráadásul ekkorát! Mi az istennek költöd ilyesmire a pénzt?

Ilyenkor nem magyarázkodott. Csak a kertészetben tudta a fiatal eladólány, az egyetlen ember, akinek az elmúlt öt év alatt magáról beszélt, hogy vendégeinek emlékére vett egy-egy fenyőt. Kevesen látogatták. Csupasz még a kert.

Kérsz enni? Főztem neked vadast.

Vadassal ütött el minden kínos kérdést. A mélyhűtőben kisebb-nagyobb csomagokban állt a vadas meg a knédli. Knédlivel csinálta, ahogy Jacektól tanulta a Medve utcában. Annak is vagy harminc éve. Tésztája, mint a zsemlegombócé, de hosszúkás alakban, konyharuhába csavarva kell kifőzni. Közben franciául beszéltek, Jacek saját kis knédlititkát tárta elé a kifinomult nyelven.

L'ignon fin râpé et fait revenu est indispensable!

S hogy ő csak nézte, magyarázta tovább.

Grillé! Risolé! Compris?

A finomra reszelt pirított hagyma nélkülözhetetlen! Compris.

A fiával könnyű volt, csak etetni, itatni kellett, és már nem is várt feleletet semmilyen kérdésre. De a lányával más a helyzet. Ő szeretne belelátni, kutakodni a gondolatai között, újra embert faragni belőle. Miért nem hagyja végre békén? Bármit vett magának, ő csak fintorgott.

Óreges, nem áll jól. Miért nem mutogatod a lábad? Bárcsak az enyém lenne ilyen! Ezt vedd fel!, és már rántotta is le magáról a rövid szoknyát, az átlátszó blúzt. Na, látod! Hátulról tisztára mint egy húszéves.

Ő ilyenkor hosszas magyarázkodásba kezdett csalásról, becsapásról, de a lány felcattanó hangja mindig beléfojtotta a szépen kigondolt mondatokat.

Csalni kell! Másképp nem megy.

Néha azért tudtak egymással beszélgetni, nagyokat léptek a kertben, együtt simogatták a kutyát, igaz, eltelhetett akár egy év is egyetlen bensőséges pillanat nélkül. Tőle legalább nem kellett félnie. A fiától félt. Ezért volt tele a mélyhűtője, ezért állt a kamrában ládában a sör. Hogy ne kérdezzen, ne mondjon semmit, csak egyen, igyon, aludjon, aztán menjen el.

A pesti lakását is miattuk hagyta ott, elege lett belőlük meg a hozzájuk ideig-óráig tartozó fiatalokból. Persze volt köztük olyan is, akit igazán kedvelt. Azt a hosszú hajú zsidó fiút, aki este hétkor mindig leheveredett a nagyszobában a pamlagra, előkotort a zsebéből egy cigarettát, nem csinált semmit, csak cigarettázott. A levegő súlyos illattal telt meg. Ő is odaült a füles fotelbe, egy szót sem szóltak egymáshoz, nyelték a füstöt, igaz, ő csak az elkóborolt kis szürke felhőket, és jól érezte magát. Amikor egy reggel rövid hajú szőke fiú toporgott a fürdőszoba előtt, este már nem találta a helyét, csak ült a fotelben, és sírt.

Sokat gondolt arra a hosszú fekete hajú lányra is, akit egy hajnalban tetőtől talpig csupaszon a konyhaszéken kuporogva talált. Úgy kellett vizet engednie, hogy ne nézzen arra. A lány egy ideig tudomást sem vett róla, hirtelen szólalt meg.

Amikor basznak engem, mindig az jut az eszembe, ahogy kiskoromban az apám az ölébe vett, és miközben simogatott, mosolyogva mesélte, hogy az bizony úgy esett, hogy egy ügyetlen gólya beleejtett engem a Küküllő vizébe, de nem hagyja el az Úris-

ten az ő teremtményét, így aztán mindkettőnk szerencséjére ő éppen ott fürdőzött, kimentett, azóta vagyok az ő kicsi lánya. Én meg elszomorodom. Az apámra gondolok és a Küküllő vizére, a legkevésbé az érdekel, aki ott meredezik bennem. Talán beszél-nem kellene egy pszichológussal.

Lassan felállt, kiment, rá sem nézett.

Rossz volt, hogy reggelente felöltözve kellett a konyhában kávé főznie, hogy sosem tudta, vajon ismerős vagy ismeretlen várja a végé előtt. Otthagytta hát nekik a lakást, és kiköltözött az apja falujába, a régi házba. Mesteremberekkel tárgyalt, szórta összekuporgatott pénzét ácsokra, tetőfedőkre, kőművesekre. A fia meg szidta.

Átvernek. Hát nem látod, hogy mindenki átver, kihasznál?

Konokul hallgatott, és mire véget ért a helyreállítás, tudta, hogy ez és csakis ez az otthona.

A hajnal a fotelben ébreszti. Ölében a kupacokra osztott pénz.

Ez köntösre, ez egy tisztességes papucsra, a mostanit már csúnyán kitaposta, ez ruhára, ez cipőre.

Még marad is, mosolyog elégedetten, s tenné vissza a rejtkehelyre, a törött lábú kis kártyaasztal egyik lapja alá. Az egyetlen bútor, amit magával hozott. Négy oldalán négy mahagónilapocskát lehet kihúzni, bridzs, kanasza, tea, kakaó, kuglóf, illatok és ízek, éppoly távoliak, mint a vendégek. De most szüksége lehet rá.

Viszem, megjavítatom, tépi le szegyenkezve a szigetelőszalagot.

A szomszéd faluban van egy asztalos. A fél nyolcas buszt még eléri. Ahogy felemeli az asztalt, megszédül. Maga előtt látja megint a másikat, mintha ott ülne az asztalka előtt, kezében négy ász. Ahogy letörli homlokáról az izzadságcseppeket, az asztal kicsúszik a kezéből, lapjai szertehullanak, repedt poliplába (így mondta egyszer valaki) négyfelé esik.

Órákig ül a padlón, rakosgatja egymáshoz a darabjait. Egy kis kacskaringót nem talál sehhol.

Gyuriczához viszi?, kérdezi a fél tízes buszsofőr, és leugrik segíteni. Az aztán a rendes ember. Majd meglátja, úgy kapja vissza, mintha most vette volna odafent, a Domusban.

Hát ezért szeret itt élni, az ilyen mondatokért.

Hazafelé már sajog a válla, majd ecetes borogatást kell tennie rá. Hiába, elszokott a cipekedéstől, negyed kiló kenyér, fél liter tej, néha egy olaj, egy kiló krumpli. Beosztotta, mindennap mást vett, így aztán mennie kellett naponta a boltig és vissza, néha hallgatózott egy kicsit, titokban jót mulatott a bolt előtt összeverődött asszonyokon, főleg azon a nagyhangú, Kati nevű cigányasszonyon. Úgy viselkedett mindenkivel, mint a saját porontyával, még az a nagy hasú hentes is megszeppenve mérte ki neki a húst. Megfigyelte, mindig egy kicsivel többet adott. Ma is mekkora csődület vette körül.

Azt mondják, ezek a süldők eltörlik a nyugdíjat. Na de akkor a tulajdon kezemmel húzom le annak a Viktornak a gatyáját, és megcsavarom a tökit.

Babuka az ügyfélszolgálatról éppen arra járt, nem bírta ki.

A tandíjat törlik el, Katus néni.

A nyugdíjat, ha mondom. Hallottam az este a tévében.

Rosszul hallotta.

Na, eridj a dolgodra, Babuka, mert még téged is nyakon legyintelek, már harminc

is elmúltál, aztán hagyod magad becsapni. Ha egyszer mégis elvesz téged valami elfajzott, meglásd, már másnap felszáll a hat húszasra, aztán többé sosem látod.

Miközben az ajtót nyitja, ezen mosolyog, jókedvre derítette a főtér élete, ahogy az asszonyok pletykálokdtak a csenevész ecetfa alatt. Aztán ahogy becsukódik mögötte az ajtó, tekintete az asztalra téved. Az asztalon ott fekszik a szemüvege. Akárha a másiké volna. Látja maga előtt, ahogy levette, és az asztalra tette. A sötét keret egész délután ott feküdt a poharak és tányérok között.

Ő sem hordja mindig, bent leteszi, akárcsak én. Aztán nem találja, mosolygott magában akkor, mint újabb közös dolgon.

Itt lenne?, lassan, szinte lábujjhegyen megindul befelé, aztán át a másik szobába.

Meghibbantam. Nem bírnám ki, ha itt találnám. Ez a szemüveg különben is az enyém, már dugja is el a kredencbe, csak hát hamarosan kávé, cukrot kell kivennie.

Beviszem a szobába, a fiókba.

Kering a lakásban összevissza.

El kell rejtenem.

Betesz a tiszta ágyneműk, abroszok közé, de alig néhány perc múlva szüksége lesz egy konyharuhára, és a szemüveg máris ott fekszik a földön. Meg kell fogni, elrakni újból. A szerszámok közé. S közben hiába mondogatja, az enyém, az enyém. Tudja, hogy soha többé nem veszi fel, mert mintha a másik arcáról hiányozna, a másik izzadsága színezte volna el az ornyeregére simuló hajlatot. A másikat látja mögötte. A másikat, nem magát.

Megőrültem. Épp egy szemüveg miatt.

De akárhová teszi, pár perc múlva ott jár a nyomában. Leesik egy kép. Lelőkte talán? Szög kell és kalapács. Meg kell fogni, hajtogatni, ez az enyém, az enyém. Végül leteszi az asztal közepére.

Vázának fogom nézni. Vagy átnézek rajta, mintha ott sem volna, gondolja, de szemé görcsösen a szemüvegre tapad, szinte belesajdul a pupillája. A láda, mégiscsak jobb a láda, teszi vissza.

Meghökkenetik ezek a zavaros érzések. És a mozgása is olyan furcsa, szaggatott.

Sütök egy palacsintát. Elfoglalom magam. Palacsintát magamnak? Nem is szeretem a palacsintát.

Vájon a másik mit szeret? Jó zsíros húsokat? Magyaros konyhát? Kacsát? Libát? Disznótorost? Az ő gyomra már nem bírja az ilyet, de megcsinálja. Hogy dicsérték valaha a főztjét! Adottság ez is, az ízek, illatok iránti kifinomultság.

Ha most a konyhában ülne és ott gondolna ilyesmire, de arra eszmél, hogy kint van a kertben, és ásó van a kezében. Hogy került ide? Mit csinál itt tulajdonképpen? Persze. A fenyő. Annak jelöli ki a helyét a két bukszus között. Holnap hoz egyet. A nyolc húszal megy, a kocsmá előtt száll fel, addigra minden munkanélküli ott van, megkér valakit, hogy kísérje el, nehéz már neki egyedül. És most nagyon szeretne. Kétnémet.

Hozok én magának az erdőből egy ezresért nagyobb, neveti az öreg Vastag másnap reggel. Még a kocsmáros is nagyokat bólogat, minek olyan messzire menni, ha egyszer itt az erdő, egy köpésre.

Meg ne próbálja! Veszünk, azt hozza haza!

Érzi, ahogy a férfi a háta mögött összenéz a többiekkel, bolond az öreglány. Az ilyes-

mi nem szokta zavarni, de most szinte elsírja magát. Igaza van, gondolja. Nem megyünk, már nem akarok, veti oda, és indul hazafelé.

Csak menjünk, fogja karon az öreg Vastag, dől belőle a trágya meg a pálinka szaga. Hogy fog illatozni magának. Még mókusa is lesz, nézegetheti.

Mókusom?

Az hát! Ott fog ugrándozni, rágcsálja a fenyőmagot. Na, jöjjön.

Felhúzza maga után a buszra, helyet kér neki, leülteti, leszálláskor leemeli, s megint húzza maga után, akár egy gyereket.

No, ezeknek igencsak fog a ceruzájuk, méltatlankodik az öreg Vastag, dühében bele-rúg egy cserepes tujába. Már azon felhúztam magam, hogy ötezer, de tessék csak nézni, még egy nulla van a végén. Mit képzelnek ezek! Majd én megmondom nekik, hogy egy ezresért elvisszük, különben baszhatják!

Menjünk innen, kérleli az alkudozó férfit.

Kettőt kér. Mit gondol, megadjuk neki?

Fizessen! Fizessen már!, mondja szinte kiáltva, miközben kézfejjével letörli füléről a férfi bűzös leheletét. Azt hiszem, mindjárt elájulok.

Még mit nem! Kapaszkodjon csak belém. Az öreg Vastagra támaszkodhat, engem akácból faragtak, nem fenyőből, nevet a férfi. Palikám, mondogatta a feleségem, isten nyugosztalja szegényt, te akkor is férfi vagy, ha a kalapodba pisálsz.

A kis kerek csattogására tér magához. A férfi az egyik kezével őt tartja, a másikkal a targoncát tolja a buszmegálló felé.

Most mit néz? Gondolja, hogy elbírtam volna? Húszéves fenyő, valami andaluci vagy micsoda.

Andalúziai.

Az. Majd visszahozza, ha annyira akarja. De van ott nekik döggivel. Siessen, el kell érniük a tíz húszast. Azon a Kollár van, ő felenged minket, még segít is, de az a másik, az a szerb, az lelökdösne.

Kibámul a távolsági maszatos ablakán. Megnyugszik végre. Megy haza. Már figyelni is tud a férfi szavaira.

Majd viszünk egy kis trágyát ennek a szép andalucinak. Van nekem elég, áll halomba. Még pénzt se kérek érte, lássa, kivel van dolga. A gödör aljára a gané, rá egy kis föld, aztán a Juci, nevet az öreg, kivillan fogatlan ínye.

Mi volt maga régen, kertész?, már mosolyogni is tud, csak egy elágazás van hátra, az öreg malomnál meg sem állnak, megy a távolsági akár százzal is.

Asztalos, feleli a másik, és felemeli a kezét. Hát nem látszik? Három csonka ujj meredezik a piszkos öklön.

Mind a ketten nevetnek.

Hogy tudok ilyesmin nevetni?, komorodik el egy pillanatra, de aztán, maga sem tudja, miért, csak nevet tovább. Most hagyják el az utolsó bekötőutat.

Mert iszik!, kacag.

A kapunál elállja az öreg útját.

És a gödör?, tolná el maga elől a férfi.

A gödröt, azt majd én. Köszönök mindent, ez a magáé, nyújtja felé az ezrest, szemében szorongás, vajon elég?

Maga akarja kiásni a gödröt? A végén még belészédül, bízza csak rám.

Nem!, éles, határozott hangja meglepi a férfit. A gödröt, azt nekem kell. Tegye már el a pénzt, és menjen!

Jó, jó, megyek már, mondja Vastag, a mindig férfi, és egyetlen mozdulattal kiborítja a fenyőt a kerek kocsiból. Ezt elviszem, csak jó lesz valamire. Aztán szóljon, ha le kell bunkóznom a kutyáját.

Miért kellene?

A szomszédja mondta, lopja a csirkéit. Lebunkózik én magának akármit.

Menjen. Menjen már.

Harmadik napja ássa a gödröt, lassan, módszeresen, mértani pontossággal. Egy gyökér állja az útját, nem túl nagy, de annál szívósabb.

Ha itt hagyom, ki tudja, még nő tovább, körbenövi, megfojtja a fenyőt.

Ahogy benyúl a szerszámosládába, fűrés helyett a szemüveg tolakszik a kezébe.

A szerszámosládában hagyta a szemüveget, nem is kerested?, kérdi kedvesen, majd választ várva hátrafordul. De hiszen, suttogja, keze megremeg, kihullik belőle a szemüveg, perdül-fordul a konyha kövén. Nem törött el! Mit ki nem bír! Akkor is túljárak az eszén!, diadalmas mosollyal siet kifelé, egyik kezében a fűrés, másikban a szemüveg.

A gödör szélére hasalva fűrészeli a gyökeret, az végre enged, tépi kifelé, még egykét ásónyom és készen van, négy derékszög, sima falak, precíz munka, az ilyen szereti, nem összevissza túrni a földet, minél kevesebbet dolgozni azért, hogy meglegyen, persze szűkösen, a méret, nem, ő centiről centire halad, az ő gödrének egyenes a fala, semmi dudor, semmi kiszögellés, az alja is sima, akár a beton.

Szakad róla a víz, ahogy órák óta araszról araszra húzgálja a fenyőt. Az öreg Vastag a kapunál hagyta.

Hogy ilyen hülye legyek, miért is nem vittem oda vele a bukszusokhoz?, zsörtölődik magában.

Gyantától ragacos keze idegesíti, a túlevelek is szúrják. Hívjon segítséget? A szomszédját? Nem is igaz, hogy a kutyája lopja a csirkéit. Azt csak észrevenné.

Áthívom, legalább tisztázzuk ezt a dolgot, mondja fennhangon, hogy odaát is meghallják, ha éppen hallgatóznak. De nem, nem szeretném, mégsem, motyogja, és hajlik újra. Ne érintsék. Már a Vastag is sok volt. Túl sok.

Végre, mint közeli robbanás, üti a dobhártyáját a fenyő döndülése. Egyenesre állítja, megszemléli. Tökéletes. Na igen, a munkája sosem hagy kívánnivalót hátra. Már csak a földet kell visszahányini, lapátért megy, reccsen valami a lába alatt. Majdnem meglepedkezett róla! Pedig milyen jól kitervelte. Gyorsan, szégyenkezve talán, a gyökerek közé rejti a szemüveget. Ahogy hányja rá a földet, mintha beszélne hozzá.

Várt. Maga sem tudta, de két nap híján pontosan egy évet. Csütörtökön járt nála, ez minden csütörtökön izgatottá tette, nem figyelte sem a hónapokat, sem a napokat, mégis minden csütörtökön azzal ébredt, hogy csütörtök van. Főzött, sütött, ablakot pucolt, lekefélte a kárpitot. Délután kihuzigálta a megjavított, újonnan fényezett kisasztal lapjait, átkente bútorpasztával, elégedetten szívta be a méhviasz illatát, kávét főzött, két kistányérra zserbót rakott, mindenki szerette a zserbóját, nem spórolt a dióval, miért is tette volna, volt diója és ideje bőven, csokoládéreszeléket szórt a két csésze narancslikőrrel ízesített tejszínhabos kávéra, saját recept!, leült, osztott, átült, innen rakott, onnan húzott, zsörtölődött magával és a másikkal, akinek mindig jobb lapja volt. Néha nevetett is.

Amikor két nap híján letelik az év, és ő csütörtökre ébred, egyenesen a fenyőhöz siet, csakánnyal esik neki, mintha késsel döfködné, trehány földkupacok, zavaros halmok mindenfelé.

Csak meglazítom, hogy kiráncigálhassam, tűzre vetem, mondja maga elé.

Vézna karjából sose volt erő árad, húzza-vonja maga után a gyökeretépázott fát a favágótuskóhoz. Nevetve visszazalad a gödörhöz, a roncsolt gyökérmaradványok közül két kézzel kaparja ki a szemüveget. Agyag tapasztotta lencsési vakon fekszenek a tenyerében, és ő felszabadultan nevet, végez velük, új életet kezd! De amikor megcsörren az üveg a fejszecsapás alatt, elbizonytalanodik.

Minek ez a leszámolás?

Mégis. Lesöpri kezével a szilánkokat a tuskóról, és keresztbe fekteti rajta a fenyőt. Kivárja a pillanatot, amikor minden erejét napsütötte karjában érzi, akkor lesújt.

Néhány pillanattal megrendülten nézi a kibuggyanó gyantacseppeket, kezéből kicsúszik a fejsze, foka megcsendül egy apró kavicsra. Az éles hangra felegyenesedik, nagyot sóhajt, mint aki, végre!, nyomasztó álmából ébred, és elindul a kertkapu felé.

Két kézzel megmarkolja az akantuszlevelekkel díszített kovácsoltvas reteszt, ő rendelte így, a fiatal kovács, amikor elkészült vele, büszkén mutogatta faluszerte.

Micsoda butaság, akantuszlevél egy reteszen!, gondolja most, és nagyot lök rajta.

Ahogy megy az udvaron a ház felé, már tudja, hogy soha többé nem ültet fát, sem fenyőt, sem virágzó kőrist, semmit sem. Gyomlálni sem fog, borítsa dudva az egész kertet, nem érdekli többé.

Majd üldögélek, gondolja, nézem a madarak röptét, hallgatom az éneküket, szórok nekik ezt-azt, napraforgómagot, kölest, búzaszemet, s hogy tekintete egy hátára fordult szarvasbogárra téved, fennhangon hozzát teszi, hasukra fordítom a hátukon kalimpáló bogarakat.

Sütni sem fogok, suttogja, már bent a házban, kezében a bejárati ajtó kulcsával. Jókat főzni? Minek?

Egyetlen mozdulattal beletalál a keskeny résbe, csodálkozik is, le sem kellett hajolnia hozzá, oda sem nézett.

Kettőre zárom, mondja hangosan, és miközben megforgatja a kulcsot, arra gondol, hogy mindez hiányozni fog neki, mint ahogy hiányozni fognak örökre elvesztett érzései is.

Kár értük, sóhajtja, s forgatja tovább a kulcsot.

Gál Ferenc

ÓDÁK ÉS MÁS TAGADÁSOK

Tudnék mesélni. Csak nem izgat már,
hogy a vízvázostó felénk eső
oldalán a puttók girhesebbek.
Hogy az élet tovaterjed a földben,
a lábón elhalt fák benépesülnek,

és a máj az önmagát emésztő
napkorongnál is fehérebb.
Mostantól találgassa más,
hogya a konyha ajtajában milyen
szavakat hallottam szerelemiszapnak.
Hogya a kuporgó állatkák közül
az ünnep következő délutánján
melyikben lett töltelek a másik,
és a szemek, amelyek egyáltalán még
követnek, akkor most kizárásos alapon
emberi vagy állati ragaszkodásra példák.

*

Nem kondoleálok. Csak érdekel,
hogya ha jelekké alakítva egy másik
rendszerben találkozunk, majd miről
ismerem fel. Ha térdét felhúzva
elalszik, amikor mesémet még
ki sem találom, csak betakarjam,
vagy mellé is feküdjek? Ahogya
végre felébred, és látja rajtam,
hogya egymást folytató útjaim
megint légoszlopok közt vezetnek,
tapintatosan jelzi-e, hogya elkísérne?
Indulás előtt kicsit zavarban
még rákérdez, hogya nekem mióta
van itt tetoválás, vagy egyszerűen
csak beütik, hogya enter?

*

*Ezeknek sosem elég az angyalok
karából lógó orral távozókból.*
A sápadt hősből, akit régi nevén
szólítanak meg az új csehóban,
és három érintésből megjegyvez
magának egyet. Az éjszakai adásban
még ígérik, hogya diónyi madárfaj
utolsó hímje is dalol majd,
magnóra váltok. Járok egyet
a sehogya sem táguló lakásban,
és a délutáni dolgot levezetem
abból, hogya a folyónak erre
a partjára születtem. Hallom,
hogya forgolódsz, az ágy felé
kerülsz, közben lecsavarom a hangot.
Leülök a kényelmetlen székre,
nézem, hogya milyen az, amikor álmodsz,
és mindjárt mondom is magamnak.

Filip Tamás

SZÍNRE SZÍNT

Az ágy fogságából kiszabadítván
magamat, agyaglábakon döcögve
indulok a teasziget felé.
A kezem szorításra még gyöngé,
és a szívem is nagyot dobban,
mikor az előszobában néma
biccentéssel köszönt egy ember.

Látszik, hogy távol vidék
szülötte. Az esti dagály
tehetett partra, de nem
tudom, hogy jött be a házba.
A nagy fikusz mellett
letérdel, s miközben fekete
parázs-szemével úgy figyel,
hogy mozdulni sem merek,
ujjával írni kezd valamit
a kőre. És amit ír, megmarad,
mint egy ítélet.

Színre színt tett, ében testére
fekete köntöst. Vele az álom lépett ki
az éjszakából. Nem tudom, mit akarhat.
Ha megengedik, most visszafekszem,
és megpróbálok még egyszer felébredni.

REGGEL AZ ANTIKVÁRIUMBAN

Kopottas könyvgerinceket tapintok,
Barber Adagiója szól halkán,
mikor ellépek a szentek életétől,
és átvágok a szivaroskönyv
puha füstjén, hogy kezembe vegyem
egy elmebeteg nő naplóját.
És miközben meglátom magam a tükörben,
igazat adok Szentkuthynak:
a férfi utolsó ékessége a nyakkendő.

Magyar László András

KUSCAN HERCEGNŐJE

1880 kora tavaszán D. grófot f.-i kastélyában felkereste Hanzély tiszteletes, a falu lelkésze, pár lépéssel mögötte egy tizenhatéves-forma parasztlány lépdelt. Hanzély, aki régóta igen bensőséges kapcsolatban állt a grófi családdal, némileg zavartan és a szokásosnál halkabb hangon arra kérte az uraságot, fogadja szolgálatába a lánykát, akinek szülei nem élnek, egyéb rokonsága, vagyona, megélhetése pedig nincs. D. gróf, aki büszke volt jó szívére, nem utasíthatta vissza Hanzély tiszteletes kérését, noha sem újabb szolgálóra nem volt szüksége, sem pedig Christine Adler – így hívták a leányt – nem nyerte el tetszését, sőt annak szemtelen, mi több, dölyfös tekintete szinte ellenszenvet ébresztett benne. Pedig Christine amúgy csinoska volt, középtermetű, izmos alkatú. Enyhén férfias rajzú, ám vonzó arcát szőkésbarna, göndör haj keretezte. Egész külleme méltóságot és erőt sugárzott, sötétzöld szemében értelem csillogott. D. gróf mégis úgy érezte, valami kegyetlen, idegen és nyugtalanító rejlik e csábító díszletek mögött. Bár a grófnak nem volt szokása a személyzettel való társalkodás, több kérdést is föltett a lánynak, amelyekre rövid és értelmes, de nem mindig kielégítő válaszokat kapott.

D. grófnénak összesen öt lánya született, közülük ekkor már csak a legidősebb, Elza s a két legkisebb, Tony és Grete volt életben. Christine a két kisebbik grófkisasszony felügyeletét, ellátását kapta feladatul: a francia nevelőnő és a kulcsárné irányítása alatt kellett tevékenykednie. Hamarosan kiderült azonban, hogy a tisztes kenyérért, amelyhez az f.-i kastélyban jutott, a lány egyáltalán nem volt hálás: reggeltől estig regényeket s történelmi könyveket olvasott, angolul tanult, és a két kontesz felügyeletét többnyire elhanyagolta. Ráadásul időről időre a gyermekeket halálra rémítő görcsrohamok gyötörték: e rohamok alkalmával szemét forgatta, hörögve fetrengett a földön, s hangosan kiáltozott. Orvossal viszont nem engedte megvizsgáltatni magát, avval fenyegetőzött, gyufát iszik, ha a doktor egy ujjal is hozzá mer nyúlni.

Christine legkellemetlenebb szokása mégsem görcsrohama vagy lustasága, hanem állandó, kényszeres hazudozása volt. Impertinens módon azt állította, hogy ő valójában egy távoli ország, Kuscan emigráns hercegnője, trónjának örököse, kinek trónbitorló unokafivére miatt kell bujdosnia s álnéven rejtőzködni, egészen addig, amíg fel nem virrad a nap, a hazatérés napja, melyről kellő időben anyai nagybátyja értesíti majd. Nagybátyjától korábban kapott s azóta is kincsként őrzött levelét büszkén meg is mutatta a halovány, fantáziákra erősen hajlamos Elzának, akit teljesen lenyűgözött az új szolgáló különös és titokzatos személyisége. Utóbb a grófné is megvizsgálta az írást: nem latin, de nem is cirill, ákombákom, cirkalmas betűkkel írott szöveg volt címetlen, különös illatú, viaszpecsétes kopertában. Mikor a grófné arról faggatta Christinét, hogyan kaphatta meg a levelet, ha a boríték címetlen, ő a zavar legkisebb jele nélkül felelte: hazájában nincsen posta, külön futár hozta az üzenetet s vitte volna a választ, ha meg nem fojtják egy magyarországi fogadóban. A többi szolgáló s a grófi család kezdetben csupán mosolygott a lány lódításain, ám mikor Christine nemcsak Elzát, a gróf legidősebb s legféltettebb lányát, hanem magát a grófnét is láthatóan kezdte megfertőzni hazugságaival, a gróf úgy döntött, elejét veszi a további ostobaságoknak. Maga elé rendelte hát Christinét, és felelősségre vonta, a lány azonban sem-

mit nem volt hajlandó visszavonni állításaiból. Arra a kérdésre pedig, hogy hol, merre fekszik ez a nevezetes Kuscan, Európában-e vagy netán Ázsiában, azt a választ adta, hogy Kuscan egyszerre tartozik Európához és Ázsiához, olyan ország, ahol kereszténynek és muzulmánoknak egyaránt csupán hazudják magukat az emberek, mert valójában a hegyek szellemeiben hisznek, s nekik áldoznak ellenségeik vérével.

A gróf hallva e szörnyűségeket, addigi négyhavi szolgálata bérét további háromhavi járandósággal toldva meg, azonnali hatállyal elbocsátotta szolgálatából a lányt, ajánlólevelet azonban nem volt hajlandó adni neki.

Christinét egyáltalán nem rendítették meg a történetek, szó nélkül szedte a cókómókját, és azonnal Magyarországra utazott, ahol Pesten, a Király utca egyik emeletes bérházában vett ki szobát. Hogy mivel foglalkozott a magyarok fővárosában, rejtély, csupán annyi bizonyos, hogy esténként fekete selyemruhájában s feltűnést keltő férfikalapjában magánlakásokon tartott titokzatos találkozókra járt. Elzával, aki apja tudta nélkül anyagilag támogatta a lányt, továbbra is folyamatosan levelezett. Leveleiben eleven, ám helyesírási hibákkal tarkított portrékat rajzolt újdonsült ismerőseiről, beszámolt a pesti szenzációkról, azt írta, franciául tanul, s hogy adományokat gyűjt a fegyverekre, amelyekkel majdan kivívhatja népe szabadságát. 1880 decemberében Christine Adler a Rókus Kórházba került könnyebb szűrt sebbel, amelyről a rendőröknek azt állította, hogy egy fekete szakállas merénylő ejtette rajta. Az alapos orvosi vizsgálat azonban hamar kiderítette, hogy a seb önkezüzés eredménye, s hogy a lány elmebeteg. Elza von D., az eseményekről értesülve azonnal Pestre sietett, ahol meglátogatta szegényes bérletében a lábadozó Christinét, aki bereteszelte az ajtót, asztalára Bibliát, feszületet, tört és égő gyertyát helyezett, majd megeskette Elzát, hogy senkinek nem beszél közös titkaikról. Ezután további kétszáz aranyforintot kért kölcsön a lánytól hazatérése céljaira. Azt ígérte, ha sikeresen visszahódítja ősei földjét a bitorlótól, busásan téríti meg majd a kölcsönt. Elza egy pesti rokona segítségével hamarosan megszerezte a szükséges összeget, és átadta az időközben teljesen felgyógyult Christinének, aki forró könnyek között rebegett köszönetet a segítségért.

Christine Adler ezután férfiruhákat vásárolt, és Svájcba, Zürichbe utazott, ahol Heinrich Krogmann álnéven orvostanhallgatónak adta ki magát. Ténylegesen eljárt az előadásokra, szorgalmasan tanult, kurzusokat vett föl, sőt sikerrel vizsgázott is némely tárgyból, jöllehet érettségi bizonyítvánnyal nem rendelkezett, így azt egy hamisítótól kellett beszereznie. Házigazdájának, M. doktornak bizalmába férkőzve udvarolni kezdett az orvos művelt, gazdag, de csúnyácska lányának, Adelheidnek, s mikor kapcsolatukra fény derült, s a derék M. a rendőrséggel fenyegetőzött, Christine még aznap éjjel megszöktette a lányt, akivel Párizsba menekült. A furcsa pár Adelheid költségén meglehetősen vidám életet élt egy a Montmartre-on bérelt manzárdszobában. Együttlétük talán legkülönösebb vonása a szexuális élet teljes hiánya volt: Christine ugyanis bizonyíthatóan soha nem hált Adelheiddel egy ágyban, amit az utóbbi sajnálattal bár, de különösebb méltatlankodás nélkül akceptált. Adelheid, bár a felfedezés erősen megviselte, még akkor sem hagyta el társát, mikor véletlen folytán fény derült Christine női mivoltára.

Christinét ekkoriban állandó és heves görcsrohamok gyötörték, úgyhogy gyakran napokig nem kelt fel az ágyból, kiszolgáltatta magát élettársával, s közben a háziúr szép leányával, Anne-nal szűrte össze a levelet, akivel – Adelheid távolléteit kihasználva – állítólag homoszexuális, tribádikus viszonyt is folytatott. E viszonyról egy bizonyos Monsieur Perrault nevű nyugalmazott városi írnok tudósította a rendőrséget, aki lévén a szomszédos szoba lakója, több ízben is kényszerű fültanúja volt a visszataszító

eseményeknek. Christinét Adelheiddel együtt azonnal kitoloncolták az országból. 1885-ben tehát Adelheid hazatért apjához, Christine pedig az érte felelősséget érző és a botránytól rettegő M. család segítségével az év májusában a hírneves Burghölzli szanatóriumába került kezelésre.

Burghölzliben Christine nyugodtan viselkedett, női ruhában járt, kötögetett, takarított, mosott, varrt, s a hölgybetegektől tisztes távolságot tartott. Egyetlen esetben került sor kínos jelenetre, mikor Anne, a magára maradt szöszeke Parisienne meglátogatta, s a kényszerű búcsúzásnál, a vendégcsereg érthető megbotrányozására, hisztérikus zokogva csókolgatta s szemérmetlenül tapogatta Christinét – amit egyébként az utóbbi látható zavarban igyekezett elhárítani.

A szanatórium orvosai azonban a biztató jelek ellenére sem hittek Christine felgyógyulásában. A lány ugyanis igen szélsőségesen viselkedett: hol búskomorságba burkolózott, s minden kérdésre csupán igennel vagy nemmel válaszolt, hol pedig valósággal szárnyalt az örömtől, ömlött belőle a szó. Ilyenkor azután sajátos hegyvidéki mesebirodalmában játszódnó véres és kegyetlen mesékkel árasztotta el betegtársait. Kifejezőkészsége igen fejlett volt, és elbeszélésébe előszeretettel szőtt – állítólagos – török és görög szavakat is. Bizarr történetei olyannyira lenyűgözték és felizgatták hallgatóságát, hogy az intézet vezetése kénytelen volt betiltani a mesedélutánokat.

Christine egyébiránt nyugtalanul aludt, állandó szorongások és félelmek gyötörték, azt állította, kuzinja gyilkosokat küldött volt ellene, akiknek húszezer frankos vérdíjat ígért, ha sikerül elpusztítaniuk. Ahogy telt-múlt az idő, a leány félelmei csak erősödtek. Folyamatosan ellenőrizte az ablakok, ajtók biztonságát, az új betegeket is tüzetesen és agresszíven kikérdezte, zaklatta, sőt olykor meg is motozta, ezért az intézet igazgatója végül is úgy döntött, hogy bár a leány gyógyulása még korántsem teljes, elbocsátják a szanatóriumból.

Christinét Zürichben a szövetségi ügyészség körözüvénye alapján letartóztatták, majd csalásért és okirat-hamisításért négy hónap fegyházbüntetésre ítélték, de ezt nem kellett letöltenie, inkább kiutasították az országból, s átadták a grazi bíróságnak, mert itt D. gróf időközben, az említett kétszáz aranyforint miatt feljelentést tett ellene. A grazi bíróság átszállította a lányt a helyi elmegyógyintézetbe, ahol a neves Krafft-Ebing professzor 1885. július 24-től több héten át obszerválta és vizsgálta elmeállapotát. A professzor végül is megállapította, hogy Christine Adler hazugságrendszere meglepően konzisztens, jól felépített és ötletes. A gyermekevékekről szóló emlékezőkészségek egyeznek az okmányokban és iratokban foglaltakkal, amelyek egyébiránt a születési helyről és időről nem tudósítanak. Christine anyja 1878-as halálakor kijelentette, hogy a lány nem természetes gyermeke, de származásáról nem tudott egyebet mondani. Anyja halála után a leány két éven át kolostorban nevelkedett, majd a lelkeszi hivatal közvetítésével került D. grófékhoz. Az Elza von D.-nek bemutatott levélről viszont Christine továbbra sem volt hajlandó nyilatkozni. A származásával és Kuscan hercegségével kapcsolatos történeteket a legteljesebb részletességgel adta elő, ellentmondásokba még véletlenül sem bonyolódott. Férfiúi szerepvállalásait üldözési félelmeivel és ebből fakadó rejtőzködési kényszerrel, homoszexuális kapcsolatát pedig – logikusan – anyagi gondjaival és Anne erőszakosságával magyarázta. Dr. Krafft-Ebing a betegnél diagnózisként „Pseudolalia phantastica”-t állapított meg, avval a megjegyzéssel, hogy e konfabulációkat személyiségzavaros állapotok és emlékezetkiesések súlyosbítják, amelyek a beszámíthatóságot erősen korlátozzák. A beteg hölgy jogi felelősségre vonása tehát – Krafft-Ebing szerint – nem indokolt. A páciens további megfigyelése javasolt, társadalmi beilleszkedésének lehetősége egyelőre kérdéses. A fizikális vizsgálá-

lat eltérést nem konstatált, a „görcsrohamoktól” eltekintve Christine teljesen egészséges, az átlagosnál szebb, műveltebb és intelligensebb fiatal nő benyomását keltette.

A továbbiakban, látva reménytelen helyzetét, Christine taktikát váltott, és a disszimuláció eszközehez folyamodott, hogy az áhított szabadságot elnyerje. Az orvosok és ápolók előtt történeteit gyermekmeséknek nevezte, s hangosan gúnyolódott saját hercegi származásán. Társnőit azonban gyakran olyan vad, barbár és szenvedélyektől fűtött mesékkel szórakoztatta, amelyek csak bomlott elmében foganhattak meg.

Christine Adler 1885. szeptember 16-án éjjel, a hanyag őrizetet kihasználva, sikerrel megszökött a grazi elmegyógyintézetből, és mindörökre eltűnt a francia, a svájci, valamint az osztrák–magyar hatóságok szeme elől.

Reginald Hibbert brit tiszt memoárjából tudjuk, hogy 1944-ben az Albánia sorsát eldöntő díbrai csata után, az úgynevezett egyes számú brigád Mehmet Shehu vezetésével megindult fölfelé a Drin völgyében, hogy leszámoljon a rebellis északi törzsi vezetőkkel. Shehu módszere – amelyet utóbb egyébként még Enver Hodzsa is élesen kritizált – egyszerű, de hatásos volt: az elfoglalt falvak idősebb férfi lakosait, a klánok elitjét kitereltette a falu föterére, és legéppuskáztatta őket. Így történt a dolog Kuscanban is, ahol egyedülálló módon nem férfi, hanem egy vénséges vén asszony volt a klánok vezére, neki, mint fontos személyiségnek, külön hóhér jutott, aki a teaházból kerített párnára ültette, majd tarkón lőtte áldozatát. Pedig az öregasszony – emlékezett Hibbert – nagy tiszteletben állt az övéi közt, állítólag több nyelven beszélt, regényes életet élt, és fiatal korában nyugaton, Svájcban, még orvosegyetemet is végzett egykor. Nevére Hibbert nem emlékezett, csak annyit jegyzett meg, hogy az öregasszonyt a helybeliek „hercegő”-nek szólították.

Kövér György

A TÉKOZLÓ WOTZASIK FIÚK*

Bizonyára mindnyájunknak emlékezetes a tékozló fiúról szóló példázat, amely Lukács evangéliumában maradt ránk. Legyen szabad az újszövetségi parabolát most kissé profánul úgy összefoglalnom, ahogy azt a későbbiekben elbeszélendő XIX. század végi „igaz történet” nézőpontja megkívánja.¹

* Az írás részei előadásként hangzottak el a Hajnal István-kör miskolci konferenciáján 1999 augusztusában.

¹ A néprajzi irodalom az elbeszélte történetek két típusát tartja számon: az első személyben elmondott élménytörténeteket, illetve a „folklorizáció magasabb fokán álló, mások élményeit továbbmondó, a valóságtól jobban eltávolodó – gyakran szélesebb körben ismert – csiszoltabb »igaz« történetek”-et. S. Dobos Ilona: Az „IGAZ” TÖRTÉNETEK MŰFAJÁNAK KÉRDÉSÉRŐL. *Ethnographia*, 1964/2. 201. A szépirodalomban Szerb Antal nevezi A KIRÁLYNÉ NYAKLÁNCA c. művét „igaz történet”-nek, amelyben elmondja „minden regényszerű dízítgetés és hozzátoldás nélkül XVI. Lajos korának egy nevezetes eseményét, amelynek a történettudomány úgyszólván minden részletét felderítette”. Miként műve előszavában írta: „valami tisztességes félelem visszatart attól, hogy egykor valóban élt személyek szájába olyan szavakat adjak, amelyeket sohasem mondtak el, szívébe érzéseket, amelyekről nem tudom ellenőrizni, vajon nemcsak a saját érzéseim-e...”. Szerb Antal: A KIRÁLYNÉ NYAKLÁNCA. Budapest, 1957. 6. (Ez utóbbi műfajmeghatá-

A példabeszéd

A mesék anonim hőse: „*egy ember*” még életében kiadta vagyonából két fia közül a kisebbiknek a reá eső részt. „*A kisebbik fiú összeszedvén mindenét messzi vidékre költözik és ott eltékozolta vagyonát, mivelhogy dobzódva élt*” (hogy ez utóbbi mit jelent, az a példabeszéd szempontjából, úgy tűnik, nem volt részletezendő). Miután kénytelen volt disznópásztornak állani (ez nyilván a bibliai deklasszálódás mélypontja), ráeszmélt arra, hogy apja béresei jobban bővelkednek kenyérben, mint ő, aki éhségében akár a disznók moslékjára is ráfanyalodik. Magába szállván elhatározta tehát, hogy hazatér; megvallja atyjának, hogy vétkezett az ég és atyja ellen, nem méltó arra, hogy fiának tekintessék többé, s inkább vállalja, hogy „*legyen béresei közül egy*” (ez utóbbit azonban hazatérvén az evangéliumi textus szerint elfelejtette mondani). Atyja azonban nem a normák („ég”) és a szerepkonvenciók („*atyá*”) szerint cselekedett, nem fogadta el fia áldozatát, hogy lemond jogairól. Amint meglátta, „*megesék rajta a szíve*”, odafutván (!) „*nyakába esék és megcsókolgatá*”, a legszebb ruhát, sőt sarut adatott rá (nyilván elrongyolódott göncei helyett), hovatovább gyűrűt is húzatott ujjára, levágatta a (láthatóan egyetlen) hízott tulkot, vigassághoz szólította a ház népét, miközben mindezzel új életet adott szimbolikusan elveszejtett fiának: „*Mert az én fiam meghalt és feltámadott, elveszett és megtaláltatott.*”

Az otthon maradt nagyobbik fiú, aki láthatóan továbbra is közösen gazdálkodott apjával, mindezt hallván felháborodott a vagyonukat (vagyonát) ért veszteség miatt, ráadásul azt is felrótta atyjának: „*mennyi esztendőtlől fogva szolgálok néked és soha parancsolatodat át nem hágtam és nékem soha nem adtál egy kecskéfiat, hogy az én barátaimmal vigadjak*”. Bezeg amikor a (másik) fiad megjött, aki paráznákkal emésztette fel a vagyono-
dat (ő már ezt is tudni vélte), levágattad neki a hízott tulkot. (Nem lenne itt helyénvaló a kecskegida és a hízott tulok árarányát számígtatni, de szinte érezhetjük a hangoztatott sérelem mértékéből a viszonyítást.)

Apja azonban – meglehetősen kibogozhatatlan vagyoni jogi érveléssel – inkább morális általánossággal válaszolt: „*Fiam, te mindenkor én velem vagy, és mindenem a tied.*” (Ami megnyugtatóan csak a múltra nézve hathatott, de legfeljebb homályos ígéretnek tűnt fel a jövődő osztozkodást illetően.) Ugyanakkor az anyagi természetű sérelmeken felülemelkedő testvéries magatartásra biztatta: „*Vigadnod és örülnöd kellene, hogy a te testvéred meghalt és feltámadott, elveszett és megkerült.*” Amivel persze finoman azt is sugallta, hogy egy atyának ezt is szabad, jobb hát, ha nagyobbik fia ehhez tartja magát.

A megbocsátásról szóló nagyon is keresztényi példabeszéd természetesen nem törődik azzal, hogyan rendeződhet a családon belüli anyagi természetű konfliktus, a szövegösszefüggésből a morális tanulságról is csak annyit mondhatunk, hogy a parabola a farizeusok azon zúgolódásakor hangzott el (az elveszett juhról és az elveszett drahmáról szóló két másik gyöngyszem társaságában), amikor azok azt kifogásolták, hogy Jézus „*bűnösöket fogad magához és azokkal eszik*”. A materiális kérdés azonban a példázat dodonai bölcsességétől még megoldatlan marad: mire megyünk a vagyonunkkal, ha szeretteink kézen-közön elprédálják azt?

rozásra Réz Pál volt szíves figyelmemet felhívni, amit ezúton is köszönök.) Írásunkban mások élményeit kívánjuk „*csiszolt történetté*” alakítva elbeszélni, de nem a „*valóságtól*” eltávolodva, hanem az elsődleges források valósága alapján, a történetírás eszközeivel „*rekonstruálva*” az eseményeket, amelyekből a történettudomány eddig „*űgyszólván*” semmit sem tárt fel. Kísérletképpen vállaltuk ezt a korlátozott mozgásteret, annak tudatában, hogy belátjuk: végső soron nemcsak a regélők költenek, hanem Szerb Antal idézett műve, akárhogy is vesszük, mégiscsak regény.

A vagyon

Wotzasik Mayer pesti zsidó kereskedőnek – múlt század végi történetünkben ő az atya szerepének megtestesítője – esze ágában sem volt, hogy vagyonát életében felossza, sőt úgy tűnik, inkább ahhoz volt kedve, hogy azt halála után is minél tovább egyben tartsa. 1862. október 29-én kelt első végrendeletét – amelynek tartalmát nem ismerjük – 1866-ban visszavonta.² Adott persze leányának, Franciskának (Ferinek) 30 000 forint hozományt, Lajosnak 10 000 forintot (nyilván üzleti tőkeként), de a vagyon egészének kezelését magának tartotta fenn. Sőt mi több, az 1869. február 23-án hitvesével, született Denhof Ninával közösen alkotott újabb testamentumban, miközben feleségét közszerzőnek minősítette, fiait köteles részre szorította.³ Ebben a törekvésében mindenekelőtt a leányok, azok között is az 1854-ben született legkisebb, Louise vagyoni érdekeinek védelme vezérelte. Már az első végrendelet visszavonására is valószínűleg azért került sor, és a köteles részre szorítás is azért látszott indokoltnak, mert a fiúk (az első házasságból származó legidősebb, Jakab István ellen nem volt kifogás), de a második frigyből származó Lajos, Henrik, Emil és Samu közül az utóbbi háromról a *végrendelet* egyébként igen tapintatosan fogalmazó szövege vészjóslóan hozza tudomásunkra: „*Henrik, Emil és Samuel fiaim mindegyikével meglehetősen sok okom van elégedetlenségem lenni, ahogy az nem csekély sajnálatomra hitelt érdemlően bizonyítható és bizonyítást is fog nyerni.*” Amennyiben a fiúk viselkedése nem javulna meg, abban az esetben „*a rájuk eső netaláni örökrész után életük egész tartamára csakis a kamatokat kapják, az örökrészre magára pedig leszármazó örököseik közvetlenül hivatottak...*”. A „könnyelműség” megnyilvánulásai azonban nem örökítődtek meg a végrendeletben, így legfeljebb csak azon töprenghetünk, mi teszi egy vagyonos kereskedőcsalád három fiát is „*parzlóvá*”, jóllehet még nem is rendelkezhetnek saját vagyonrészük felett? A bibliai megbocsátó apakép hiányára s az atya valódi természetére mindenesetre jól rávilágít a végrendeletnek ama passzusa, miszerint „*általjában minden fiúgyermek irányában... elvi szabályul állítatik itt fel, hogy közülük az, ki a jelen végrendelet bármely határozata ellen csak távolról is szót emelne, azoknak nem engedelmessé válnak, vagy azokat perrel támadná meg, továbbra is köteles részre szorítva marad, s ami neki azon felül osztályrésziül esnék, a többi magukat jelen végrendeletnek alávetők javára háramolják*”.⁴

A végakarát nyilvánítása után nem sokkal, 1869. március 6-án, az anyakönyv szerint Pozsonyban született, 64 éves, „*állását*” tekintve háztulajdonos és földbirtokos Wotzasik Mayer „*pokolvarban*” elhalálozott.⁵ Amikor vagyonát felleltározták, elég tetemes summát írhattak össze.⁶ Az összesen 203 697 forintra rúgó tiszta vagyon két fő részből

² BFL IV. 1343/i. Pesti törvényszéki hagyatéki iratok, 1663/1866.

³ BFL IV. 14 311/b. Árvaszék, 2619/1874. Gemeinschaftliches Testament, 1869. február 23. Kihirdették 1869. március 10.

⁴ Uo. A végrendelet szerint a Dob utcai ház – felesége halála után –, amennyiben a nevezett három fiú 41, 31, illetve 33 éves korát még nem töltötte volna be, úgy osztandó fel, hogy „*a rájuk eső osztályrész bírói letétbe tétessék le*”. Mivel Emil 1846-ban, Samu pedig 1848-ban született, nehezen értelmezhető, hogy miért az idősebbik kapja két évvel fiatalabbnak kézzhez az ingatlan örökrészt. Két dologra gondolhatunk: az atya vagy valamiért jobban haragudott Samura, és így kívánta külön büntetni, vagy egyszerűen nem volt tisztában fia születési dátumával, és összekeverte őket.

⁵ Izraelita halálozási anyakönyv, Pest, 1869. márc. 7. 172. (BFL-mikrofilm.) W. Mayer egyébként a pesti üzleti névjegyzékben csak az 1860-as években tűnt fel a grémiumon kívül álló „terménykereskedők” sorában. PESTER LLOYD-KALENDER FÜR DAS JAHR 1862, MIT EINEN ADRESSENBUCH FÜR HANDEL UND GEWERBE. Pest, 1862. Címe ekkor: Lipótváros, Attila u. 2.

⁶ BFL IV. 14 311/b. Ügykivonat 1869. március 6-án meghalálozott W. Mayer hagyatéka ügyéről.

állt: a tápiósellei uradalomból és a Dob utcai házból. Az előbbit a gazdaságban jártas, szintén vagyonos vő, Tafler József kezelte, és a hároméves szerződés lejártáig az ő kezében is maradt, az utóbbit a közszerző feleség örökölte. Most a gazdaság ingóságait és ingatlanait nem részletezve történetünk szempontjából elegendő lesz az 1863 óta Wotzasik Mayer nevén álló Dob utca 3. szám alatti háromemeletes házat szemügyre venni. (Samu kamaszkorát már mindenképpen ebben töltötte.)

A ma is álló házat eredetileg Hild József építette 1852-ben Pscherer Miklós számára.⁷ Wotzasik már nem tőle, hanem Szupp József ügyvédtől vásárolta meg 1863-ban.⁸ A ház leírását ugyan nem az atya halála idejéből ismerjük, de az anya húsz évvel későbbi elhunytakor felvett látlelet, úgy tűnik, a korszak egészére hitelesnek tekinthető.⁹ Az alapincézett, cseréptetős házban „a kapubejárattól jobbra egy márványlépcső vezet fel az emeletekre”. A kockakövekkel kirakott, csatornázott és vízvezetékkel ellátott udvar három oldalán márványfolyosó fut vasrácsozattal körbe, azon kívül az udvarból homokkő lépcső visz fel egészen a padlásig. A pincében 1 raktárat és 23 fűskamrát, a földszinten 6 boltot, 6 utcai, 3 udvari szobát, 2 előszobát és 6 konyhát, 6 éléskamrát és 1 mosókonyhát, az első emeleten 10 utcai, 6 udvari szobát, 5 elő-, 1 fürdőszobát, 3 konyhát és 3 éléskamrát találunk. A szobák száma a felső két emeleten is nagyjából ugyanez, csak a fürdőszoba hiánya, a másodikon 4, a harmadikon 5 konyha, illetve éléskamra jelzi a lakások számának szintenkénti gyarapodását (és nyilván a lakásméretek csökkenését).

Az 1889. szeptember végén felvett *hagyatéki leltár* alapján egyértelmű, hogy az anya az első emelet egyetlen fürdőszobás lakását lakta, amelyben 5 utcai, 1 udvari szoba, 1 konyha, 1 cselédszoba, 1-1 kamara és éléskamra mellett – nyilván a két bejárat miatt – 2 előszoba volt található.¹⁰ Az első utcai szoba fényezett bútora (pipereasztal, varróasztal, éjjeliszekrény, törülközőfogas) mellett a legjellegzetesebb bútordarab a „*barna amerikai vászon karszék*” és a „*tűzmentes vas pénzszekrény*” voltak. A második szoba fényezett bútora (3 ajtós kredenc, kihúzóasztal, ágy, éjjeliszekrény, 9 ebédlő nádszék, könyvállvány) az ebédlőt, a harmadiké (üvegajtós ezüstszekrény, játszóasztal, szalonzasztal, diván drapp szövettel, pamlag, 6 karszék kék félselyem huzattal, aranyozott falitükör márványlapos félasztallal) a lakás reprezentatív helyiségét sejtetik. A negyedik és ötödik szoba fényezett mahagónibútora (az előbbiben 1 ajtós sifonér, négyszögletes asztal, 5 fiókos íróasztal, állótükör, pamlag, 2 karszék és 5 „*mollyos*” vörös plüsszuható szék, az utóbbiban 1 ajtós sifonér, olvasóasztal, kis kerek asztal, „*balzak*”, 3 szürke gyapjú szövethuzató szék), a minden szobában megtalálható, de itt „*törött*” aranyozott facsilár egy tűnőben levő időszak lakáskultúrájára emlékeztetnek. A fürdőszoba berendezése is igen szerény: 1 fényezett 2 ajtós mosdószekrény és egy fényezett szobaárnyékszék mindösszesen, de már az is nagy szó, hogy egyáltalán van, hiszen egy másik, valamivel nagyobb értékű 2 ajtós mosdószekrény a második szoba tartozéka volt, tehát nyilvánvalóan az gyakrabban lehetett használatban. Ágy csak a második (ebédlő!?),

⁷ Zakariás G. Sándor: PESTI ÉPÍTŐMESTEREK MUNKÁSSÁGA 1850–1860. A M. M. M. ÉVK. 1953. Bp., 1954. 568. A ház (és a telek) történetéről Szentesi Edit készített alapos feldolgozást, amely mellékletként a tervrajzot is tartalmazza. Szentesi Edit: BUDAPEST. VII. DOB U. 3. Hild–Ybl Alapítvány. Tudományos dokumentáció. Bp., 1998. (Gépirat.)

⁸ Szentesi: (1998) 17.

⁹ BFL IV. 14 311/b. Néhai W. Mayerné szül. Denhof Nina hagyatékaéhoz tartozó ingatlan megbecsléséről (Bp., 1889. nov. 26.).

¹⁰ Uo. Hagyatéki leltár (1889. szept. 24.).

pamlag pedig a harmadik és negyedik szobában bukkan elénk, ami nehezen azonosíthatóvá teszi az előszeretettel polgári normához illeszkedőként leírt lakberendezés szobánkénti funkcionális elkülönítését. Ráadásul fűtésre utaló tárgyak („*lakírozott bádog fakosár*”, „*bádog fakosár*”) csak a második és negyedik szobában fordulnak elő, s ez – szeptember lévén – csak utal arra, hogy a lakásnak valószínűleg ez a két szobája lehetett állandó használatban, ám a fűthető helyiségek ugyancsak sokféle szerepet töltöttek be. Természetesen semmi alapunk nincs azt feltételezni, hogy mindez már Mayer úr idejében is így volt berendezve, mégis a szobabelső stílusbeli egyneműsége a folytonosság érzetét erősíti bennünk.

Az imént idézett leltár segítségével bekukkanthatunk a szekrények és ládák bensejébe is, ahol Denhof Nina asszony sokat ígérő stafírungjának maradéka került összeírásra. Ennek nagyságrendjét csak érzékeltethetjük a 24 törülközővel, a 28 lepedővel, a 22 színes párnaczihával, a szintén 22 vászonabrosszal, a 75 vászon asztalkendővel vagy a 19 hímzett asztalkendővel. A kredencből 25 darab porcelán-, érc- és üvegnipp mellett egy 12 személyes („*hiányos*”) porcelán asztalkészlet és többek között 12-12 nagy és kisebb csiszolt üvegpohár került elő. Az anya fiatalkori mindennapi és ünneplőruházatának szélsőségeit csak jelzi az 5 barhetnadrág, a 7 barhetszoknya, 7 vászoning és 5 pár harisnya mellett a harmadik és negyedik szekrényben talált 3-3 drapp selyem-, illetve galamszürke női ruha mellett őrzött fekete atlasz női ruha, fekete csipke-, selyem- és ripszmantille, a szürke pettyes és a fekete selyem női ruha. A kamrában a leltározók a nyestprém gallérú fekete bársony női bunda társaságában 2 pár női házi cipőre és egy pár topánra bukkantak. A hajdani gazdagság szívós, de megkopott lenyomata a díszlet a múlt század végi tékozló fiúk történetének elmeséléséhez.

Az igaz történet

Wotzasik Emil 1846. augusztus 11-én, Samu 1848. február 12-én Pesten született. Apjuk halálakor, 1869-ben tehát mindössze 23, illetve 21 esztendősek, vagyis még kiskorúak voltak. Méltán keltheti fel érdeklődésünket (a tékozló legkisebb fiú példázatától akár függetlenül is), vajon miként sikerült már ily fiatalon korántsem jelentéktelen összegeket elherdálniuk?

A két eset sok szempontból különböző, de nem függetleníthető egymástól. Az idősebbik fiú, Emil ugyanis 1870 augusztusában elérte a nagykorúságot, amit rohamos eladósodással ünnepelt meg. A folyamat azonban nyilván korábban kezdődött. Az ő esetében viszonylag jól feltárható a kölcsönüzletek „technikája” is, mivel mind az adós, mind a hitelező *kihallgatási jegyzőkönyve* rendelkezésünkre áll (bár az utóbbi nem volt hajlandó aláírni saját tanúvallomását).¹¹ Azt egybehangzóan állítják, hogy Emil (aki meghallgatásakor nőtlen magánzó, s az első lovasszázadnál honvéd huszárként szolgál) 3500, illetve 3100 forintról fogadott el váltókat 1870 augusztusában, a Két szerezsen utcában lakó Mayer Mórítz kereskedőtől. A váltókon túl még ugyanezen értékre kötelevényeket is aláírt, amelyeket betáblázni engedett az atyai örökséghez tartozó tápiószelai birtokra. Azon még a gondnoksági ügyben az anyát képviselő ügyvéd is megbotránkozik (két felkiáltójelet is biggyeszt az okiratban a ráta mellé!), hogy az adós a kölcsönök fejében 20%-os kamatot ígért. A kamatláb magasságát egyébként a hitelező sem vitatja kihallgatásakor. Abban azonban eltérnek az álláspontok, hogy Emil szerint

¹¹ BFL IV. 1343/i. 6952/1870. W. Emil gondnoksági ügye. Jegyzőkönyvek, 1870. nov. 21., ill. nov. 24.

ő mindössze 900 forint készpénzt kapott a váltók (illetve kötelezvények) fejében, Mayer Mór szerint viszont mind a 6600 forintot készpénzben odaadta Emilnek. Hogy az uzso-rakölcsönre utaló hatalmas különbség nem számíthatott ritkaságnak, arra további adalék, hogy Emil, szintén 1870 augusztusában, Klein Jakab javára további 3000 forintra szóló kötelezvényt írt alá, aminek fejében – ráadásul „*apródonként*” – csak 1100 forint készpénzt kapott kézhez. Összesen tehát több mint 9000 forint adósságot ismert el, holott bevallása szerint valójában csak 2000 forinthez jutott, tehát igencsak meg lehetett szorulva, hogy belement ezekbe a tranzakciókba (a kötelezvények láthatóan a kiskorú-ként felvett kölcsönök „nagykorúsítását” jelentették).

Emil a kialakult helyzet okát maga abban látta, hogy „*havonként az osztatlan vagyron után járó jövedelem fejében 50 forintot*” vehet fel, s „*ezen összeg csekélyisége miatt... kénytelen volt adósságokat csinálni*”. Saját bevallása szerint a felvett összegeket „*részben apróbb adósságok törlesztésére, részben huszári egyenruha beszerzésére etc., legnagyobb részt egy leány élelmezésére és ruházására, kivel szerelmi viszonyban volt*” fordította. Saját ruhatárát is felfrísítette a legújabb divat szerint, 1200 forintnyi, végül ingatlanra betáblázott számlája erre is következtetni enged.¹²

Amikor édesanyja 1870 októberében a Pestvárosi Tekintetes Törvényszékhez mint Gyám- és Hagyatéki Bírósághoz fordult, hogy „*könnyelmű, sőt mondhatni pazarló*”, ám mégis „*szerencsétlen fiát*” gondnokság alá helyezni kérje, még csak a 6600 forintos adósságokról tudott, s azzal érvelt, hogy ezzel Emil „*az édes atya után járó köteles részét már kimerítette*”. Az apa halála után a végrendelettel szemben „*eleinte az ellenkezőt hinni engedő*” (azaz javulását mutató) Emil felszínre bukkant vétkei indították az anyát arra – nehogy „*oktalan pazarlásával még engem és többi gyermekeimet is tönkre tegyen*” –, hogy szomorúan, de eleget tegyen „*anyai köteletségének*”, és kérje a gondnokság alá helyezést.¹³ Az érvelésben csak az adósságok szerepelnek, de feltételezzük, hogy a huszárnak állás és a költekezésre csábító szerelmi viszony sem volt könnyen összhangba hozható a zsidó kereskedőcsalád értékrendjével. Emil egyébként meglehetősen tisztában volt helyzetének kilátástalanságával: „*...azzal, ha gondnokság alá is helyeztetném, rajtam segítve nem volna, mert amúgy is köteles részre szorítottván az a már általam tett 9000 forint adósság által kimerítve van. És így mindegy az nekem, akár gondnokság alá helyeztetem, akár nem*”.

A legifjabb Samu „*tékozlása*” eleinte bátyjáénál sokkal megfoghatatlanabb. De hogy már kiskorúként költekezett, arra nem az apa igazolásául, de a tárgyilagosság kedvéért mégis felhozható, hogy már a hagyatékból – többek között – 3250 forint az első házasságból származó Jakab Istvánt épp azért illette meg, mert ő fizette ki a legkisebb fiú, Samu 1869-ben keletkezett adósságait.¹⁴

Apja halála után nem sokkal Samu – állítólag orvosi tanulmányai folytatása végett – eltávozott Pestról. Az anyjához írott levelek tanúsága szerint ekkoriban „*Parisban, Kehlben, Strassburgban, majd Frankfurtban s Berlinben tartózkodott, s ezen helyeken felváltva*

¹² BFL IV. 14 311/b. A budapesti kir. trvszék ítélete. 1882. június 24. „*W. Emil 1869 és 1870 években felperestől [Schichtánz Alberttól] sok ruhát, fehérmeműt és férfi divatcikkeket hitelbe vásárolt...*”

¹³ BFL IV. 1343/i. 6952/1870. Özv. W. Mayerné sz. Denhof Nina folyamodása. Ér. 1870. okt. 18. Az anya gondnokul sógorát, Reich Jakabot kérte, de Emil kérésének eleget téve végül az 1870. dec. 3-án kelt végzésben Franciska nevű novérének férje, Tafler József lett a gyám.

¹⁴ BFL IV. 14 311/b. A Dob utcai házra bekebelezett teher eredetéről mindössze annyit tudunk, hogy a bécsi kereskedelmi törvényszék 1869. április 1-jén kelt végrehajtási végzése alapján jegyezték fel a zálogjogot, 1000, ill. 2000 forint tőke és 1869. február 13-tól járó kamatai után (óvásdíjjal + netalán még felmerülő perköltséggel együtt) Schneid M. bécsi magánzó javára.

Sándor, majd pedig Sámuel név alatt tünteté fel s ismerteté magát”.¹⁵ S még mielőtt nagykörűségét elérte volna, anyja volt kénytelen – az apai végrendelet szellemében eljárva, a jól bevett (Emilnél már idézett) formulákkal – „szerencsétlen fiát” pazarlónak nyilvánítani, illetve „kiskörűségát meghosszabbíttatni s gondnokság alá helyeztetni”, „nehogy... szerencsétlen fiam oktalán pazarlásával még engem és többi gyermekeimet is tönkre tegyen, sőt másokat vagyoniukban megkárosítson”.¹⁶ A folyamodást természetesen okadatolni kellett, és – az utókor történéskének szerencséje a család szerencsétlenségében – az anya számos levelet mellékel, amelyekből immár az utókor számára is fény derül ha nem is Samu külföldön viselt összes dolgára, de pénzpumpoló technikáira (és azok eredményességére). Többek között arra, hogy édesanyja a szigorú atyai végrendeletben kiszabott 600 forint évjáradékon felül – amelyből az anya szerint „egy orvosnővendék bárhol is tisztességesen élélhet” – külön segélypénzeket juttatott fiának, többnyire a hitelezők szorongatása alatt.

Samu nem válogatott az eszközökben: hol az érző anyai szívre apellált, hol tervezett amerikai utazásához kért útiköltségrevalót, hol azzal fenyegetőzött, hogy olyat tesz, ami családjának nem lesz öröme, hol egyenesen élte veszejtésével zsarolta az otthoniakat. A szívfacsaró repertoár nagyon is tudatosan használt fordulatokra talán elegendő néhány szemelvényt idéznünk. A célratörő levélkezdésre: „Anyám!!! Ez egy kétségbeesett fiú megszólítása Anyjához, akiről azt feltételezi, hogy nem fogja hagyni, hogy az tönkre menjen...”¹⁷ A lírai fogadkozásokkal kevert burkolt riogatásra: „...s ha utolsó reményemben is csalódom, akkor; Anyám, esküszöm megboldogult Atyánk emlékére, olyat teszek (már ki is találtam), ami családomnak nem lesz öröme”.¹⁸ Az egyszerre szívhez szóló és zsebbe nyúló nyílt fenyegetésre: „...de ments meg Anyám a haláltól. Anyám ha látnád összetört szívemet, ha tudnád kétségbeesésemet, ha látnád engem éjszakákon át álmatlanul fel-alá rohangászni a szobámban, Anyám megszakadna a szived és mindenért ártatlanul Te bűnhődnél. Anyám, ezúttal ha e hó 24-én estéig nem teljesül kérésem, nem marad más számomra, mint hogy életemnek ereim felnyitásával véget vessék, hátrahagyva örökreszemem Nektek emlékezetül”.¹⁹ Leleményessége nem ismert határt: a gyanakvó kutakodásnak, hogy mutassa be tanulmányai folytatásának bizonyítványát, egyszer saját bevallása szerint azért nem tud eleget tenni, mert indexét is elzalogosította, másszor viszont azért nem, mert a tanárok még nem jöttek vissza a pünkösdi vakációról. A dramatizálás felhangjaitól most eltekintve, s tárgyyszerűséggel véve szemügyre a lendületes szépírással rótt gót betűs sorokat, többnyire a kosztra, kvártélyra, ruhára vonatkozó tartozások, tehát nagyon is hétköznapi szükségletek jelentették a benyújtott számlák legfontosabb tételeit.

A család türelme azonban végül valószínűleg akkor fogyott el, amikor Samu 1871 októberében „Berlinből... 731 tallér adósság hátrahagyásával egy gyanús női személy társaságában megszökött, s ezen időtől fogva édes anyja s rokonai hollétéről mit sem tudnak”, s a rendszeres segélyek ellenére újfent mintegy 3600 forint adósságot gyűjtött össze.²⁰ Édes-

¹⁵ Uo. Kasenczky József tanácsnok jelentése W. Sámuel pazarlónak nyilvánítása tárgyában. (1871. nov. 26.)

¹⁶ Uo. Özv. W. Mayerné sz. Denhof Nina folyamodása (1871. okt. 11.).

¹⁷ Uo. (Strassburg, 1870. márc. 16.) Ugyanebből a leveléből tudjuk, hogy mióta elhagyta a szülői házat, „két vígjátékot, egy szomorújátékot és egy kisebb regényt” szerzett, amiért „diáktársai költőként szerették és ismerték”. A láthatóan írói ambíciókkal megáldott orvostanhallgató művészetformája bizonyára nemcsak adósságaihoz, hanem dramaturgiai érzékének kifejlődéséhez is hozzájárult.

¹⁸ Uo. (Strassburg, 1870. máj. 1.)

¹⁹ Uo. (Frankfurt, 1870. dec. 17.)

²⁰ Uo. (1871. nov. 26.)

anyja tudomása szerint a 600-800 tallérnyi követelésen felül „*circa 7000 forint erejéig circulálnak tőle reám – hírem, tudtom és bejegyzésem nélkül – trassált – természetesen érvénytelen – váltók*”.²¹ Mindez együtt biztos elégséges ok volt a gyámság alá helyezéshez, ami az idézett tanácsnoki jelentés alapján annak rendje és módja szerint ki is mondatott. Emil példájából kiindulva a család elébe igyekezett vágni Samu nagykorúsításának. Gyámul pedig a már Emilnek is szánt nagybátyját (anyja testvérének férjét), Reich Jakabot nevezték ki, aki már eddig is gondoskodott a végrendelet óhajta szerint a kis-korú fiúról.

Samu sorsát erőteljesen befolyásolhatta, hogy a család több férfi tagja, fivérei ellen az alapítási láz éveiben – a baj nem jár egyedül – csődöt kellett nyitni. Lajos ellen már 1869-ben, tekintve, hogy a *Denhof L. és társa* cég névadó debreceni tulajdonosa (édesanyja másik testvére?) megszökött, amivel közvetlen összefüggésben állhat, hogy a Wotzasik-hagyaték leltározásakor 27 634 forint „*behajthatatlan követelést*” könyveltek e kereskedő firma rovására.²² Emilt néhány hónapnyi nagykorúsága alatt felhalmozott adósságai miatt – mint láttuk – gyorsan gondnokság alá helyezték. Ellene azután sógora és gondnoka, Tafler József kezdeményezett csődöt, s a hitelezők követelése nagyságrendileg hasonló összegre (27 764 forint) rúgott, mint Lajos esetében.²³ A csődöt a sógor és az édesanya segítségével (mintegy a hagyatéki járandóság terhére előlegként) viszonylag rövid idő alatt sikerült megszüntetni, s végül 1876-ban Emil gyámjává (a lemondott Tafler József helyett) éppen Lajost nevezték ki. Hozzá tartozik a történethez, hogy a legifjabb leánygyermek (Louise), amikor 1872 tavaszán férjhez ment és nagykorúvá vált, éles támadást indított Tafler József vagyonkezelése ellen, aki-re a végrendelet értelmében a hagyatékhoz tartozó tápiószelleyi uradalom gazdálkodásának irányítása hárult.²⁴ A családi csődök és az örökösök közötti viszály (s tegyük hozzá, az egész háttérben maga a végrendelet) együttesen járult ahhoz, hogy a családi költségvetés szigorúbbá vált, s a nagykorúsítás küszöbén nem lehetett (s nem is kívántak) elnőzőnek lenni az ifjonti tékozlás iránt.

Az immár gondnokság alá helyezett Samu 1872 elején Halléban, a régi egyetemi városban bukkant fel, majd legközelebb a csehországi Teplitzből írt kurátorának. Nemrég töltötte be 24. életévét, és kénytelen volt szembenézni a jövővel. „*Csak két út marad a továbbiakban nyitva előttem vagy tovább tanulni, vagy valami mást kezdeni, az első lehetetlen, miután ehhez Tőletek semmiképpen nem kapok támogatást.*”²⁵ Tervei között szere-

²¹ Uo. (1871. okt. 11.)

²² Denhof Lázár és W. Lajos cégtársak ellen a csődöt 1872-ben szüntették meg. Denhof Lázár az 1880-as évek elején osztrák–magyar állampolgárként (sic!) Londonban élt. Uo. A csődtörlésre I. Tafler József és Reich Jakab kérényét. Érki. 1876. júl. 16. Denhof Louisra a londoni osztrák–magyar konzulátus bizonyítványát, 1881. aug. 11.

²³ Emil ellen a csődöt 1872. dec. 27-én rendelték el, és 1876. febr. 24-én szüntették meg. BFL IV. 1343/j. Visszaállított városi törvényszék iratai. Csődiratok. 1866–1877.

²⁴ BFL IV. 14 311/b. Guttmann sz. Wotzasik Luiza észrevételei Tafler József számadásairól (1872). Tafler József apósa halála után nem sokkal, már 1870 karácsonyán a családtagok megbízásából 190 000 forintért eladta a mintegy 2740 holdnyi birtokot fivérének, Tafler Adolfnak, akinek azonban a teljes vételár utolsó részletét, 90 000 forintot csak 1878. febr. 23-án kellett letennie, addig az örökösök számára csak a kamatok befizetésére volt köteles az árvaszék pénztárába. A befolyt összeget Tafler József egyrészt adósságok törlesztésére, másrészt W. Lajos csődhitelezőivel való kiegyezésre fordította. Uo. Adásvevési szerződés. 1870. dec. 26.

²⁵ Uo. (Teplitz, 1872. ápr. 9.) Eredetileg „*Tőled*”-et akart írni, ám ezt áthúzta, és „*Tőletek*”-re javította. Még így is arra kéri nagybátyját, ne fogja fel „*ezeket a szavakat túl élesnek*”.

pelt egy pesti villámlátogatás is (mindenekelőtt anyját szerette volna kiengesztelni), majd az őszi szemeszterben és a következő év elején Jénából jelentkezett.²⁶

Samu útját a pénzküldemények nyilvántartása és az azokat nyugtázó levelek alapján 1873 első felében még nyomon követhetjük, de azután hosszú időre szem elől veszítjük.²⁷ 1879-ben bukkan elő újra (nyilván nem véletlenül, hiszen Wotzasik Mayer hagyatéka ügyében ekkor zárul le a civakodó örökösök közötti osztályegyezség). Ekkor tudjuk meg, hogy valóban új életet kezdett, az elmúlt négy esztendő Párizsban kereskedősegédként töltötte (a medikusvágyakat, úgy látszik, végképp eltemette az idő). Munkaviszonya azonban nem lehetett folyamatos, és ezért (is) választotta végül a szülővárosába való visszatelepülést. *„Én Párizsban létemkor 4 éven keresztül kereskedősegédi minőségben voltam alkalmazva. Évi fizetésem legföljebb 600 frotot tett, mihez az édes atyám, néhai Wotzasik Mayer hagyatékából nekem megszavazott évi 600 frot járadék járult, úgy hogy a legjobb esetben 1200 frot jövedelmem volt, mely szintén nem volt mindig állandó, mint hogy segédi fizetésem sem tett mindig 600 frotot, amihez még az is járult, hogy az említett évi járadékot sem kaptam meg mindig pontosan kezemhez. Ezen maximális fizetésből pedig hat személyből álló családot voltam kénytelen eltartani, t. i. magamon kívül nőmet és négy serdületlen gyermekemet. Hogy ez újabb áldozatok, illetőleg segély nélkül lehetséges nem volt, azt mindenki be fogja ismereni, aki előtt az utolsó években fennállott drágaság, különösen Párizsban tudva van, és ki szem előtt tartja azon kiadásokat is, amelyekkel gyermekek tartása, illetőleg iskoláztatása jár.”*²⁸ Sámuel tehát időközben többszörös családapa lett, s hogy újra adósságot kellett csinálnia, az immár nem a tékozlóhajlam, hanem épp a családalapítás terhei miatt történt (bár tisztán költségvetési szempontból tékozlóan adósságot csinálni vagy családot alapítva költekezni nem tűnik érdemi különbségnek). Gondnoka (ekkor már legidősebb féltestvére), Jakab István is ezt bizonygatta a közjegyző előtt: *„...a kérdéses követelés nem könnyelmű adósságcsinálásnak, sőt közönséges, solid kölcsönügyletnek sem tekinthető, hanem oly előlegeket tárgyazó tartozásnak, mely előlegeknek célja egy családnak éveken keresztül fenntartása és annak lehetővé tétele volt, hogy a család feje szülővárosába biztosabb és jövedelmezőbb kereseti forrás elnyerése végett elutazhassék”*. Ahogy ebben az elbeszélésben még többször megismétlődik, csak visszatekintőleg derülnek ki a hajdan történtek. Ekkor tesz először említést az ifjúkori tartozások tényleges forrására is: *„Nehogy azonban uzsoráshoz legyek megint kénytelen fordulni, akiknek tönkretételemet, illetőleg is gondnokság alá helyezésemet köszönhetem, nem maradt más hátra, minthogy rokonaimhoz forduljak támogatásért.”* Ennél a közjegyzői aktusnál válik nyilvánvalóvá az is, hogy az elmúlt években Franciska nevű nővérének (Tafler Józsefné szül. W. Ferinek) összesen 3550 forinttal lett adósa. Ez első pillantásra családi, „jószoigálati” tartozásnak tűnik.

Az osztályegyezség megkötésekor „szabadult” a végrendelet szabta béklyókból harmadik bátyja, Henrik is. Az örökösársak ugyanis *„tapasztalatuk alapján és a legtisztább*

²⁶ Uo. Valószínű, hogy a budapesti látogatásra sor is került, ugyanis nagybátyja elszámolásai között fennmaradt egy nyugta az októberi 50 forintos apanázs átvételéről, amelyet Samu Pestről keltezte írt alá. (1872. szept. 29.) Úgy tűnik, még egyszer, utoljára sikerült az otthoniakat rávenni az egyetemi tanulmányok „támogatására”.

²⁷ Utólag rekonstruálni lehet, hogy 1873 őszétől 1875 elejéig Londonban tartózkodhatott, ugyanis két gyermeke is ott született. MOL Filmtár (A 21), Krisztinaváros, r. kat. születési anyakönyvek, 7. k. 227., ill. (A 5292) Bp., Rákospalota, r. kat. születési anyakönyvek, 2. k. 53. Közvetve azért adott reá jellemző életrajzokat magáról, például 1878 májusában rendkívül érkezik, amely *„lefoglalja W. Sándor Samu örökségi részét Rudolf Miksa részére 56 font sterling végett”*. BFL IV. 14 311/b. Ügykivonat W. Mayer hagyatéka ügyéről.

²⁸ Uo. Jegyzőkönyv 1880. február 4-én Rupp Zsigmond kir. közjegyző irodájában.

meggyőződéssel constatálják azt, hogy nevezett W. Henrik – ki jelenleg Salgótarjában az ottani vasfinomítógyár igazgatóságánál mint pénztárnok évek hosszú során át alkalmazva van – olyannyira megváltoztatta már régóta viseletét, hogy immár köztekintélynek örvend, és hogy az apai gondoskodás fenti óvintézkedésének már régóta semmiféle indoka nincsen”.²⁹ Az persze megmagyarázandó marad, hogy ha valóban „régóta” megjavult, a vasfinomító a pénztárát rá merete bízni (erről egyébként a salgótarjáni tanács erkölcsi bizonyítványát is mellékeltek), akkor miért csak most került sor erre a sorsdöntő nyilatkozatra. A vagyon osztatlanságát a legkisebb, Louise nagykorúságáig fenntartani igyekvő végrendelet avagy a házassága révén korán nagykorúsított Louise által elindított családi belviszályok hátráltatták az osztályegyezség megkötését.

Samu hazatértekor hattagú (négygyermekes) családról tett említést (amihez az utazáskor még egy szolgaszemélyzet is hozzátartozott), de amikor az osztályegyezség megkötésekor házőrökrészét gyermekeinek elajándékozta, csak három gyermek neve szerepelt a kedvezményezettek között. A nevekkel amúgy is sok baj volt ebben a familiában (elegendő a hitelezők elől bujkáló Samu Alexanderként való szereplésére gondolnunk), s azt sem tudhatjuk, meghalt-e közben a negyedik gyermek, vagy esetleg élt, csak törvénytelennek számított.³⁰ A közjegyzői okiratban, vagyis a gyermekei javára kötött ajándékozási szerződésben a még gondnokság alatt álló, de már Pesten, a Zoltán u. 11. szám alatt lakó Samu helyett mindenestre a csehországi Teplitzből (itt tartózkodott Samu 1872 tavaszától őszéig!) származó feleség, Marevitz (máskor Moravitz) Karolina a három, „*férjével nemzett kiskorú gyermekeinek: Mayer Miksának, Vilmának és Anna Máriának természetes és törvényes gyámánya*”. A helyzet bonyolultságát jól jelzi, hogy az első ajándékozási szerződést vissza kellett vonni, és 1880. június 21-én ugyanabban a közjegyzői irodában egy új megkötésére kellett sort keríteni, elsősorban azért, mivel „*a netán születendő törvényes gyermekek státusa*” kérdéses volt az atyai örökségből csak törvényesként részesíthető már meglévő, megajándékozott gyermekekhez képest.³¹ A gondnokság alól végül a budapesti királyi törvényszék Samut 1880. július 13-án „*mentette fel*”, miután családtagjai tanúsították, hogy nevezett „*február 12-én 32.ik életévét betöltötte, házasságra lépett, és jelenleg három kiskorú gyermeknek atyja, ifjúkori hibáit, könnyelműségét, és pazarlásra való hajlamát... levetkőztette és vagyonának kezelését most már teljes megnyugvással lehet önrendelkezésére bízni*”.³² A család azonban – „*jó útra térése*” ellenére – a végrendeletnek épp azt a passzusát érvényesítette vele szemben, amelyet a szigorú atya a javíthatatlanság esetére helyezett kilátásba: az örökrész legyen a leszármazó törvényes örökösöké, s csak a kamatok maradjanak a tékozló fiúnak.

Az ajándékozási szerződés a Dob utcai házrészre vonatkozott, amelyet a végrendelet alapján az apa halála után az özvegy vehetett birtokba. Itt is csak utólagos nyilatkozatokból derülnek ki az egész ajándékozási ügylet mozzanatirányai. 1894-ben az ak-

²⁹ Uo. Jegyzőkönyv 1879. május 28-án Rupp Zsigmond kir. közjegyző irodájában.

³⁰ Magyar Jogi Lexikon (szerk. dr. Márkus Dezső) IV. k. 106–114.

³¹ BFL VII. 151. 515., 590–591/1880. Rupp Zsigmond közjegyző iratai. Ajándékozási szerződések 1880. május 28., ill. 1880. június 21. Az utóbbiból idézem: „...*kikötöm azt, hogy netán születendő törvényes gyermekeim ill. azoknak törvényes képviselője vagy gyámhatósága ezen ajándékozási szerződést föltétlenül visszavonathassák és pedig azon joghatállyal, hogy többi a magyar polgári törvénykönyv szerint nem törvényesnek ismert gyermekeim ezen szerződésből maguk javára bármimemű jogot leszármaztatni jogosultak ne legyenek. Magától értetődik, hogy ezen kikötésem a jelenleg életben levő gyermekeim irányában hatályát veszti, míhelyt azokat – úgy mint komoly szándékom – törvényesítenem sikerült*”. A „*netán születendő gyermek*” 1886-ban érkezett meg, és az Ernő nevet kapta.

³² BFL IV. 1411/b. Árvaszék. Bp-i kir. törvényszék ítélete. 1880. július 13.

kor már Károly Ernő néven szereplő hajdani Samu a következőket jelenti ki: „*Midőn annak idején az ajándékozási szerződést aláírtam és vagyonomat gyermekeimnek engedtem át, kettős kényszerhelyzetben voltam annyiban: Iször csak feltétellel akartak a gondnokságból kibocsájtani, ha vagyonomat gyermekeimnek adom át, és 2szor vagyonomat annak idején volt legénykori hitelezőim elől kellett biztosítanom és megmentenem. Ily körülmények között jött létre az ajándékozási szerződés, melynek folytán koldus lévén, mint napidíjas voltam kénytelen a volt oszt. magy. államvasúthoz belépni, a hol 11 évi szorgalmas munka által odáig jutottam, hogy jelenleg 1000 frt évi fizetésem van, mely fölött azonban... nem rendelkezhetem, mert összesen havonta csupán 46 frt 46 krt kapok kifizetve, melyből megélni, gyermekeimet nevelni és eltartani képtelen vagyok...*”³³

Samu újabb névváltoztatása azonban nem korábbi rejtezkedési kényszeréből adódott (bár bizonyára az sem múlt el nyomtalanul), hanem abból, hogy 1884. október 26-án a rákospalotai templomban felvette a keresztséget és a „*Károly Erneszt*” (sic!) nevet.³⁴ Samu minden bizonnyal felesége régi óhaját váltotta ezzel valóra, bár abból a tényből, hogy keresztapaként az anyakönyvben nem más, mint Hieronymi Károly, az Osztrák–Magyar Vasúttársaság vezérigazgatója szerepelt, arra is következtethetünk, hogy a dolog nem volt független a vasúti tisztviselői kar olvasztó tendenciáitól sem. Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amelynek során a család – ahogy Samu magáról írta – „*a katolika keresztlési szentséget*” felvette.³⁵

Nem tudjuk, Samu mikor ébredt rá arra, hogy az adósságspirál milyen szorosan ráhurkolódott. Azt azonban jól láthatjuk, hogy milyen lépésekkel próbálkozott szabadulása érdekében. Itt most a kisebb kölcsönműveleteket nem említjük, de három nagyobb kísérletéről szót kell ejtenünk. Ezekben az esetekben eleinte reménykedőnek, sőt lelkesnek és magabiztosnak tűnik, ám később jön a keserű csalódás.

Legidősebb gyermekét, az 1873-ban született, atyja iránti lojalitásból Mayer Miksának elnevezett fiút közvetlenül a hazatérés után, épp akkoriban előzvegyült nővérénél (egyik legfőbb hitelezőjénél és támogatójánál), Ferinél helyezi el. Miután testvére újra férjhez ment egy amerikai állampolgárhoz, 1887-ben örökbefogadási szerződést írtak alá. A „*felette örvendetes jogügyletet*” – saját szavai szerint – azért kötötte meg, „*mert sajnos vagyontalan vagyok, illetőleg azon vagyont a melyet a tekintetes árvaszék tudomása szerint atyám, néhai Wotzasik Mayer után örököltem, szerencsétlen vállalatoknál fogva [ez teljesen újfajta magyarázat!] már régebben elvesztettem, úgy hogy nagy áldás szegény gyermekemre nézve, hogy sógorom, illetőleg és nővérem saját gyermekük gyanánt fogadták örökbe...*”³⁶ Miután aprólékosan kifejti, hogy nővérének nincs és valószínűleg már nem is lehet saját

³³ Uo. Érkezett 1894. aug. 29.

³⁴ MOL Filmtár (A 5291), Bp., Rákospalota, r. kat. születési anyakönyvek, 1. k. 8.

³⁵ BFL IV. 1411/b. Árvaszék. Ér. 1889. szept. 28. Kérvénye W. Károly Ernőnek, mint kiskorú W. Kálmán Ernő Milton t. t. gyámatyjának. Kálmán Ernő Milton az 1873. szeptember 29-én Londonban született Mayer Miksával azonos, aki 1885. aug. 22-én Bp.-Krisztinaváros r. kat. egyházban megkeresztelve nyerte el új nevét. MOL Filmtár (A 21), Krisztinaváros, r. kat. születési anyakönyvek, 7. k. 227. A két leány legifjabb öccsük keresztelésekor, 1886. jan. 16-án együttesen tért át. (A 5291) Bp., Rákospalota, r. kat. születési anyakönyvek, 1. k. 29. Az 1875. jan. 17-én Londonban született Vilma a Vilma Franciska nevet, az 1876. május 10-én született Anna az Anna Paulina nevet kapta. A második név választása a keresztszülő után történt. Vilma keresztanyja Stütz Károly budapesti vasúti tiszt felesége, Marewitz Franciska (nyilvánvalóan nemcsak névkona az anyának), Anna keresztszülei Komáromi László rákospalotai magánzó és neje, Schill Paula voltak. A legkisebb fiú, Ernő Lajos Ferenc keresztapja Ellreich Ernő Lajos tetéleni földbirtokos, W. Franciska (Ferri) újsütetű férje lett, akiről még esik szó a későbbiekben.

³⁶ BFL IV. 1411/b. Uo. (1889. szept. 28.)

gyermek, szinte ömlengve magasztalja szerencsését: „...nővérem gazdagnak mondható, nem csak azért, mert a hagyatékhoz tartozó nagyobb értékű dob utcai 3. számú ház 1/6od részének tulajdonosa, hanem főleg azért, mert első férje, néhai Tafler József egyetemi [sic!] örökös-ként nagyobb értékű vagyonnak van birtokában, Pusztá-Tétetlen és Pusztá-Törtelen. De ez csak az anyagi előnyt jelenti. Boldog vagyok azonban, mint apa azon tudatban, hogy sógorom és nővérem már körülbelül tíz év óta tartják az oly hamar megkedvelt nevezett gyermekemet és szellemi érdekeiről különösen tanulmányok tekintetében oly dúsán gondoskodtak már eddig is, amint én ezt anyagi viszonyaimnál fogva tekintettel a még egyéb gyermekeimre egyáltalán képes nem lettem volna, és mert nevezett örökbefogadó szülői jelleme, eltekintve a múlttól, teljes biztosítékot nyújtanak arra nézve, hogy ezen bánásmódjukat a legodaadóbb szülői gondozást gyermekemmel szemben a jövőre nézve is folytatni fogják”.

Ha nem vennénk észre az „eltekintve a múlttól” betoldást, akár osztozhatnánk is Samu örömeiben. Mivel az örökbefogadást az árvaszékkel is el kellett fogadtatni, az árvaszék meghallgatta az érintetteket. Amikor az édesanya azt kérte, hogy lehetőleg vegyék be a szerződésbe, hogy fia, „Kálmán évenként a szünidők alatt két-három hétre hozzá küldessék, hogy a gyermeknek testvérei és szülei közti kapocs ezúton fenntartathassék” – a jegyzőkönyv a többiek különös reakcióit örökítette meg. A férj ugyan örömmel beleegyezett felesége igényének a szerződésbe való felvételébe, de sietett kijelenteni, hogy ha „ily fenntartásnak a szerződésben helye nem volna, tekintettel apai hatalmából folyó jogára, mellynél fogva az örökbefogadási szerződést neje hozzájárulása nélkül is megköthette volna – a szerződést úgy mint van jóváhagyni kéri”.³⁷ Ellreich Ernő és W. Ferri (nevét hol egy, hol két „r”-el írta alá) pedig azt fűzték hozzá, hogy „a gyermeknek elküldésére vonatkozó kötelezettséget szerződésileg el nem vállalhatják, mert ez már 17ik évében van, s ily feltételnek a szerződésbe foglalásának helye nincs, egyébiránt ígérük, hogy oda fognak hatni, hogy a fiú lehetőleg évenként testvéreit és szüleit meglátogassa”.³⁸

Az érintett meghallgatására csak a tavaszi szünet idején, a következő félévben kerülhetett sor, mivel az a bécsi Löwenburg-féle convictusban s a gimnázium 3. osztályában tanult, aki – „tekintettel örökbefogadó szüleinek kedvező anyagi helyzetére is” – az egész ügyletet „köszönettel vette tudomásul”. Arra a kérdésre, hogy „kora dacára” miért csak a 3. osztályba jár, azt válaszolta, hogy „ez részint családi körülményeiben, melyeknél fogva majd London, majd Páris, majd Bécsben töltötte gyermekéveit, részint hosszabb betegségében találja magyarázatát”.³⁹ A túlságosan is szépre festett képpel ellentétben – ez idő szerint a titokzatos „múlttól mi is eltekinthetünk” – tehát a fiú egyáltalán nem szívesen ápolta a kapcsolatot természetes szüleivel, sőt láthatólag családi nevéből is szeretett volna mihamarabb megszabadulni. A nagyapa emlékének megörökítéseként kapott Mayer nevet sem tartotta meg a keresztség felvétele után. A tanulmányokról történő „oly dús gondoskodással” sem stimmel valami. A szerződési feltételeket láthatóan nem a szülők diktálták, s az apa valamilyen okból, felesége akarata ellenére is hajlandónak mutatkozott a szerződés végrehajtására. Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy az ifjú Miltont

³⁷ Uo. Jegyzőkönyv, 1889. dec. 5.

³⁸ Uo. Jegyzőkönyv, 1889. dec. 6.

³⁹ Uo. Jegyzőkönyv, 1890. ápr. 2. Mint tudjuk, Londonban született, bár a szigetországi tartózkodás nem derült ki a hazatéréskor az apa elbeszéléséből. Jellemző, hogy a fiú „C. E. Milton Elreich” gyanánt írta alá a jegyzőkönyvet, s csak az árvaszéki jegyző beavatkozására kanyarította hozzá, hogy „ez idő szerint még helyesebben Wotzasik Kálmán”. Az örökbefogadás elhúzóadásának az is oka volt, hogy Ellreich Ernő nem volt magyar állampolgár. Végül a honosítási okirat 1890. okt. 10-én kelt, s négy nap múlva tette le az állampolgári esküt.

ne valamiféle önkéntes és szimbolikus zálogtárgynak tekintsük korábbi és későbbi kölcsönök biztosítékeként.

Az ugyanis tény, hogy az anyai örökség reménye újabb lendületet adott Samu (az-azhogy már Károly) pénzcsináló fantáziájának. Az 1889. augusztus 6-án Nagykőrösön elhunyt Denhof Nina után várható ingó és ingatlan osztályrészét még az évben – közjegyzői okiratban – Lányi Manó budapesti lakosra ruházta. Igaz, nem teljesen önszántából, ugyanis az „átruházás” mögött egy 2500 forintos, 1889-ben a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszéknél beperesített, W. E. Károly által elfogadott váltó húzódott meg.⁴⁰ A nővér (Feri) és öccse (Samu, vagyis Károly) között is váltig folytatód-
tak a hitelműveletek: épp 1890. január 3-án került sor Károly által egy újabb közjegyző előtt felvett kötelezvény aláírására, amelyben a fedezet gyanánt az anyjától örökölt ékszerek zálogosítottak el 2355 forint értékben (miközben ezeket természetben még nem kapta kézhez, s ezután nehezen hihető, hogy valaha is hozzájutott).⁴¹

Mielőtt a harmadik, „*ígéretesnek*” mutatkozó tranzakciót, a Dob utcai ház „*újrafelosztását*” bemutatnánk, vissza kell kanyarodnunk a másik, még mindig gondnokság alatt tartott báty, Emil történetéhez. Emil betáblázott adósságait anyja és nővére (sógora) apránként visszaváltották, bár még a nyolcvanas évek elején is pörölte egyik hajdani hitelezője. Az iratokból azonban csak a kilencvenes évek elején, az anya halála után derül ki, hogy Emil már régóta Ausztráliában, Sydneyben tartózkodik. Gondnoka és édestestvére, Lajos 1891 tavaszán fordul keresettel a budapesti kir. törvényszékhez, amelyben Emil gondnokságának megszüntetését kéri.⁴² Megtudjuk róla, hogy nős és két gyermek atyja, s „*ifjúkori hibáit és könnyelműségét valamint pazarlásra való hajlamát levetkőztetvén... évek óta Sidney Australiában [sic!] mint zongora tanító és festő kifogástalan magaviseletű családi életet folytatván: vagyonának kezelésére immár kétségen kívül képes miért is azt teljes megnyugvással önrendelkezésére lehet bízni*”.⁴³ A gondnokság alóli szabadon bocsátás azonban még egy darabig elhúzódott, hiszen a testvéreket is meg kellett hallgatni. Az első tárgyaláson azonban (lehet-e véletlen?) csak Károly (előbb Samu) jelent meg, hogy kinyilvánítsa: „*biztos tudomása van arról, hogy nevezett most már kifogástalan életet folytat és így semmi szükség nincs arra, hogy tovább is gondnokság alatt tartassék...*”⁴⁴ A gondnokság megszüntetését végül az 1891. július 28-i tárgyalás mondta ki.

1891 őszén járunk, amikor Emil Ausztráliába akart visszautazni (ezek szerint „nagykorúsítása” érdekében hazajött!), Feri férjével Alsó-Ausztriában kívánt egy nagyobb birtokot vásárolni, Lujza pedig leánya kiházásításához akart komolyabb összeghez jutni. Ekkor kerül sor a ház „*újrafelosztására*”. Feri részét Samu vette meg örökösei számára, Emil részét gondnoka, Lajos, Lujza részét pedig Henrik vásárolta meg, „*nehogy eset-*

⁴⁰ BFL VII. 173. Gászner Béla közjegyző iratai 2241/1889. Igaz, az okmány utolsó pontjában előrelátóan kikötötte, hogy „*nem vállal semmiféle szavatosságot az átruházott osztályrész mennyisége és értéke tekintetében*”.

⁴¹ BFL VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai. 100/890.

⁴² BFL IV. 1343/i. 6952/1870. W. Lajos budapesti ügynök keresete. Ér. 1891. ápr. 7. Érdekes, hogy 45 éves öccsét 1840-ben születettnek, „*közel ötven évesnek*” állítja, amit azért a hosszú távollét sem indokol, bár ebben a családban nem ez az első eset, hogy a férfiak nem tudják egymás korát (l. W. Mayer végrendeletét).

⁴³ Uo. Ez utóbbit egyébként saját és gyermekei nevében a feleség nyilatkozata is igazolta. (Sydney, 1889. nov. 21.)

⁴⁴ Uo. Tárgyalási jkv. (1891. ápr. 28.) Az aktacsomó egyébként itt kézbesítőivényekkel telik meg: Henrik Vilmost, aki a Dob utcai házban lakik, azért nem találták otthon, mert hosszabb ideje Rákospalotán (nyilván öcsééknél) nyaral, Lujzát is csak június 9-én sikerül meghallgatni, pedig előzőleg az Andrassy úti házban – távollétében – kifüggesztették az idézést.

leg az árverés elkerülhetése esetén a fél ház idegen kezekre jusson, hanem mégis a család egyik részének tulajdonában maradjon”.

Az adásvétel finanszírozásához a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól 55 000 forint 6%-os, 43 év alatt törlesztendő és továbbá 14 000 forint váltókölcsonnt igényeltek és vettek fel – egyetemleges kezesség mellett. Károly Ernő a kiskorúak szempontjából kifejezetten kedvezőnek ítéli a vásárlást, hiszen a ház bérjövödelme számukra újabb egyhatoddal gyarapodik, sőt a bérleti díjak emelkedésére is számít „*a Károly kaszárnya helyére leendő építés esetén*”. Mivel a ház évi bruttó bérbevétele 8867 forintot, az adó pedig 2500 forintot tesz ki, az egyhatod rész tiszta bérjövödelme 1000 forintot meg nem halad. Úgy ítéli meg tehát, hogy az 55 000 forintos kölcson törlesztése fejében a kiskorúaknak 3300 forint egyharmad részét, vagyis 1100 forintot kell fizetniük. Az ilyenkor rá jellemző bizakodással vállalja, hogy „*ha a hiány nagyobb volna, a megfelelő nagyobb összeget én tisztelettel alulírott W. Károly Ernő addig míg a kiskorúaknak már tulajdonát képező 1/6 résznek hasznélvezője maradok sajátomból fogom pótolni...*”⁴⁵

A házra azonban hamarosan újabb 2000 forintos kölcsonnt kellett betábláztatni, sőt 1893-ban sor került magának az ingatlanak 104 500 forintért történő eladására is. Ennek ugyan jelentős része a korábban felvett kölcsonnök törlesztésére megy el, ezáltal azonban azzal érvelnek az eladó testvérek az ügylet előnyös mivolta mellett, hogy a ház régi, „*s így minduntalan kisebb, sőt a legközelebbi jövőben nagy, néhány ezer forintos javítást igényelne...*”.

Ekkori számításaik szerint W. Károly gyermekeire már kevesebb mint 500 forint tiszta jövedelem esik, ami ráadásul bizonytalan, „*mert megeshet, hogy nemcsak úgy mint jelenleg két bolt és egy lakás áll üresen, hanem tekintettel arra, hogy a ház berendezése a divatos kényelmes berendezéssel (fürdőszobák, vízvezeték a konyhában) nem bír, több lakás és bolt is üresen állhat, és akkor nekünk, tulajdonosoknak a vagyonállagot kellene megtámadnunk, hogy a kötelezettségek teljesíthetők legyenek*”.⁴⁶ Pár nappal korábban beadott külön kérvényében Károly (alias Samu) most nyomorúságos helyzetével érvel a szerződés elfogadtatása érdekében: „*...vagyonai viszonyaim oly ziláltak és gyermekeim neveltetése és tartása oly költséges, hogy csekély 1000 forintos hivatali fizetéséből a törlesztést és a kamatfizetést eszközölni nem tudom... kétségtelen, hogy hova-tovább a házbérjövödelmek költséges zár alá vétele és végre a tartozásnak az ingatlan értékéből leendő kifizetése vált volna szükségessé...*”⁴⁷

A ház eladásának további indokaként az is szerepet játszott, hogy leánya, Vilma Franciska (más néven Guilmine) azáltal, hogy Hortz Károlyhoz férjhez ment, nagykorúvá vált. A családjáról a jó útra tértek neofita túlzásaival gondoskodni kívánó apa pedig, „*tekintettel arra, hogy vóm és leányom üzletet akarnak nyitni, én pedig legelső sorban tartozom gyermekeim jövőjét szem előtt tartani és nekik arra, hogy megélhessenek és családot alkot-hassanak, módot nyújtani*”, lemond az eladási összeg gyermekeire eső hányada utáni tőke egynegyedének hasznélvezeti jogáról, és kéri azt egy összegben legidősebb leánya részére kifizetni.

Epilógus

Itt akár le is zárhatnánk a meglehetősen predesztináltnak tűnő történetet, ha az iratokból eléink táruló „valóság” nem tetézné újabb csapásokkal a hajdan tékozló, de azóta folyton megjavulni igyekvő, immár apává érett legkisebb fiú balsorsát.

⁴⁵ BFL IV. 14 311/b. Árvaszék. Kérvény. Ér. 1891. okt. 21.

⁴⁶ Uo. Kérvény. Ér. 1893. aug. 21.

⁴⁷ Uo. Kérvény. Ér. 1893. aug. 16.

1893 januárjában, tehát még a szülői ház eladása előtt W. Károly és neje dr. Kriszhaber Adolf köz- és váltóüggyvéd által az árvaszékhez fordul, amelyben kéri az örökbefogadó apa, az akkor már Ausztriában élő Ellreich L. Ernő atyai hatalmának megszüntetését Milton fiuk felett. „*Ugyanis az évek folyamán sajnosan kellett arról meggyőződnie, hogy természetes és törvényes gyermekünk az örökbefogadó apa hatalma alatt oly megromlásnak lett kitéve, hogy az ez utóbbi által nyújtott rossz példák következtében már-már kétségbe kell esnünk megtevesztett gyermekünk jövő sorsa fölött; mert az örökbefogadó apának személyes erkölcstelen életmódjáról, valamint arról, hogy gyermekünket, mely már iránta táplált rokon bizalmunknál fogva 1883 óta van házában erkölcstelen irányban nevelte és befolyásolta, oly kétségtelen és hajmeresztő bizonyítékaink vannak kezünk közt, hogy indíttatva érezzük magunkat oly célból, hogy szerencsétlen gyermekünket, amennyire még lehet a kiskorúság hátralevő napjaiban oly útra terellessük, mely lehetővé teszi, hogy testileg és erkölcsileg teljesen el ne zúljön, a törvényesen előírt alábbi lépést [mármint az apai hatalom megszüntetését] tenni.*”⁴⁸

Hogy mivel és miként is rontotta meg az örökbefogadó atya a kiskorú fiút, Miltont, azt legfeljebb találgathatjuk abból, hogy a szülők „*testi és erkölcsi elzúllése*” miatt egyaránt aggódnak. A „*hajmeresztő bizonyítékok*” elősorolásától valami visszatartotta őket. Az örökbefogadó atya tettei azonban más összefüggésben mégis napvilágra kerülnek. Már 1892 januárjában W. Károly Ernő közjegyző előtt német nyelvű nyilatkozatot tett, amelyben kijelenti, hogy „*mint kiskorú leányomnak, Vilhelminának (Guilmine) apja és törvényes gyámja... az Ernst L. Ellreich által ezen a leányomon elkövetett erőszakos megbecstelenítés cselekménye alapján semmi néven nevezendő anyagi követeléseim nincsenek, még ezen erőszakos cselekmény gyümölcseinek a tartását és nevelését illetően sem E. L. Ellreich vagy annak feleségével szemben.*”⁴⁹ Ehhez képest különösen érdekes fejlemény, hogy egy évvel később, pár nappal a Milton ügyében beadott, imént idézett megbotránkozó kérvény után arról értesül az árvaszék, hogy ugyanazon Kriszhaber Adolf ügyvéd által az időközben férjhez ment (és nagykorúvá vált) Guilmine (Vilma), asszonynevén Hortz Károlyné keresetet indított Ellreich L. Ernő ellen „*természetes apaság elismerése és ebből folyólag 50 forint havonkénti gyermektartás és gyermekágyi költség és járulékai erejéig.*” A tárgyalást március 1-jén 8 órára tűzték ki a budapesti VI. kerületi járásbírósnál.⁵⁰ A nagykorúvá vált leány tehát elszántabban lépett fel, s ezúttal már az atya adósságaival történő sakkban tartása sem ért cél. A per lefolyását és eredményét azonban sajnos az árvaszéki anyag már nem tartalmazza.

Történetünk bár lezárul, aligha fejeződhetett be. Az akták között ott találjuk W. Károly Ernő kérvényét, amelyben „*gyermekai vagyona után neki járó kamatokból 360 forint*” kiutalványozását kéri, mégpedig abból a célból, mivel Miltont, „*említett fiamat Nagyváradra kellene küldönöm, hogy mint magántanuló a kereskedelmi felsőbb iskolába beiratkozzék és ott őszig a vizsgára előkészíttessék, nehogy még több idő is elvesszen a nélkül hogy a fiú a ki most 23 évben van képes legyen önfenntartásáról gondoskodni...*”⁵¹ Milton egyébként anyja 1904-ben bekövetkezett halálakor szüleivel Rákospalota, Fő út 57. szám alatt él, ő jelent be a halálesetet, immár 31 éves, nevét pedig Wotzasik r. Ellreich Milton alakban használja, s valószínűleg még mindig mélyen sajnálja, hogy nevelőszülei nem vitték magukkal Ausztriába.

⁴⁸ Uo. Kérvény. Ér. 1893. jan. 9.

⁴⁹ BFL VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai. 83/892. 1892. jan. 27.

⁵⁰ BFL IV. 14 311/b. Árvaszék, a budapesti VI. ker. járásbírósnál értesítése, 1893. jan. 13.

⁵¹ Uo. Kérvény. Ér. 1896. ápr. 19.

Az élettörténetek befejezését nem ismerjük. Wotzasik Károly Ernőről utoljára nyugdíjas vasúti ellenőrként van tudomásunk, amikor Rákospalotáról 1913-ban közjegyzői névhitelesítést kér valamilyen célból. A még mindig nyugtát nem leelő Emilről a rokonok annyit tudnak, hogy valahol Amerikában él.⁵²

Az eddig elhangzottak ismeretében érdemes néhány kérdést megfogalmaznunk.

Vajon csak látszat-e, hogy eleve elrendelt pályán haladt a pazarlónak nyilvánított Wotzasik fiúk története? Saját maguk determinálták-e ifjúkori tékozlásaikkal életútjukat, vagy az atyai végrendelet makacs önkénye zárt leoldhatatlan béklyót a fiúk sorsára? Ők maguk tehetnek-e arról, hogy miközben a gondnokság alól képesek voltak nagy nehezen megszabadulni, abból a hálóból, amit a segítő család kötelékeivel húzott köréjük, úgy tűnik, aligha tudtak kibújni.

De a legizgalmasabb kérdés tulajdonképpen Samu két legnagyobb gyermekére vonatkozik: vajon miként lesznek épp ők, akiknek javára a végrendelet (és a rokonok) az apát vagyonáról lemondatták, az így szervezett játszma áldozatai, vagy netán holmi öszövétségi átok beteljesülésének tudható be, hogy a tékozló fiú fiának is tékozlóvá kell válnia?

A szintén köteles részre és annak kamataira szorított fivérek példája alapján a kérdések első csoportjára nem adható egyértelmű válasz. Lajos ellen ugyan megszüntették a csődöt, mégsem vitte többre ügynökségnél. Henriknek láthatóan sikerült „jó útra térnie”, s csak örökrészének túlzottan elhúzódo „ellenőrzése” jelzi a családtagok törekvéseit, ő azonban nem került gondnokság alá, s ifjúkori tartozásai is jóval kevesebbre rúghattak. A formálisan leghosszabb ideig gondnokság alatt tartott báty, Emil külföldön próbált szerencsét, a nincs vesztenivalóm elszántságával vállalta a „művész-tanár” életforma nélkülözéseit. Akárhogy alakult is sora, Amerikából sem sokba nézhette hazatért öccse jó útra térését és az ezzel járó vergődést.

Eredetileg Samu is a külföldre meneküléssel (és irodalommal) kísérletezett. Az ifjúkori „tékozlásból eredő” adósságokhoz (amelyek hol a tanulmányokkal járó mindennapos költségekként, hol uzsorásoktól felvett kölcsönöknek, hol szerencsétlen vállalkozások következményei gyanánt tűnnek fel) újabb, immár a családfenntartás költségeivel indokolt tartozások csapódtak. Mindezek azonban önmagukban aligha magyarázzák a kikerülhetetlen végzettségüket. Samu (r. Károly Ernő) ugyanis láthatóan mindent elkövetett, amit a „jó útra térés” tartozékaként egyáltalán el tudunk képzelni. Családot alapított, megbánást tanúsított, hazatért, vagyonáról gyermekei javára lemondott, hivatalnoki állást vállalt, sőt meg is keresztelkedett (bár ez utóbbit a család bizonyára nem írta a javára!). Ő szeretett volna jó fiú lenni. Várakozásával ellentétben azonban megjavulása felé tett lépései nem sorsának jobbra fordulását hozták, sőt épp ellenkezőleg, egyre kilátástalanabb helyzetbe sodorták. S ezt már aligha tudhatjuk be az apai végrendelet könyörtelen előírásainak. Hiszen kiszabadult a gondnokságból, csak közben családjával szemben vált még kiszolgáltatottabbá. Ahogy az apa a családtagokat védte a fiúk „pazarlásától”, úgy maga a család is vagyonrészeinek megmentésére rendezkedett be. Hol a láthatóan szerencsésebb vállalkozásokba fogó féltetvéri báty, hol a fele vagyont közszerzőként öröklő anya, hol a bizonyára jólelkű s első férje jóvoltából gazdagnak is számító nővér, Feri segítsége húzta ki a bajból. Ezek a hite-

⁵² Uo. Lajos bátyja halálakor, 1907-ben mint „oldalági örökösként érdekeltről” annyit tudnak róla, hogy „Amerikában ismeretlen helyen távol van”.

lek azonban azáltal, hogy vagyonának terhére felvett előlegnek számítottak, még szorosabban a családi gúzsba kötötték. Mint ahogy a családi ház megmentéseként feltüntetett akció során is a családtól független (vagy akár a gondnokságból frissiben szabaduló, szabad pályára lépő s külföldre települt) családtagok mobilizálták a régi házban rekedt vagyonrészüket. Samu (r. Károly Ernő) azonban csak viszonylag későn jött rá, hogy milyen csapdába került. Néha maga sem értette a helyzetet, hol koldusnak, hol vagyonosnak érezte, mondta magát, jussához azonban semmilyen próbálkozás útján nem tudott hozzáférni. Az ifjúkori tékozlás, a múlt (uzsorások, atya) rabságából előbb a jelen (testvérei), majd a jövő, vagyis saját kiskorú gyermekei foglyává vált. Már idézett kérvényében bizonyára az elkeseredettség mondatta ki vele az alábbi szavakat: „...*lehetetlennek tartom, hogy létezzék jog vagy törvény mely gyermekeimet, engem és feleségemet az inségnek szolgáltatson ki, midőn van vagyonunk, melynek jövedelme legalább némileg segít helyzetünkön, ha az kezeimhez kiadatik*”.⁵³ Pedig a jog és a törvény ilyen kereteket szabott.

Az egész történetben csupán azt nem lehetett előre tudni, hogy vagyonossá özvegyült, gyermektelen nővére (Feri) milyen embert választ majd a második férj szerepére.

Sinka Erzsébet

TÁBORI POSTA 202/56

Zelk Zoltán gyakran emlegette, hogy talán ő az egyetlen magyar író, akit háromszor hívtak be munkaszolgálatra.

Először akkor, amikor még meg sem jelent az arról szóló rendelet: 1940 őszén. Ez még „honi szolgálat” volt, ahogy ő nevezte: békebeli. Értelmetlen munkát végeztek velük: erődöt építettek szálfákból a gyönyörű Gyergyói-havasokban. Három hónapig tartott.

A munkaszolgálatról szóló 2870/1941. számú kormányrendelet után fél év sem múlt el, 1942 januárjában Zelk Zoltán megint megkapta a behívót. Még nem tudhatta, mi vár rá, mint ahogy mit sem sejtethetett arról a titkos tanácskozásról, amire 1942. január 20-án a Berlin melletti Wannseeben gyűltek össze a németek legmagasabb beosztású, kiválasztott képviselői tizenötén, hogy Heydrich biztonsági főnök vezetésével megtárgyalják további sorsát: a zsidókérdés „végleges megoldását”. Heydrich szerint új megoldásokat kell keresni: keleti irányba deportálni mindazokat, akik munkaképesek – nagy részük ott úgylis elpusztul. A terv végrehajtásához haladéktalanul hozzá kell kezdeni.

Zelknek Aszódra kellett bevonulnia, ugyanúgy, mint 1940-ben. Egy domonyi istállóban szállásolták el őket, és a domonyi réteken tartották a kiképzést: futás, menete-

⁵³ Uo. Érkezett 1894. aug. 29.

lés – sőt díszlépés. Április 14-én Aszódon tehervagonokba szálltak, majd elindultak a csaknem két hétig tartó útra. Ekkor érkeztek Csernigovba. Más ruhájuk nem volt, csak amiben otthonról eljöttek, mindvégig ezekben a szétszakadozott rongyokban jártak. A rommá lőtt városban egy hónapon át takarították a vezérkar épületét, aztán újabb menetelés után érkeztek Nyezsín maradványaihoz, ahol további egy hónapig ládákat cipeltek a németeknek. Aztán Kurszk következett. Ezt a városnevet mindenki ismeri, aki kicsit is tájékozott a háború nagy csatáiról. A közeli vaszilkovói erdőben, bokrokban, gödör alján volt a szállásuk. Ráadásul állandó életveszélyben, mert ott volt a második hadsereg benzinkútja. A robbanástól és tűzvészről való félelem kínjait a természet azzal tetézte, hogy szinte szünet nélkül zuhogott az eső. Ahogy pakolták föl a teherautókra a benzineshordókat, szorongva lesték az elszálló repülőgépeket, hogy vajon mikor válik tűztengerré a sártenger.

Újabb menetelés után közeledtek a fronthoz, hogy új bombavert városba, Sztarij-Oszkolba érjenek. Alig elföldelt halottak, lótetemek látványa és szaga jelezte kétoldalt az aknamezőket. 1942 nyarán fölégetett városok és falvak mutatták a németek diadalútját.

A második magyar hadsereg élelmezési osztagánál hajnaltól estig cipelték az élelmiszeres ládákat – éhesen. A beosztott katonák itt már nem szóval, csak ütleggel és rúgással irányították őket. Mégis itt történt meg Zelk Zoltánnal a csoda.

Régi ismerőseivel, egy zászlóssal találkozott, aki nem fordult el tőle, hanem azt kérdezte, mit segíthetne. Kikért tíz embert oda, ahol ő dolgozott, a ruhaszertárba. Ez – ha átmeneti időre is – könnyebb beosztást, emberségesebb bánásmódot jelentett. És ami a legfontosabb: cernákban lógó otthoni rongyaikat használható ruhára cserélhették. Zelknek az volt a szerencséje, hogy nem másutt, hanem itt betegedett meg – a nyári esőzések emlékét megőrizték a csontjai, és egy novemberi reggelen nem tudott lábra állni. Egy kivételesen emberséges keretlegény, Varga tizedes viselte gondját.

1943. január 12-e óta állt a magyar hadsereg a szovjet támadás tüzeiben, és január 21-én megtörtént a doni áttörés. A ruhaszertárt vonatra rakták. Az egyik állomást légitámadás érte – ekkor legrázták, hogy kissé távolabb kerüljenek. Zelk Zoltánt társai cipelték. Lefeküdtek a hóba. Órákig tartott, de végül segítség nélkül állt lábra, és járni tudott. Kellott is ez a csoda, mert kiderült, hogy csak a szerelvény megy tovább Budapestre, a kísérőket visszairányították Kijevbe. Zelk innen került vissza eredeti századához, egy Turcsinka nevű községbe. Itt tört ki a flekktífusz, mindenki megkapta – Zelk nem. Hajnalban kivitték a halottakat, és indultak aknaszedésre. Két oldalról lesett rájuk a halál – egy hónapon át.

Azután már csak az egyik oldalról, mert Dorosiciba, a közeli flekktífuszkórházhoz vezényelték őket ellátó századnak. Ez a pajtákból, istállókból álló kórház volt a megbetegedett munkaszolgálatosok utolsó állomása. Gyógykezelésről szó sem volt. Napokig feküdtek együtt élők a holtakkal, lázban, mocsokban, étlen-szomjan, Zelk százada naponta vonszolta ki a még élők közül a csontvázra aszott holtakat, harmincat-negyvenet. Egy éjszaka aztán felgyújtották a pajtát. Aki menekülni próbált, azt gépfegyver-ropogás fogadta.

Ekkor, 1943 tavaszán volt útjuk egyéves évfordulója. Még egy év volt hátra. Végül 1944 januárjában megérkeztek a mohácsi karanténba.

Zelk Zoltán tábori lapjai ezt a „szenedéstörténet”-et egykeztes eltakarni, a költő újra és újra ismételtette: – *Jól vagytok!* Felesége, Bátori Irén összegyűjtötte a lapokat, s a kis csomag átvészelt a háborút.

1958-ban, miközben Zelk Zoltán börtönbüntetését töltötte, Irén rövid betegség után meghalt. A zuglói hatóság gyorsan intézkedett: a bútorokat, könyveket, kéziratokat, köztük a leveleket, kirámolták az udvarra az immár lakatlan otthonból, hogy kiutalhassák a lakást; a holmikat szél fújta, eső verte, míg Zoltán öccse raktárba nem szállította őket. De a korábban szeretettel őrzött tábori lapok, levelek túléltek az elázott könyveket: megmaradtak az Ukrajnából küldött üzenetek, megtaláltam őket a hagyatéék rendezése közben.

A levelezőlapok, levelek eleinte tartalmaztak még valamennyi tényt, tudósítást, később már csak azt variálják: – *Jól vagytok!* Az első levél a domonyi várakozás, bizonytalan reménykedés heteiben született: 1942. április elején ezt írja: „...Egy keveset már írhatok sorsomról, ami az utolsó napokban nagyon kedvezőre fordult. Az utolsó napokig biztosnak látszott Oroszország: egyenruhán kívül gázaszkot, haskötőt, stb.-t kaptunk... most viszont mindezt leadjuk a parancsnoknak. Egy főhadnagy hétfőn azt mondta: – Ne szarjatok be, gyerekek, szántani, vetni fogunk. Ezenkívül valószínűleg még két hétig itt maradunk.” A következő lapon – dátum: péntek, 10., vagyis április 10. – még mindig bizonytalan. „...*azt se tudom, hová, se azt, hogy mikor megyek. Bár a hétfő éjszaka valószínűnek látszik.*”

Majdnem így történt: 1942. április 12-én indult a menet Domonyból az aszódi vasútállomásra, majd Ukrajnába. A visszavett egyenruha és egyéb felszerelés nélkül, még mindig reménykedve a hazai munkaszolgálatban. De a héthetes utazás eloszlatta a reményt.

Indulásra várva az aszódi pályaudvaron még ír egy pár sort, megírja leendő címét is: 101/34 tábori munkásszárad. Tábori posta: 202/56.

De mástól is érkeznek levelek Irénhez: a régi, közös barát, Szegi Pál is ír – Irén az ő lapjait is megőrizte. Szegi mint karpaszományos örvezető szolgált, így több levelet írhatott, kaphatott, ezzel segítette Zelk Zoltán ritkábban engedélyezett híradásait. Az első lapot 1942. május 24-én írja, július 30-án keltezett lapján pedig arról számol be, hogy sikerült találkoznia Zoltánnal: „...*Amikor meglátott és odajött hozzám, pillanatokig szinte meg se tudott szólalni... Két verset is írt ott, két szonettet. A két vers közös címe: Irén! Irén!... Majd el fogja küldeni, Te pedig küldd el Illyésnek.*”

Az említett két verset csakugyan sikerült elküldenie valakivel, meg is jelentek a *Magyar Csillagban Mint gyermek* címmel, később a *Ha nem tudnának...* ciklusba vette be őket. Ott volt a dátum is: 1942 nyarán, Ukrajnában.

Szegi lapjai rendszeresen érkeznek. Arról, hogy hol vannak, nem eshet szó, valószínű, hogy Sztarij-Oszkolban. Aztán Szegi Pált hazaengedik karácsonyra, nem érkezik több lapja.

Meg kell említeni, hogy ezeket a tábori lapokat is felhasználták propagandacélokra. A címdoldal bal felső sarkában ilyen jelszavak olvashatók: „*Magyarország kitartása és áldozatkészsége teszi győzelmissé fegyvereinket!*” Vagy: „*Magyarország jövő békessége és felvirágzása a szovjetoroszországi harcmezőkön dől el.*” Ilyen is akad: „*A magyar élet ára a szovjet halála!*”

A tábori postaszám novemberben még ugyanaz: 202/56. Egyiken valaki – bizonyára az ellenőrző parancsnok – kézírásával ez olvasható: „*Havi egy-egy levélváltás van csak engedélyezve!*” Kortörténeti érdekesség az az előre gyártott szövegű lap, amelyre a munkaszolgálatos – vagy honvéd – csak a nevét és a dátumot írhatta rá, hírül adva, hogy él – mást nem volt szabad közölni.

1943. március 21.

Na tejto dopisnici nesmi nič iného napisať.	Ezen a levelezőlapon mást nem szabad közölni.		Auf dieser Karte darf sonst nichts mitgeteilt werden.
Na tai dopisnici se ne sme ništa drugoga prijaviti.	Egészséges vagyok és jól érzem magam. Ich bin gesund und es geht mir gut. Sunt sănătos și îmi merge bine. Sono sano e sto bene. Я здоров и чувствуюся добре. Zdrav sam i dobro mi je. Sem zrdavij a ide im dobre.		Pe această carte nu este iertat a se face alte împărtășiri.
	На сей карточке другого не смѣя писати.	Su questa cartolina non si dovranno fare ulteriori comunicazioni.	

Megfogyatkoznak a budapesti lapok is: „XI. 19. és XI. 20-i lapjaidat megkaptam – írja Zelk Zoltán. – Közel két hónap kihagyásával az elsóket... Én magamról csak a régit írhatom. Jól vagyok!”

Erről tudósít a rettenetes tél után is, 1943. március 21-én: „Én egészséges vagyok, semmi bajom!” Októberben így ír: „Lapjaidat, a 22-it is megkaptam. Csak egyre kérhetlek: Vigyázz nagyon magadra, légy erős, türelmes, kitartó. Érdemes. Én változatlanul jól vagyok, semmi bajom. Örülök, hogy a vers megjelent, olyasmi ez, mintha otthon gramofonon hallhatnák a hangomat. Ha az ősz második fele – esetleg – tél elejévé változna, akkor is legyen türelmes az én Irkém s várjon rám, aki nagyon-nagyon szeretem őt.”

A keltezés 1943. X. 2., valószínű tehát, hogy A SZÉP HALÁLRRÓL című versére utal: ez is a *Magyar Csillagban* jelent meg (1943. szeptember 15.). A MÁSFÉL ESZTENDŐ (*Magyar Csillag*, 1944. január 1.), mint Irénnek írja, róla és a zuglói lakásról szól. És kérdezi, hogy Illyés mit szolt a versekhez...

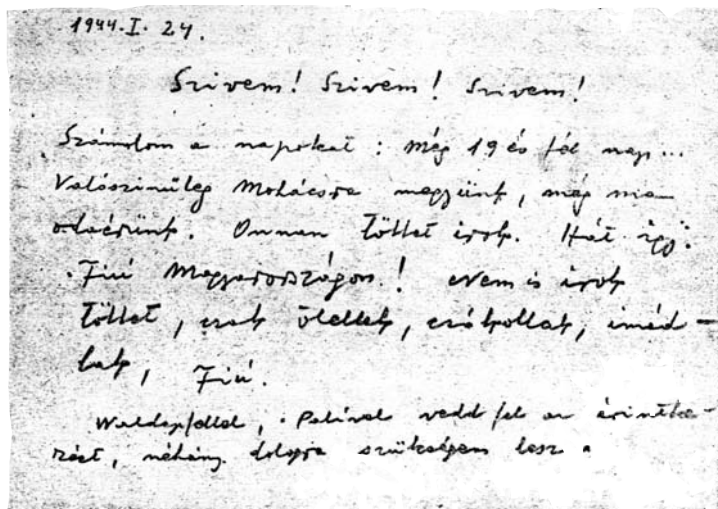
Egy másik levelezőlapon írja: „...ez év novemberében lesz tíz esztendeje, hogy a párom vagy... Mit is írjak most Neked? Vedd tőlem, mint egy virágcsokrot e néhány sort, azt, hogy nagyon-nagyon szeretlek, vágyom utánad, aggódom Érted, s hogy hiszem, tudom: nemsokára együtt leszünk. Te pedig ajándékozz meg azzal, hogy erős, kitartó, bizakodó, egészséges vagy, s nagyon vigyázel magadra...”

Nem tudom, mi történhetett nem sokkal később, amikor ezt írta Irénnek: „Mint nemrég is írtam, jól vagyok. Most egy ideig ne írj nekem, míg erre újból nem kérlek. Most – s ez későbbre is szól – egyre kérlek: Ne légy türelmellen, ne hagyd el magad, az a fontos, hogy egészséges légy s én egészségesen hazatérek. Ezt igyekezzünk kívárni türelemmel. Én, amikor lehet, mindig írok, ha úgy alakulna, hogy egy ideig nem írnék, akkor se nyugtalanodj. Vigyázz magadra, Szívem, élj szépen, élj jól, légy erős...” Dátum: 1943. dec. 5.

A karácsony is ott találja: „Karácsony estéjén írom e lapot. Így csak lélekben kívánok szép ünnepeket Neked. S írásban boldog, együtt, egymás mellett töltött új évet. Édesem, én egészséges vagyok, jól vagyok. Vigyázz magadra nagyon. Ugye, nincs semmi baj? No de majd megkérdezem én ezt nemsokára élőszóval. A közeli viszontlátásig...”

Nem tudom, mióta biztatták már őket a közeli hazatérés reményével. Az is lehet, hogy csak a letöltött hosszú idő hitette el velük, hogy már nem tartják őket sokáig a

frontvonalnál? Ahol még az új esztendőt is köszönthették, ki reménnyel, ki lemondással. 1944 januárjában mégis megérkezett, ha nem is haza, csak a hazájába, ahol Mohácson, karanténban tartották még őket egy hónapig. Érkezése előtt írta ezt a lapot, 1944. január 24-én:

Zelk Zoltán 1944. február közepén érkezett meg Budapestre. Kis időre mintha helyreállt volna életének megszokott rendje, első verse (KÉT ÉV UTÁN) a visszatérés boldogságáról szól. Radnóti Miklós javaslatára a Cserépfalvi Kiadó azt tervezi, hogy kiadja válogatott verseit, Szerb Antal előszavával, mesekönyvét már előbb Trencsényi Waldapfel Imre állította össze. Meglátogatják barátai, Radnóti, Frankl Sándor, a könyvkötő. Vas Istvánnal, Kálnokyval a Centrálban találkozik, Illyéssel a Múzeum kávéházban.

Március 19-én a németek megszállják az országot. És hamarosan megérkezik a SAS-behívó, ami azonnali bevonulást jelent – harmadszor is. Két hónap sem jutott a két-éves pokoljárás után.

Tatár György

TÁJÉKP – CSATA KÖZBEN

Részletek

Több mint egy év alatt nagyon összebarátkoztam tanulmányi vezetőmmel, Smuállal. Kamaszkorában alijázott (vándorolt be) Strasbourgból, valami keveset tud is németül. Lea, a felesége bennszülött izraeli. Öt gyermekük van. Smuél, aki egyébként egy jesiva igazgatója, a nemrég elhunyt francia zsidó filozófus, Emmanuel Levinas Talmud-értelmezéseiről tart izgalmas órákat, a francia szöveget mindig kiegészítve annak – fény-

másolatokon kiosztott – talmudi háttérével. Lassan megszokom, hogy – mint sokaknak – Levinasnak is van egy olyan arca, amit Franciaországban árnyék fed. Ezek az órákon természetesen gyakran jön szóba Franz Rosenzweig is, Levinas egyik mestere, az utolsó nagy német-zsidó gondolkodó, akinek művei az izraeli akadémiai élet elsöprő többsége számára – eredeti nyelvükön – immár megközelíthetetlenek. Egyik vitánk után Smuél félrevont, és megkérdezett, volna-e kedvem vele és a fiával hármásban olvasni (ő a tradicionális zsidó fordulatot használta: hármásban tanulni) Rosenzweiget. Az én feladatom főleg abban állna, hogy az általuk olvasott héber szöveg – ezúttal – német háttérét magyarázzam. A várható bábeli nyelvzavartól való szorongásaimat leküzdve, ráálltam.

Smuél fia, Ynon az úgynevezett *heszdér jesivát* választotta, azaz teljes katonaideje nem három, hanem öt évet vesz igénybe, melyet félévenként váltogatva tölt le hol a hadseregben, hol egy jesivában (egyetemi szintű Talmud-akadémia). Otthonról nézve nehéz elképzelni: fél év harctéri szolgálat Dél-Libanonban, majd fél év – egyedül a középkori egyetemekhez hasonlítható – valószínűtlenül intenzív Talmud-stúdium egy bentlakásos jesivában, Jeruzsálemtől keletre, megszállt területen. Később jártam a jesivájában is: növényekkel dúsan beültetett, szikladombok közé ékelt, fehér terméskövekből emelt egész kis város, falakkal és természetes akadályokkal körülvéve. Maga az iskolaépület belülről olyan, mint bármely nyugati egyetem, elképesztően felszerelt számítógéptermekekkel és könyvtárral. Viszonylag modern szemléletű ortodoxok számára létesült, ha gyorsan kell párhuzamos helyeket keresniük, Talmud-CD-ket csúsztatnak a gépekbe, és beindítják a kereső programokat.

Hónapokon át folyt a közös tanulás hármásban, s ha Smuél „hiányzott”, a lakásunkba helyeztük át a székhelyünket. Itt az egyetlen nehézség az volt, hogy Ynon, akivel egyre jobban összebarátkoztunk, nem csupán nem ehetett nálunk semmiből, de az étkezésünket sem használhatta. Ha előre tudtam, hogy elszabadul a hadseregtől és feljön, leszaladtam vásárolni valami biztosan kósért meg eldobható papírtányért és evőeszközöket. Mindenre kiterjedő tudásvágya elegáns és kiegyensúlyozott harmóniában állt a „Tóra igájának” korlátjaival. Miután az imaidő elérkezteivel megállapította, hogy a szobánkban merre eshet kelet, és teljes koncentrációval imádkozott, ami közben én megpróbáltam tovább összeolvasni Rosenzweig angol, francia, német és héber szövegét, visszaült mellém, és az iránt érdeklődött, mennyire tartalmaz a keresztény Újszövetség zsidó elemeket. Mikor kiderült, hogy még sosem olvasott Újszövetséget, különös jelenetre került sor. Leemeltem a polcra a Károli-fordítást, felcseppentem Jakab apostol levelét, melyet sokan az Újszövetség legrégebbi fejezetének tartanak (Luther szerint például csak tévedésből kerülhetett a kánonba), és hevenyészve fordítani kezdtem neki héberre. Gondolom, ha a hegeli világszellem (nem Napóleon) véletlenül éppen a szobánkban lovagolt volna keresztül, nehezen fojtotta volna el kaján mosolyát, hallván, amint valaki egy apostoli levelet fordít „vissza” – a magyar közvetítésével – héberre egy ortodox jesivanövendék számára. Ynon elkerekedett szemmel hallgatta, hogy Jakab levele szerint Ábrahám nem „hitből” igazult meg Isten előtt, mint Pálnál, hanem „cselekedetből”, s hogy „cselekedetekből lett teljessé a hit”, aminek fordítása során persze én „a Törvény cselekedete” kifejezést használtam, hogy a visszahebraizálásnak értelme legyen.

Ennek az egyre melegebb barátságunknak a megkoronázásaképpen Smuél egy napon felvetette, hogy meghívna mindnyájunkat, Lizát, engem és kettőnk gyerekeit maguk-

hoz *sábeszra*, vagyis – én legalábbis így fogtam fel – péntek esti ünnepi vacsorára. Kicsit bizonytalanságba ejtett, mikor felhívta a figyelmemet rá, hogy jó lenne, ha négy óra körül már odaérnénk, hogy ne autózzunk bele a szombatba. Aztán elhessentettem az értetlenségemet: nyilván csak megszokásból beszél, hiszen éjjel, visszafelé nem tehetek mást, mint hogy autózom. Különben is, első kézből tudják, hogy nem élünk a Törvény szerint. Mikor pontosan körülírta a telefonban, hogy merre laknak, őszintén szólva elkaptott a félsz. Efratba kellett eljutnom, vagy húsz-huszonöt kilométernyire Jeruzsálemtől keletre, a Gus Ecijon nevű nagy kiterjedésű telepre. Megszállt területen jártam már persze ennél sokkal mélyebben is, a csoportommal egyszer elvittek Tekoára (idevaló volt Ámosz próféta), de akkor páncélozott buszt béreltünk. Meghökkenő volt, milyen könnyedséggel mozgatta a tankba való hajtómű a páncéltól és a golyóálló üvegektől váratlanul csekély belső terűvé vált óriási autóbust. De hogy saját autón, családostul vágjak neki az ismeretlen útnak egy műszaki állapotában megbízhatatlan járművön? Mikor odaért a magyarázatban, hogy arra ügyeljek, ne kanyarodjak véletlenül a betlehemi elágazásra, mert akkor belefuthatok a – szintén nem teljesen veszélytelen – Palesztin Autonómia területére, megpróbáltam rábeszélni, hogy inkább jöjjön elém. Először nem értette, miért, hiszen ők mindennap megjárják ezt az utat, és arról győzködött, hogy nem lehet eltévedni. Aztán egyszer csak kapcsolt, és kaján hangon azt mondta:

– Nézd, ha mégis úgy alakulna, hogy váratlanul egy menekülttábor kellős közepén fékezel, miközben minden irányból lőnek rád, akkor tudni fogod, hogy valamit elteszteltél. De attól sose tarts, hogy nem fogod észrevenni.

A szóban forgó Gus Ecijon – valójában számos kisváros alkotta telepek egész rendszere – sajátos része az úgynevezett megszállt területeknek. Már az állam megalakulása előtt is tömegével voltak itt zsidó falvak és kibucok, a lakosság túlnyomó többsége zsidó volt. Az állam kikiáltását követő Függetlenségi Háborúban elkeseredett harcokban próbálták meg itt feltartóztatni a jordán hadsereget és szövetségeseit, valamint a környező arab falvak gerilláit, de a védelem végül összeomlott. A gyerekeket és a nőket már korábban kimenekítették a gyűrűből, a legtöbb védő ott pusztult. A lényegében zsidó városkák alkotta övezet így vált Jordániává, ahol a legutolsó zsidó épületet is földig rombolták. Sajátos módon az ENSZ sohasem bombázta Jordániát határozatokkal, melyek szerint idegen területet tart megszállva: a világszervezet szerint ugyanis itt palesztin államnak kellene létesülnie. Az innen elszármazottak tizenkilenc éven át távcsővel kémlelték mindazt, ami otthonukból megmaradt: az egyre hatalmasabbra növő – általuk ültetett – fákat. Aztán az 1967-es Hatnapos Háborúban Izrael visszafoglalta a Gus Ecijont, s a harcokban szép számmal vettek részt az egykor innen kimenekített – immár katonakorú – gyerekek. Lázás lelkesedéssel építették újjá városaikat, vették birtokukba a kibucok a földjeiket, s a nyomukban érkező ortodoxok felépítették imaházait és jesiváikat. Végül elkészültek az egykori csaták elmaradhatatlan múzeumai is. Még a baloldali izraeli közvéleményben is többé-kevésbé teljes, hallgatóságos egyetértés uralkodik afelől, hogy a Gus Ecijon Izrael területe, és nem megszállt terület: nincs ok a palesztinoknak való visszaadására.

Jeruzsálemet a város legdélkeletibb pontján, Gilónál hagytuk el, s azon az úton haladunk, melyet Saron tábornok minisztersége idején építettek. Az út úgy lett megtervezve, hogy közvetlen összeköttetést létesítsen az ebben az irányban fekvő, 1967-ben elfoglalt területek telepeivel anélkül, hogy a könnyen és bármikor veszélyessé váló arab falvakat és városokat érintené. Ezt a tervet maradéktalanul megvalósítandó, ki-

sebb hegyek egész sorába kellett alagutat vájni, mert a hegyeket sűrűn lakják. Egyik követi a másikat, mintha Svájcban járnánk.

Mint Izraelben – az autópályákat leszámítva – mindenütt, időről időre az ember útszűkülethez ér: táblák figyelmeztetnek jó előre, majd sakkáblaszerűen elhelyezett bentöntömbökhöz érünk, amik egészen lelassult kanyargásra kényszerítik a kocsit. Az út két oldalán békésen cigarettázó katonák téblábolnak sisakban és golyóálló mellényben, egészen közel hajolnak az autó üvegéhez, benéznek, odavetnek valami tréfás megjegyzést, vagy csupán intenek, hogy haladj tovább. De a hátuk mögött felállított őrbódét betonlemezek és felhalmozott homokzsákok védik, az ilyen átmenőpontokon gyakori a terrortámadás. Ez utóbbival függ össze az a tanács, amit még „kezdő” koromban kaptam Izraelben, s ami így hangzott: soha, semmilyen körülmények közt ne vegyél fel stoppost, mert nem tudhatod, nem arab-e, és nincs-e nála fegyver. Akkor se vedd fel, ha izraeli katona, noha az utak mindig tele vannak szabadságra stoppoló katonákkal, és gyakorlatilag minden izraeli felveszi őket, hiszen ő is így igyekezett nemrég még haza vagy vissza a laktanyába. De te nem vagy izraeli, és nem biztos, hogy rájössz, ha az egyenruha nem valódi, hanem valamelyik „military shop”-ban vásárolták. A veszély persze kölcsönös: feszültebb időkben a rádióban és a televízióban tanácsolják el a katonákat az autóstoptól. Hazafelé tartó fiatalok meglehetősen gyakran tűnnek el nyomtalanul, s évekkal később száll ki a rendőrség a foglyul ejtett terroristát kísérvé, hogy az megmutassa, hol rejtőznek a katonák földi maradványai. S végül a legnyomasztóbb tanács: ha azt látod, hogy az út szélén elromlott vagy összetört kocsit vesztegel, mellette akár sebesültekkel, ne állj meg segíteni. Hajts tovább, perceken belül úgyszemélyesen szembetalálkozol egy járőr-kocsival, nekik szólj. Ne próbálj eligazodni a rendszámon, bármilyen jól ismered is már az izraeli és a megszállt területek rendszámait. Azt is lehet venni vagy szerezni. Mindezt persze csak azért, mert nem vagy izraeli. Ők jobban tudják, mit lehet megkockáztatni, és mit nem. Meglepetések persze őket is érhetik: nemrégiben egy gyanútlan fiatal beszállt egy lestopolt kocsiba, mert látta, hogy kaftános-pajeszos ultraortodoxok ülnek benne. Röviddel később kalapácsokkal támadtak rá, de súlyos sérülésével sikerült kiugrania a robogó autóból. Pár hétre rá az izraeli rohamrendőrség rajtaütött a megszállt területek egyik iszlám egyetemén. Az épületben nagy tömegben találtak raktáron izraeli rendőri és katonai egyenruhákat, valamint felhalmozva ultraortodox viseletet, álszakállal és álpajesszal. Nagyobb buszállomások közelében azóta gyakran látni fegyveres katonákat és civileket, akik a szabadságos katonák számára állítják le a kocsikat, igazoltatják a benn ülőket, beültetik a stopposokat, és felírják a rendszámot.

Egyik nap egy véletlenül Kelet-Jeruzsálembe tévedt asszony autójába szálltak be hárman erőszakkal egy piros lámpánál. A háromgyerekes nőnek már a város nyugati felében sikerült fényezőjével jeleket adnia, mire rendőr-kocsik eredtek a nyomukba, és üldözni kezdték. A feldühödött terroristák – a város határának átlépésekor – agyonlőtték a nőt, és a holttestet kihajították a kocsiból. A hosszú hajszától kimerült rendőrök megkönnyebbülten álltak meg: vége a tüzelési tilalomnak. Páncéltörő rakétát lőttek a menekülő kocsiba. Ezek – a világsajtóba többnyire be nem kerülő, de mindennapos – történetek eredményezik aztán, hogy feszültebb időkben valamelyik szabadságos katona például tüzet nyit a szerinte gyanúsán viselkedő tejeskocsira, amelyet egy arab vezet.

Egyébként éppen Smuéléktől sikerült megérdeklődnöm, mi is az a kis szürke fémkorong a mikrobuszuk tetején, amit elég gyakran látok személyautók motorházán vagy

csomagtartóján is. A készüléket – csekély összeg ellenében – mindenkinek felszerelik, magyarázták, aki megszállt területen él. Ha baj van, beszélned sem kell rajta, elég, ha mikrofonra emlékeztető végződését a műszerfalra a kezedbe veszed, és megnyomsz rajta egy gombot. Az Izrael fölött mozdulatlanul álló műhold azonnal értesíti a legközelebbi katonai egységeket, ki nyomta meg és hol. Nyomban megkeresnek. Smuél felesége, Lea meséli kacagva, hogy egy alkalommal a legkisebb gyerekeit vitte a kisbuszra, amikor kipukkadt az egyik kerék. Nem volt elég ereje ahhoz, hogy leszerelje. Sokáig várta, hátha arra jár egy telepes kocsi, de nem jött senki. Messziről figyelve az arab falvakat, fokozatosan ideges lett, ebben a családban senki nem jár fegyverrel. Végül megnyomta a szóban forgó gombot. Kisvártatva fülsiketítő zúgással megérkezett egy helikopter, s a fejük fölött lebegve hangosbeszélőn lekiáltottak belőle, hogy mi a probléma. A zajtól csak mutogatni tudta. Erre a helikopter leszállt, a katonák kicserélték a sérült kereket, majd bosszankodva elrepültek.

A telepek felé vezető utat arab kocsik is használják. Nem csak a rendszámról lehet őket felismerni. A legjellegzetesebb kép: irdatlan méretű, régi évjáratú Mercedes, legalább háromszor annyi emberrel teletömve, mint ahányan beleférnek. A betlehem-i elágazástól kezdve nem látni őket többé, magányosan száguldnak a varázslatos hegyi tájban. Szelíd halmoknak álcázott mogorva sziklák egyre dúsabb növényzettel. A Holt-tenger felé vezető úttól eltérően errefelé nem sivatagosodik a táj, hanem mind derűsebben csábító, és mind otthonosabb. Az ember nehezen küzd le a kísértést, hogy megálljon, kiszálljon s csak úgy ráérősen és védtelenül álldogáljon a kis fügeligetek között, az útpárból itt maradt hatalmas, vörös sziklakoloncok árnyékában. De a vidék mosolyába szorongás is vegyül, tovább kerülgetjük a hegyeket. Jobbról és balról táblák jelzik Gus Ecijon városkát, aztán végre két egymást követő bal kanyar után felátul előttünk Efrat.

A hegyoldalt végig álomszerűen szép, fehéren virító családi házak borítják, köztük az utcácskákat színes kövezet fedi. A belső forgalom csekély, a sokat sejtető körforgalmú tér valami közlekedési gyakorlatra berendezett makett benyomását kelti. Smuélék imponáló méretű emeletes házban laknak, melyből az egész család boldogan élénk özőnlik. A derűs és kiegyensúlyozott, sokgyermekes, vallásos család melegsége szétárad az utcán. Ezen a felhőn lebegünk be a házukba, de közben észreveszem, hogy valamit vizslatnak és nem értenek. A jelek később egyre szaporodnak. Már korábban, Jeruzsálemben volt egy érthetetlen telefonbeszélgetésünk. Smuél megkérdezett:

– Mennyi idősek a gyerekeitek?

Megmondtam. Mire ő:

– Szóval lehetnek egy szobában?

Azon tűnődtem, melyikünk nem érti a másikat az én nyelvi nehézségeim miatt.

– Hát, voltak már egy szobában – próbáltam viccelődni.

Nevetés. Most meg a fiaink jelentik, hogy az őket a házon végigvezető fiú, Chaggaj az egyik szobára azt mondta nekik: ez a tiétek. A fiam szerint talán azért, mert a szobában áll egy számítógép. Rajtam ugyan átsuhant, hogy sábeszkor nem lehet bekapcsolni, de aztán vállat vontam, és nem szóltam. Biztosan félreértés.

Kora este az összes gyerek körbevezet bennünket a településen, megmutatnak minden imaházat, jesivát, iskolát, a különösen gazdagra tervezett villákat, valamint a városka legváratlanabb pontjain található, körbekerített, parányi szőlőskerteket. Ezek a környező falvak arab lakóiéi, magyarázzák. Mikor visszatértünk ide, ez mind az övék maradt. A város megvennie tőlük, de a PFSZ megöli azt, aki zsidónak ad el földet. Így

hát sóhajtozva bejárnak ide megművelni. Elég jó velük a viszony. A közvetlen közelben nincs ellenséges falu. A távolabbiakkal már bizonyára nem ez a helyzet. Mikor az ő kisbuszukon tartunk Herodion felé, s áthajtunk az egyik arab falu főutcáján és a házaik előtt rezzentelenül ülő férfiak közt, Ynon halkán odaszól franciául az apjának: hajts kicsit gyorsabban, ez a lassúság provokálja őket!

A közeli imaházban tartott istentisztelet után visszatérve a szombat esti lakoma minden várakozásomat felülmúlta. Megszámlálhatatlan fogást ettünk, és énekeltünk végig, ima közben is folyton mosolyog mindenki. Közben lassan elfáradunk, nekem pedig mind nyomasztóbban hiányzik a dohányzás.

– Kérdezd meg tőlük, nincs-e kedvük megint sétálni – javasolja Liza.

Megkérdezem.

– Inkább holnap – válaszolják. – Mi ilyenkor tanulni szoktunk. Az utóbbi időben leginkább Majmonidészt. De ha neked inkább van kedved máshoz, olvashatunk akár Nietzsche-t is.

Zavarban vagyok, nem értem a helyzetet. Késő van, és úgy látszik, folyton félreértjük egymást. Nyilván a kimerültségemtől. Szeretnék valami tréfával állni fel az asztaltól, de héberül nem tudom azt mondani, hogy például „mi most a távozás hímes mezejére lépnénk”. Kínomban olyanokat próbálok mondani, hogy „eltávoznánk”. Valamit ők sem értenek, három nyelven sugdolóznak. Mi a negyediken. Közben egymást bámuljuk, és mosolygunk. Végül, úgy látom, náluk születik meg a döntés, és Smuél egész családja képviselőjében megszólal:

– Attól tartok – kezdi óvatosan –, hogy egy, a különböző kultúrák közti félreértés egy sajátos esetével állunk szemben. Ti hogyan értettétek ezt a mai meghívást?

– *Erev sábeszra* – válaszolok. – Péntek esti vacsorára.

– Értem – mondja –, sejtettem – miközben egész családja dülöngélni kezd a nevetéstől. – Már amikor kiszálltatok a kocsiból, akkor sem értettük, hol vannak a holmijaitok, de aztán azt gondoltuk, valamiért csak később akarjátok behozni a pizsamákat, törülközőket meg mindent. Mi ugyanis *sábeszra* hívtunk meg benneteket, az pedig – akárhogy vesszük is – péntek estétől szombat estig tart. Természetesen szabadon döntetek el, mit szeretnétek. De mi azt szeretnénk, ha holnap estig lennétek a vendégeink. Mindennel el tudunk látni benneteket, itt tudtok maradni.

Megfeszülten gondolkodom, milyen kritériumok alapján döntsek. Aztán meglelem a megoldást.

– Nagyon köszönjük. Mi most kísétálunk Lizával a ház elé, én elszívok egy cigarettát, és kint megbeszéljük a dolgot.

A hátsó gondolatom egészen egyszerű volt. Ha beleegyeznek abba, hogy *sábesz*kor egy ortodox kisvárostól körülvéve, a házuk kapujában dohányozzak, akkor nincs okunk rá, hogy megbántuk őket, és hazamenjünk. Hihetetlen örömmel egyeznek bele, kikísérnek, még azt is megvárják, amíg rágyújtok. Kettesben maradv Lizával, hosszú percek elidézük fel – a nevetéstől könnyek között –, hány és hány alkalom mellett mentünk el mindannyian vállvonogatva, amikor kiderülhetett volna, mit és hogyan értünk kölcsönösen félre. Később odabent már mindannyian együtt soroljuk az értetlenségek fontosabb csomópontjait, a gyerekek különösen élvezik. Mikor végül fölvetjük, hogy Liza fiának le is kellene mondania egy holnapi programját, nem minden habozás nélkül, de felajánlják, menjen le az alagsorba telefonálni. A barátságna ez a gesztusa szíven ütött: a barátság még házon belül is erősebbnek bizonyult a szombatnál.

Amikor kerek egy évvel később Ynon nálam vendégeskedett Pesten, számomra beláthatatlan tömegű problémát kellett rögtönözve megoldanom, étkezési nehézségein kezdve a közlekedéstől való szombati tartózkodásáig.

- Ugye, nagyon idegesítelek? – kérdezte egyszer. Rámosolyogtam.
- A ti barátságotok erősebb volt a szombatnál, az enyém legyen a szövetségese.

Ra'ananán egy reggel kipillantottam a teraszon át a ház parkolójára, és szomorúan láttam, hogy a Fiesta hátsó kerekét elhagyta a lélek, a kocsi a tengelyén áll. Feltettem a helyére a kétségbeejtő állapotban levő pótkereket, és a szomszéd biztatásával, miszerint ha tíz percen belül elérem a gumiszerelőt, megúszom a vállalkozást, nekiindultam. A legrövidebb utat választottam a város ipari övezete felé. Ilyen – viszonylag elkülönülő – övezete itt minden városnak van, erre találhatók egy helyen a legkülönbözőbb szereldék, műhelyek, a legnagyobb autós bevásárlóközpontok. Már a várost határoló sugárúton hajtottam, amikor a pótkerek szívet rázó dörrenéssel valósággal felrobbant. Tanácstalanul ülve maradtam a napon gyorsan hevülő zöld vasdobozban.

Pár hónappal korábban már történt velem valami hasonló. Akkor a gázpedál szakadt be a lábam alatt éjszaka, a szomszéd városban. Ott kellett hagynom a kocsit az út szélén, és taxival mentünk tovább a vendégségbe, ahová tartottunk. Valami dúsgazdag építési vállalkozó milliókat érő villájába voltunk hivatalosak. Az éjszaka folyamán elpanaszoltam vendéglátónknak, mi történt. Megbeszélte velem egy másnap reggeli randevút a kocsim mellett. Mikor a szakadó esőben másnap taxival odaértem, a tásztóan zöld roncs mellett már ott állt egy akkora Cadillac, hogy eltakarta a mögötte álló földszintes házat. Milliomosom kiszállt mahagóni műszerfalú limuzinjából, nekivetkőzött, és a szünet nélkül zuhogó esőben egy órán keresztül szerelte elmélyülten a filléreket érő roncsot. Alkatrész híján végül is egy, a csomagtartójából elővarázsolt horgászsi-nórral helyettesítette a gázpedál és a porlasztó közti kapcsolatot.

- Honnan értesz te ilyesmihez? – kérdeztem.

Miközben a fejét szárítgatta, felnevetett.

– Én még az állam előtt érkeztem ide. Éveken át abból éltem, hogy a Negevben roncs traktorok darabjaiból raktam össze használhatókat. Később ugyanezt csináltam tanokkal. Na gyere, hazakísérlek, nehogy útközben megint történjen valami.

Lépésben hazakísért, egész úton mögöttem jött. Mikor lefordultam a házunk parkolója felé, a dudájával búcsúzott. Soha többé nem találkoztunk.

Ezúttal azonban kerék és vendéglátó híján sejtelmem sem volt, mihez fogjak. Mit csinálna most a helyemben egy izraeli? – töprengtem. Azt tudom, hogy mit mondana: *jihje be-széder* (rendbe jön). Azt már valóban megfigyeltem, hogy Izraelben mindenféle arccal találkozik az ember, csak határozatlannal nem. Távól tőlem, a legbelső sávban olykor elszárguldott egy-egy autó a pálmák mellett, de az út egyébként kihalt volt. Határozott, izraeli mozdulatokkal törölgettem izzadó homlokomat, de éreztem, hogy ez a határozottság foszladozóban van.

Nem tudom, mennyi idő telhetett el. Egyszer csak, mikor a visszapillantó tükörre esett a tekintetem, azt láttam, hogy egy lenyűgözően ócska, óriási Volvo állt be mögém a buszmegállóba. Mozdulatlanul állt, senki nem szállt ki belőle. Egy idő múlva értetlenül kihajoltam az ablakon, és hátrafordultam. A Volvo vezetőülés felőli ablakán ekkor kinyúlt egy kéz, és ellentmondást nem tűrő határozottsággal magához intett. Kiszálltam, és hátramentem. A kocsiban ott ült Osztap Bender, a nagy kombinátor. Barnára sült, hatalmas termetű, tagbaszakadt férfi. Mikor mellé értem, pillantást sem ve-

tett rám, a kocsimat méregette, és egy gyufaszálat rágcscsált. Hosszas hallgatás után, ami közben én félszegen várakoztam, a gyufaszál mellől vetette oda a kérdést, de továbbra se nézett rám.

– Miért nem teszed fel a pótkereket?

– Mert nincs – válaszoltam.

Újabb hallgatás következett. A furcsa az volt, hogy egy pillanatig sem éreztem, hogy ráérne. Szüntelenül siető ember benyomását keltette, csak számomra átláthatatlan volt, mikor miben siet. Most éppen mérlegelt valamit. Hirtelen kiszállt, elindult az autóm felé, és közben hátravetette:

– Te adsz nekem ötven sékelt, elintézzük, és visszahozlak.

Közben már neki is látott leszerelni az ellapult kereket.

– Sok – mondtam határozottságot színélve, de éreztem, hogy nemigen van választásom.

– Nem sok – mormogta percekkel később, miközben mindkét sérült kereket bedobta a Volvo hátsó ülésére.

Beültem mellé, mindenféle zöldséges- és gyümölcsösládák közé. Most nézett rám először, miközben indított. – Honnan vagy? – Megmondtam. Olybá tűnt, mint aki az ország nevét már hallotta, de hogy merre van, az nem érdekli. – És mióta vagy az országban? – Itt meglegeltem, hogy mindig ő kérdez, és visszakérdeztem. – Te ki vagy?

– *Ani number one ba-arec* (én vagyok a number one Izrael földjén) – válaszolta, a külföldi kedvéért angol szavakat is használva. – Líbiából jöttem.

És ettől a pillanattól fogva – későbbi elválásunk pillanatáig – olyan valószínűtlen és ellenállhatatlan szózuhatagot árasztott rám, hogy már csupán azokban a ritka és röpké szünetekben volt alkalmam feleszmélni, amikor éppen valami gyors kérdést intézett hozzám. Beszédének áradatát hol érttem, hol nem. Időről időre az volt a benyomásom, hogy versben beszél, kihallottam belőle a rímeket. Fogalmam nincs, mennyi volt az idézet abban, amit mondott, néha mintha egész prófétai bekezdések rémlettek volna elő bibliai áradású szavai közül. Háborúról és békéről, árulásról és megbocsátásról, bűnről, szentségről és hitszegésről volt szó. Beszédének tajtékzó hullámai minduntalan összecaptak a fejem felett. Mindeközben mintha egy töredékes önéletrajz foszlányai is fölremltek volna. Nem minden büszkeség nélkül adta a tudtomra, hogy soha nem járt semmiféle iskolába, olyan, amilyennek született. Miután nyilvánvalóan egy bolonddal hozott össze a sors, próbáltam felmérni az esélyeimet. Hirtelen áttért prózára:

– Te mit csinálsz? – kérdezte.

Valamikor Jeruzsálem ultraortodox haszidjaival ennél a kérdésnél szoktak volt a beszélgetések elakadni. Nem értették, mikor azt mondtam, hogy filozófiával foglalkozom, és az érdeklődés is nyomban eltűnt az arcukról. A líbiai azonban – nagy meglepetésemre – a vállamra tette hatalmas kezét, és félreérthetetlenül vigasztaló hangon megérdeklődte tőlem, mi az, hogy filozófia. Mindmáig büszke vagyok rá, hogy három héber tőmondatban összefoglaltam neki azt, amivel Majmonidész egy életen át vesződött.

– És mondd, ebbe a politika is beletartozik? – döbrent meg kérdésével, amiből kiderült, hogy megértette. – Mert akkor kollégák vagyunk – ölelt magához, és a vállamat lapogatta. Újból kifeszítette fölém roppant monológjának ívét. A verses részekre most már nem nagyon ügyeltem, feladtam megértésük reményét, de a prózából világosan kihallottam, hogy a kormányt korholja. Nem a szó modern értelmében politizált, Rabin és Peresz neve bibliai-apokaliptikus képek közé ékelődött a száján.

– Mit jelent az, hogy területet békéért? – tette fel szónokiasan a kérdést. – Hiszen az Ígéret Földje nem más, mint Isten Ország! Békét pedig egyedül ő ad az ő fenséges magasságából. Kivel akarnak ezek csereberélni? Isten földjének területéből akarnak adni Isten békéjéért? Hiszen ennek semmi értelme! Hogy lehet alkudozni valamiről, ami nem is a miénk? Megmondatott: „Mert enyém a föld, és ti csak vendégek vagytok rajta!”

– Azt akarod mondani, hogy Rabinék árulók? – kérdeztem.

– Nem, de ostobák. Nem értik, miről szól ez a történet – válaszolta. Közben megérkeztünk a gumiszerelő műhelye elé. Megállította a kocsit, és hirtelen lángoló szemmel, egész terjedelmében felém fordult:

– Tudod-e te, mi az a Második Szentély?

– Tudom – válaszoltam.

– Az lesz itt – fakad ki keserűen izzó szenvedéllyel. – Leég a Szentély, beomlik a Szentek Szentje, tűz és vér árasztja el Izrael földjét. Szétszóródunk újabb kétezer évre.

Belépünk a tágas műhelybe, nekem az a benyomásom, hogy a szerelők zöme arab. A líbiai megáll a csarnok közepén, két karján a két kerékkel, és – amennyire ki tudom venni – ünnepélyes szónoklatban hívja fel a jelenlevők figyelmét arra, hogy mindannyian rendkívüli jó cselekedet nem várt alkalma előtt állnak. Minden egyéb munkájukat félretéve megjavíthatják az én gumijaimat, méghozzá olcsón, mert én egy szegény új bevándorló vagyok. Tekintete egyszerre gúnyos és szenvedélyes. Félszegen feszengek az oldalán, legszívesebben felébrednék otthon az ágyamban. A szerelők ráérősen közlik velem, hogy jelenleg más munkájuk van. Pártfogóm ekkor leteszi a kerekeimet, határozott léptekkel odasiet hozzám, nem mindennapi testi erejével egyszerűen lesöpri munkapadjaikról az éppen javítás alatt álló gumikat, és felteszi helyükre az enyémeiket. Közben megállás nélkül beszél, versben szónokol, nem bírom követni. A segédek válaszul félresöprik az én javításra váró gumijaimat, és tovább folytatják eddigi munkájukat. Erre a líbiai körülnéz, talál egy ormóttan fotelt a sarokban, felkapja, a terem közepére dobja, beleterpeszkedik, és mennydörgő szónoklatot zúdít az egész műhelyre. A hangulat fokozatosan változik. A szerelők vezetője közel jön hozzám, és sűgva megkérdezi: ki ez?

– Nem tudom – mondom –, csak az imént ismertem meg. Azt hittem, ti ismeritek.

– Életemben nem láttam – válaszolja. – De gyönyörűen beszél!

Közben magam is észreveszem, hogy a szerelők tátott szájjal hallgatják, miközben a főnökük szépen a kezük alá adja az én gumijaimat. Percek alatt elkészülnek vele, jelentéktelen összeget fizetnek.

A líbiai szóözöne már meghittén – és immár tökéletesen érthetetlenül – zsong körülöttem, miközben visszavisz az elhagyott kocsihoz. Az ott izzik még mindig az üres buszmegállóban. Fürgén visszasereli a kereket a helyére, a másikat belöki a csomagtartómba. Odanyújtom neki az ötven sékelt, rám se pillant, miközben zsebre vágja. Visszaszáll a Volvóba, a gyufaszál visszakerül a szájába.

– Nagyon köszönöm, és *salom* – mondom neki.

Lehet, hogy mormogott valamit válaszul, nem hallottam. A motorja felzúg, és egy perc múlva kicsi pontként vész nyoma *number one*-nak az Ígéret Földje távoli horizontján.

Késő este értünk Akkóba. Az intézet által bérelt busz a sötét és kihalt kikötő mellett állt meg. Itt kell várnunk valakire, aki késik. Téblábolunk az újságokat hempergető hűvös szélben, van, aki vissza is száll a buszra. A kikötő túlsó, kivilágítatlan vége felől

magas termetű ember közeledik, hosszú botjára görnyed. Egyszerre derül ki, hogy őt várjuk, és az is, hogy csak játssza a botra támaszkodást. Földig érő, sötét színű teveszőr lepelbe burkolózik, melyet miközben egy padra telepszik, szüntelenül át- meg átrendez magán.

– Machmud vagyok és arab – nevet ránk. Közben időnként a feje búbjától a sarujáig eltűnik a leple alatt. Mikor éppen kibontakozik belőle, látszik, hogy magas, erőteljes fiatalember. A legtöbbszörnél jobban tud héberül, és egy cseppet sem rejti véka alá, hogy csúfondáros a viszonya ehhez a nyelvhez: egyszerre beszél is rajta, s a hangszínevel mintegy parodizálja is ugyanakkor. Össze is nevet velünk, de közben tartja is azt a távolságot, ahonnan vidáman méreget minket. Úgy beszél héberül, mintha az egy elsilányított arab dialektus volna. Valaki a fülembe súgja, hogy Machmud az akkori arab színház igen híres színésze.

Anekdóták és tréfák peregnék szünet nélkül a szájáról, melyek hol megnevetetnek bennünket, hol nem. Az egész személyiségből sugárzik valami mérhetetlen idegenség, amely azonban pillanatról pillanatra parodizálja is ezt az idegenséget. Egy-egy sikerületlen vicc nyomán ajkbiggyeszte, gyermekien folyamodik elnézésünkért, de a tekintete mélyén egy gunyoros villanás mintha azt kérdezné: miből gondoltátok, hogy jobbat érdemelnétek ennél? Percek alatt lenyűgöz minket, ahogy viselkedésének ezen a meghökkentően széles skáláján pörögve táncol fel és alá, a bizalmas mórifikálástól egy beduin király büszke könyörtelenségéig, s amellyel tulajdonképpen viharos gyorsasággal tönkrezúzza azokat a belénk nevelt viszonyulásmódokat, amelyekkel spontánul is fogadni tudnánk gesztusait. Újra meg újra rákényszerülünk, hogy gyorsan és feszengve átgondoljuk, hányadán is állunk vele. Néha szelíden és alázatosan pillant fel ránk, miközben kézfejének parányi mozdulatával jelzi: egyáltalán nem akarok jobban lenni veletek, ti se erőlködjete. Áradó történeteivel mintegy az *Ezeregyéjszakát* is parodizálja, miközben a várost és történetét is megmutatja nekünk. Ahogy végigvezet minket az immár kizárólag arabok lakta óvároson, számtalanszor kiderül, hogy mindenhol ismerik. A csókolózó szerelmespároktól a kábítószerral kereskedő csavargóig mindenkiket azonnal bohóckodva utánozni kezd, mihelyt meglát. A kicsűfoltak arcán csak addig látszik harag, amíg fel nem ismerik. De addigra már Machmud bennünket parodizál öelöttük. Tulajdonképpen folyton nevetünk, hol kelletlenül, hol nem. Gyermekkorának zsidó játszótársairól mesél meghatott hangon, akiket már sok éve nem látott, majd fölényesen érezteti velünk, mennyire rendjén való, hogy az óváros arab, illetve az újváros zsidó lakossága immár nemigen érintkezik egymással.

Követhetetlen síkátorokon vezet keresztül, kidőlt-bedőlt mecsetek és keresztesepektől itt felejtett bástyák között, hol botra támaszkodó aggastyánként károgva, hol hűvösen unott idegenvezetőként. A kikötőben egy partra vontatott és fenékkal felfelé fordított halászbárka mellett megesküszik mindenre, ami szent, hogy ez a hajó a Krisztus utáni hatodik századból való, persze azóta fokozatosan minden porcikája ki lett már cserélve, de azért ez még mindig ugyanaz a hajó. Megsértődik a hitetlenségünkön, és ki-nevet, amikor a kedvéért elhisszük. Soha nem láttam még ilyet: olyan, mint egy forró lidérccláng.

Aztán egy annyira bonyolult, fedett romkertsoron át vezet minket, hogy a negyedik helyiségbe lépve már azt sem tudjuk, az épületen belül vagyunk-e vagy kívül. Az „előszobának” mindenesetre nem volt teteje, a szoba berendezése fölött a csillagos ég sötétlett. Innen nyíltak a mellékhelyiségek, a túloldalon pedig egy keletiesen berendezett középkori lovagterem. Körös-körül a fal részét alkotó faragott kőpadokra ültet le

bennünket, ő maga pedig egy szőnyegre telepszik törökülésben. A kőpadozaton párnák, a háta mögött pedig félig átlátszó színpadi függöny. Itt lakom, mutat körbe, miközben egy vidám arcú néger kisfiú helyezkedik el mellette valami olyanszerű dobbal, amilyent csak afrikai ismeretterjesztő filmekben láttam eddig. Fogalmam sincs, tényleg itt lakik-e, vagy csupán itt tartja a „bemutatókat”. Ánizsos forró vízzel kínál bennünket, valamilyen növény levelei áznak benne. Felélénkülünk, mintha erős kávét itunk volna. Mindannyiunk tekintete immár szeretettel csügg rajta, mozdulatai azt jelzik, mintha most elfogadná.

– Egy tanulságos történet következik – mondja.

A következő húsz percben egymaga játszik végig egy többszereplős mesét olyan kifejezően, hogy a látványra máig jobban emlékszem, mint magára a történetre. A mese lényegében egy ház urának és a ház falában lakó kígyójának a viszonyáról szól. A gazda mindennap, ugyanabban az időben forró tejet vitt a kígyónak a hasadékhöz, aki viszonzásul hozott neki egy drágakövet. Egyszer a ház gazdájának valahová messzire el kellett utaznia, és a fiára bízta minden teendőjét. Apja távollétében a fiú még több drágakőre akart szert tenni, és elfogta a tejéért érkező kígyót. A kígyó azonban halálra marta, és kiszabadította magát. Az apa visszatér, és látja, mi történt. Megtagadja kígyójától a tejet, az meg tőle a drágakövet. Machmud lenyűgözően és látható élvezettel játszotta el előttünk a kígyónak és a ház urának a tárgyalásait a lehetséges megbékélésről. Végül – mindenki nagy meglepetésére – mégis egyezség születik köztük: a gazda megesküszik, hogy nem áll bosszút a fiáért, a kígyó pedig megesküszik, hogy többé nem mar meg senkit. Minden úgy lesz, mint régen. Machmud ünnepélyes mozdulattal a kígyó elé helyezi az új tejesbőgrét, majd mintha eleven lényvé válna a karja, a ház uraként ráveti magát a tekergő kígyóra, az meg ugyanabban a pillanatban belemar.

– Hát azt hitted – kérdi a kígyó –, elhiszem, hogy lemondasz a bosszúról?

Játékán ámulva és balsejtelmekkel eltelve mosolygunk rá, ő meg vigasztalóan kuncog vissza. Szívesen tűnődnék mese és valóság viszonyán, ha világosan el tudnám dönteni, hogy az a helyzet, amelyben éppen tartózkodom, melyik a kettő közül. Vajon a játékmester tudja-e?

Befejezésül megtanulunk egy dalt, mondja, az arab kultúra megismerésében az első lépés az arab zene. Egy addig észre nem vett zsinórpaddlászról jókora árkus papír ereszkedik alá, rajta egy négysoros vers arabul, de héber betűkkel leírva. Ez egy nyolcadik század körüli szerelmes ének, magyarázza, de úgy szerelmes ének, mint nálatok az *Énekek éneke*. Dervisek énekelték vallásos dalként: ha elég sokáig és jól éneklük, révületbe esnek tőle. Aztán bámulatosan világosan – és nyelvészetiileg kifogástalanul – érthetővé teszi számunkra a szöveget, minden egyes szóról megmutatva, hogyan függ össze az arab és a héber. Gitárt vesz elő, és fél sorról fél sorra haladva, újra meg újra megénekelgetve bennünket, megtanít rá. Egészen eddig azt hittem, hogy az a kifejezés: „fülbemászó” dallam, nem több gyenge metaforánál. Ahogyan azonban Machmud játszotta és énekelte ezt a váratlanul bonyolult, belülről többszörösen is megtört dalt, a nehezen megjegyezhetőségről közvetlenül váltottam át oda, hogy ne tudjam kiverni többet a fejemből. A végén alig álltam meg, hogy oda ne sűgjam a mellettem ülőnek: így érezheti magát a furulyától megbűvölt kígyó a kosarában. Machmud már csak kísért bennünket a hangszerén, az egész társaság mámorosan énekel.

Ekkor vette észre, hogy a köztünk ülő amerikai zeneszerző, Steve mellett ott hever tokjában egy fűvös hangszer. Egyetlen intéssel elhallgattatott minket, és parancsoló kézmozdulattal előhúzatta Steve-vel a hangszerét. Egészen lassú pengetéssel újból rá-

kezdt az ének dallamára, Steve pedig óvatosan utánaindult. Tekintetük kölcsönös elismeréssel egymásba fonódott, s az egymást kerülgető két dallam hosszan visszhangzott egymást. A két egészen különböző hang büszkén táncolt a másik körül, egyszer sem érték egymáshoz. Mindkettő sokat rögtönzött, de nem válaszoltak egymásnak: a két dallam önmaga körül forgott, és közben sem a két szólam, sem a két zenész nem vette le egymásról a tekintetét.

Mikor befejezték, Machmud odalépett Steve-hez, mélyen meghajolt előtte, és ünnepélyesen megköszönte a közös játékot. Jóval elmúlt már éjfél, mire felkecmeregtünk az autóbuszunkra, és búcsút vettünk tőle. Ahogy útnak indultunk szállásunk, egy galileai kibuc felé, az egész társaság a Machmudtól tanult dalt énekelgette. Steve magába mélyedve ült mellettem, azt hittem, alszik. Hirtelen felém fordult:

– Csodálatos alak – mondta. – Csak az a kígyós mese... Hát nem sok jót ígér. Egytértettem.

Korábban is jártam már egyszer Akkóban. A keresztesek föld alatti kazamatáinak végigjárása után az egész család kimerülten megebédelt az óvárosban, egy taláomra kinézett kicsi arab vendéglőben. A testes, szenttelen tulajdonos udvariasan, de mosolytalanul szolgált fel parányi, talán ha két asztalt magában foglaló üzletében. Korosabb, méltóságteljes úr volt. Nehezen értettük egymást, ő gyengén tudott angolul, én meg még keveset beszéltem akkor héberül. Mikor felcihelődtünk, rájöttem, hogy elfogyott a gyufám. A kijárat előtt hagytam a többieket, és visszamentem az üzletbe.

– Kaphatnék tőled tüzet? – kérdeztem a vendéglőst.

Hosszú pillanatokig nem válaszolt, úgy tűnt, mint aki mérlegel valamit. Mintha nem is egy perccel ezelőtt váltunk volna el a legnagyobb barátságban, kölcsönösen és szertartásosan mindent megköszönve egymásnak. Úgy mért végig, mint aki most lát először, és kissé szokatlannak találja a kapcsolatfelvételnek ezt a módját.

– Kaphatnék tőled egy cigarettát? – kérdezett vissza végül megfontoltan.

Pillantásom a pultra esett, amin támaszkodott. Az öngyújtója mellett ott hevert egy frissen bontott cigarettacsomag. Újra a szemébe néztem, állhatatosan és higgadtan figyelt. Vajon miről szól ez a történet? – kérdeztem magamban. Arra akarna figyelmeztetni, hogy ingyen még egy gyufaszálat sem ad? Aztán előhúztam a dobozomat, és megkínáltam belőle. Udvarias mozdulattal meggyújtotta mindkettőnk cigarettáját, és csak álltunk egymással szemben.

– Te akkói vagy? – törtem meg feszengve ezt a szertartásos álldogálást.

Barátságosan bólintott, majd visszakérdezett. Hosszú hallgatásuktól meg-megszáktíva váltottunk egymással néhány jelentéktelen mondatot, miközben végigszívtuk a cigarettánkat. Végül barátságosan kezét szorítva elváltunk.

Odakint aztán eltűnődtem rajta, mi is volt ez az egész. Talán az, hogy pénzért értünk a vendéglőjében, az számára az üzleti viszony természetes része volt. Ez a kapcsolat azonban maradéktalanul lezárult azzal, hogy kiléptem az üzletéből, és betettem magam mögött az ajtót. Újbóli megjelenésemmel és azzal, hogy most kértem valamit, és nem vásároltam, merőben új kapcsolatot kezdeményeztem vele. Ha minden ellentételezés nélkül egyszerűen csak tüzet adott volna, az még a megelőző, üzleti viszonyunk folytatásának tűnhetett volna, a fizetett kiszolgálás részének. Vagy olyan gesztusnak, amelyre – lévén sem a családjához, sem a népéhez nem tartozom – nem szolgáltam rá, és még azt hihetném, hogy nekem ez is jár. Végül is nem zárkózott el a barátkozástól,

de minden lehetséges bizalmasságnak elvágta az útját azzal, hogy még a gesztust is a kölcsönösséghez kötötte. Idegen világok jól teszik, ha találkozásait megformálják.

Mert valóban idegen világok. Egy baráti párral egyszer kиаutóztunk a Júdai-sivatagba, és kerestünk a Holt-tenger mentén egy olyan partszakaszt, ahol nem kell fizetni, de mégis akad néhány zuhanyozó. Ez létfontosságú, különben percekkel a fürdés után az emberre rádermed a recsege töredező sókéreg. A víz menti köveken üldögélve hol a túlpárti Jordánia rózsaszínű sziklaormait bámultam – a bibliai Moáb hegyeit, valahol arra van Mózes ismeretlen sírja –, hol a sekély vízben gyermekeiket előttem lubickoltató arab asszonyokat. Tetőtől talpig sötét köpenyeikbe burkolózva, csak bokájukig gázoltak a meleg hullámokba, s valahányszor a gyerekek a mélyebb részek felé igyekeztek volna, ahol egy sereg arab férfi fürdött klottnadrágban, visszaparancsolták őket. A fekete köpenyek bársonyosan fénylettek a verítéktől.

Hirtelen egy egész sereg izraeli katonafiatallal lepte el a partot. Már a tenger felé való futtukban lehányták magukról az egyenruhájukat, s rögtönzött gúla halmozták fegyvereiket. A lányok egyenruhája alól parányi fürdőruhák bukkantak elő, aranybarnára sült bőrük ragyogott a fényben. Néhányan visszamaradtak a parton, a ruha- és fegyverhalmok mellé telepedtek, s kezüket az ölükbe ejtett géppisztolyokon nyugtatva a tengernek félig háttal helyezkedtek el. Később váltották egymást a fürdőzőkkel. Én is megfordultam, hogy lássam, mi osztja meg figyelmüket a Holt-tenger és a partvidék között.

Közvetlenül az ellaposodó part mögött középmagas, napégette sziklaperem húzódtott hosszan, ameddig csak elláttam. Végig a tetején, szorosán egymás mellett fiatal arab férfiak kuporogtak guggolva, éhes tekintetüket el nem mozdítva az egymást fröcskölő, csaknem meztelen katonalányokról. A két világ között forrón megállt a levegő, a pillantások kései némán izzottak.

Eszembe jutott, hogy nem sokkal korábban az egyetemen hosszan beszélgettem egy ott tanuló magyar lánnyal. Elpanaszolta nekem, hogy beleszeretett egyik arab diák-társába, de csak titokban találkozgatnak, és nem nagyon tudja, mitévő legyen. Megígértem neki, hogy kikérdezem néhány – etnikailag teljesen elfogulatlan – izraeli barátomat, akik nálam jobban kiismerik magukat a lehetőségek között. Két emberrel beszéltem. Mindkettő szó szerint ugyanazt válaszolta, miután mély részvétüknek adtak kifejezést. Ha ez tényleg szerelem, vagyis megéri az áldozatot, mondták, akkor vándoroljanak ki az Egyesült Államokba, házasodjanak össze, és neveljenek gyermekeket. De itt ne maradjanak.

Ezt követően a lányt jó darabig nem láttam. Mikor újból találkoztunk, röviden elmesélte a folytatást. A fiú, aki egy igen jómódú arab kereskedőcsalád sarja volt, családja nevében – mint jövődöbelijét – meghívta magukhoz egy hétvégére, egy Földközi-tenger menti faluba. Végtelen kedvesen és barátságosan bántak vele, úgy érezte, a család teljesen befogadja. A lányt a politika sosem érdekelte, ezért gond nélkül hagyta figyelmen kívül azokat a megjegyzéseket, melyeket a család tagjai tettek olykor a közelben folyó izraeli városépítkezésekre: csinálják csak, nekünk építik, mi lakunk majd benne, ha mind eltakarodtak innen. Arra azonban már nem tehetette meg, hogy ne figyeljen fel, hogy a családot – számára váratlanul – egyenesen örömmel tölti el az ő zsidó volta. Félreérthetetlen volt, hogy valamiképpen Izraelre mért vereségként élük meg, hogy a fiuknak „zsákmányolni” sikerült egy lányt „azoktól”. Amikor óvatosan felvetette a kérdést, hogyan fogadnák, ha történetesen a család egyik leánysarját akarná elvenni egy izraeli férfi, minden teketória nélkül a tudtára adták, hogy megölnék. Ké-

sőbb lementek fürdeni a tengerhez, ahol a fiú szelíden megjegyezte, hogy természetesen a házasságkötésük után ilyen fürdőruhában erre soha többé nem kerülhet sor. A házasság végül elmaradt.

Mikor elhatároztuk, hogy lemegyünk néhány napra Eilatra, valaki figyelmeztetett, el ne mulasszuk megnézni Timnát. Fogalmam sem volt, miről beszél, de nagyon meggyőző volt. Amikor a térképet nézve kiderült, hogy Timna mintegy huszonöt kilométerre van Eilattól északra, rábólintottam. Izraeli barátaim utasítását követve kocsit béreltünk. Egybehangzó véleményük szerint az én Fiestámmal semmi szín alatt nem szabad elhagyni a civilizáció területét, márpedig itt az út nagy része sivatagon át visz. A műszaki hiba nem tartozik a megengedhető kockázatok közé.

Ra'anánától indulva délnek Gáza irányába az út eleinte ismerős volt. Egyszer már vezettem erre egy bérelt kisbuszt, amikor még nem tudtam, hogy az autórádióknak mindig szólnia kell. Akkor még nem szólt, nem is igen értettem volna. Ezért nem hallottam, hogy a gázai kereszteződésnél terrortámadás történt, és hogy a forgalmat a rohamrendőrség irányítja. Az engedélyezett sebességnél jóval gyorsabban száguldottunk, de hát messziről láttam, hogy a kereszteződés lámpái zöldet jeleznek. Így nem csökkentettem sebességünket, amikor egyik pillanatról a másikra rádöbentem, hogy az előttem torlódó járműtömeg nem az előzésekre várva cammog, hanem mozdulatlanul áll. Olyat fékeztem, mint aki személyautót vezet. A busz hátulja kitört jobbra, rémülten visszaengedtem a féket. Újra rátapostam, most balra tört ki. Közben kikerülhetetlenül repültünk egy tankot szállító, hihetetlen méretű nyerges vontató fara felé. A legutolsó pillanatban fedeztem fel, hogy a tőlünk jobbra elhelyezkedő sávban akad egy lyuk a kocsik közt. Átrántottam a buszt, és mire sikerült megállítanom, már túlcsikorogtunk a tankszállítón. Jó háromnegyed órát kellett vesztegelnünk, míg elől a fölrobbant roncsot elszállították a halottakkal és sebesültekkel együtt, de ez most kapóra jött. Egy darabig nem tudtam volna vezetni a remegéstől.

Az ember a mindjobban fogyatkozó növényzettől fedett dombosorok közt száguld Beér Seváig, a „Negev kapujáig”, a városon belül aztán keletnek fordul, és elkezd átvágni a sivatagon. Izraelben nincs homoksivatag: a löszsárgától az ázottszürkén át a véres bronzsínig terjedő kőkolosszusok sziklasivatagai váltják egymást. Nehéz sivatagi szerpentineken kell átvezetni, autó csak ritkán jön szembe. Semmibe vesző, aszfaltotatlan keresztutak mentén elvéve elhagyott buszmegálló, mellette kimondhatatlan magányú, néma telefonkészülék. Az ember tudja, hogy az egész világ hívható róla, de most a gép világuidegen hallgatása a sivatagéra hasonlít.

Az út Dimona mellett visz az Aravai mélyföld felé tovább. Hosszú-hosszú kilométereken keresztül haladunk el az atomreaktor rejtő pusztaság mentén, mindvégig szögesdrót, a ritka oszlopokon semmibe révedő kamerák. Mintha semmi nem volna a drótkerítésen túl: sivatagot választ el sivatagtól. Aztán az életveszélyesen kanyargó, szűk hegyi utak újabb meg újabb magaslatokig vezetnek fel, s egy utolsó hajtűkanyar nyomán irdatlan mélység tárul fel odalenn: valahol a világ alján a ködös fényben ott kéklik a Holt-tenger. A sivatagi hegyek ormaitól a Holt-tengert Eilattal összekötő mélyútig a szerpentin olyan gyorsasággal ereszkedik, mintha repülővel sülyednénk a leszállópálya felé. Amikor az utolsó kőomlások közül az ember előbukkan, hogy ráforduljon az aravai útra, balról irányjelző táblára esik a tekintete, rajta a felirat: „Szodoma 8 kilométer”. Miközben sebesen az ellenkező irányba kapom a tekintetemet, nehogy Lót feleségéhez hasonlóan én is sóbálvánnyá meredjek e tábla láttán, egy másik, ugyanilyen meghökkentő útjelzés ötlük fel bennem. Ha az ember fenn északon, a ga-

lileai hegyek irányából, Cfát felől ereszkedik le a Kineret tava felé, az egyik első tóparti útjelzés, amit megpillant, így szól: „Genezareth Beach”.

Aztán délnek fordulunk, és belemérülünk a sivatagba.

Sokszor és sokféleképpen találkoztam már a természetnek ezzel az arcával, amely lélekben legközelebb a világnak ahhoz az elmulasztott pillanatához áll, amelyben Van Goghnak nyílt volna alkalma a Holdon állva festeni azokat a saját lángjaiban csavarodó tájképeit. Bármennyire különbözik is egymástól a Negev és a Júdai-sivatag, emlékeimben egybevegyülnek, kivált legutolsó ottjártam óta. Erre az útra csak néhányan jelentkeztünk. A Vádi Kelten, aztán Jerikón, a Palesztin Autonóm Területen keresztül visz minket a busz, s végül Qumrántól nem messze tett ki bennünket.

– Aki tudni szeretné, milyen is voltaképpen a sivatag – magyarázta vezetőnk –, annak egyedül kell benne maradnia.

Főlényesen visszamosolyogtam, hiszen én már sokszor jártam ezekben a pusztákban, itt, Qumránban is többször voltam. Igaz, egyedül még soha. Utasítására széteszlottunk: kinek-kinek addig kellett magányosan gázolnia a tájban, míg el nem tűntünk egymás szeme elől. Mikor már senki nem látott senkit, azt csináltunk, ami csak jölesett. De legalább két óra hosszat tilos volt jelentkeznünk a találkozóhelyen.

Olyan forróság nem volt, hogy tartanom kellett volna afféle balesetekről, amilyen néhány évvel korábban ért errefelé két izraeli katonát, akik egységüket elveszítvén, megszakítás nélküli erőltetett menetben akarták beérni a többieket. Hiába volt megfelelő mennyiségű italuk: nem próbáltak időről időre árnyékba húzódva dermedni mozdulatlaná. A vizsgálat utóbb azt állapította meg, hogy mindketten hóháztartásuk hirtelen összeomlásába pusztultak bele.

Én csak arra ügyeltem, miközben a kőgöргеgeket kerülgetve aláereszkedtem a vádikba, majd lihegve kaptattam felfelé a túloldalukon, hogy bármerre tartsak is, az a bizonyos qumráni sziklatető mindig maradjon a látóteremben, amelyiken messziről is ott sötétlenek a tekerceseket rejtő barlangszájak. Ahogy távolodtam tőle, mindjobban emlékeztetett egy ősz hajú óriás összeszorított szájú arcára, aki a világ felé vak barlangszemmel végérvényesen az égnek szegi boltozatos sziklahomlokát. Aztán egyszer csak teljesen egyedül voltam. Végtelen csend mindenfelé. Különös módon nem a táj hallgatásából áradt ez a csend. Pontosabb, ha azt mondom: rajtam kívül két óriás volt még mindent betöltően jelen. Az önmagába merült vég nélküli kőtáj, és tőle lehetenyire elkülönülten, de minden hajlatát, horpadását és kiszögellését nesztelen mozdulattal, odasimulón követve – a csend. Majdnem összeértek, de nem váltak egy lényé.

És ebben a két magányosan eltöltött órában valóban megtudtam valamit a sivatagról. Valahányszor auton vagy ha gyalogosan is, de társasággal jártam benne, igaznak tűnt az a közkeletű elképzelés, mely szerint a sivatag – szemben mondjuk a tengerrel – valami roppant, mozdulatlan kiterjedés, amelynek a felületén parányi lények: járművek, állatok vagy emberek mozognak. Ha azonban az ember magára marad, ha önmagát mint vonatkoztatási rendszert senkivel és semmi mással nem osztja meg többé, a sivatag kőóceánja egyszerre hullámszerűen kezd: ha megállok, mozdulatlaná dermed, ha mozdulok, velem moccan. Előrehajlok, és a rozsdaverte kolosszusok a hátsó lábukra ágaskodnak. Félrekapom a tekintetemet, s a szemem sarkából látom, ahogy a visszacsapó fehér sziklatajték lesből zúdulna rám, ha pillantásom meg nem állítaná. Ha lelassulok, a szörnyetegek szunnyadó tornyokká bénulnak. Magasan fölöttem, a toronysisakok közt vöröslő kőfoszlás: a vádi haragtól tátott torkában visszafojtott vízesés. A tavaly téli gyilkos áradat nyomait a szirtek koszos elszíneződése jelzi: őszülő repedések, alig behegedt, alvadt hasadékok. Szelídsárgás hajlatok szöknek föl barnásfekete

bosszúormokká. Minden mocnásodra mozdulat felel. Együtt mozog veled, behorpad és hullámokat vet, semmi nem veszi le rólad a tekintetét.

Michelangelo híres mondásán töröm a fejem. Ő azt mondta, a kötömb mélyén ott rejtőzik a szobor, s a művész vésője csak segíti, hogy előbukkanjon. Valami ott rejlik a sivatag sziklarenetegének a mélyén is, valami emelkedik és süllyed, fölgűrődik és megfeszül, színét veszti, és sötét görcsökbe torlódik, elő akar jönni – és nem segít neki senki.

Madárraj húz el a fejem fölött. Mozgásuk megtévesztően olyan, akár a halrajoké a tengerfelszín távoli égboltja alatt: az egy irányba tartó raj a levegőben hirtelen megtorpan, majd szinte átmenet nélkül folytatja útját az ellenkező irányba, mintha egy láthatatlan kéz a raj egészével integetne. Eszembe jut, mikor egyszer Maszada rettentő erődkolosszusának párkányáról néztem alá ugyanebben a sivatagban: lent a mélyben – de még mindig magasan az irdatlan földhasadék partján rekonstruált római tábor fölött – lassú járású sasok lebegtek. Addig sosem láttam még repülő sast felülről.

Ahogy leülve nekivetem a hátamat a szakadozott sziklafonatok kőcopfjainak, a völgy körülszár, és felfelé kényszeríti a tekintetet. A sivatag ugyanúgy idegen elem, mint a tenger mélye, de mint az álom, ugyanolyan ismerős is. A tengerfenéken szétszórva cse-nevész bokrok lengenek, a hasadékok makacs pereméin úgy ülnek a zuzmók, akár a tengeri sünök. Az ismeretlen színek felhői kicsit megremegnek: végtelen lomhasággal megfoghatatlan méretű és súlyú kőbálnák húznak el odafönt. A ringatózó sivatag kiszögellései közt barlangszájak tárulnak fel: apró, ragadozó kőszörnyek dugják elő belőlük élettelen pajzsfejüket. Vak leselkedés. Aztán visszahúzódnak. A sivatag a tárgyi realitással bíró látomás.

Timnát pedig az ember el sem hiszi. Hatvan négyzetkilométeres természetvédelmi területen összpontosítja a kősvatagok minden lehetőségét. Különböző színű, végtelen álomba merült őshüllők: fejüket a föld gyökerei közé süllyeszti, hátuk az ég kékjén ejt felhősebeket. Egyikük koromfekete kőkockákká roskadt össze: Kheopsz szénné égett piramisa. Mellette elhagyott rézbánya Salamon király korából. Kicsit odébb óegyiptomi romok: egy elhagyott Háthor-szentély. Az út sziklautcák közt vezet tovább, amelyek egy kráter díszes katlanterébe torkollnak: ismeretlen isteneknek szentelt, nem természet léptékű szentélyvárosok. Áldozati oltáraik súlya alatt egész hegyek rogyannak meg. A természet maga állít itt emléket magának. Az ember még nyomot sem hagyhat ezek között a templomok között. A Salamon oszlopainak nevezett tisztán természeti képződmény égisz érő, más valóság faragta monumentalitása az utolsó klasszikus görög emlékképzetet is kioltja az emberből: a világ pusztája megjelenése olyan minden lehetséges elképzelést felülmúló túlerőben van, hogy ember és természet között sem a csata, sem a harmonikus megbékélés gondolata nem merülhet fel. A sivatag maga emelte óriásvárosának túlvégén pengevékony talapzaton felfelé szélesedő vörös kőhegy: időtlen mozdulatlanságban néz el minden felett, ami él. Ahol ezek az alvó istenek léteznek, ott mi egyáltalán nem léteünk. A magánvaló világ képe: ez az ókori Kelet. A valóságnak ebből a dimenziójából mi nem látszunk. Ez a valóság nem ismer sem életet, sem halált, semmit önmaga öntudatlan örökkévalóságán kívül. Mikor arra gondolok, hogy elődeimet ennél az öröklétnél is hatalmasabb, élő hang bátorította, hogy ők valakinek fontosabbak ennél a halálon túli kőmindenségnél, melegség gyúlik a szívem köré.

A hazafelé robogó buszban vezetőnk mellém furakodik. – Van egy kis probléma – mondja –, nem tudom, segítenél-e megoldani. A sofőrünk nagyon vallásos, és közele-

dik a *mincha*-ima (a délutáni ima) ideje. Ha nem vagyunk tízen, kénytelen lesz megállni, nem vezethet tovább. Persze hívhatunk telefonon egy másik autóbust, az majd továbbvisz bennünket, de ő itt maradna.

Elnevetem magam. – Ha tudtok adni egy kipát a fejemre, természetesen számíthatok rám.

Megkönnyebbülten mosolyog. A busz néhány perc múlva lekanyarodik egy sivatagi benzinkút mellé. Kilenc utasa a jármű mellett téblábol, a nők a kocsiban maradnak, miközben sofőrünk felnyitja a csomagtartó ajtaját. Fürgén átöltözik: ekkor válik világossá számomra, hogy nem egyszerűen vallásos. Azt az öltözéket, amit gyorsan magára ölt, leginkább az ultraortodox *Mea Searim* negyedben látni. Úti célunk, Jeruzsálem felé fordulunk, a buszvezető sűrű hajlongásától kísérve imádkozni kezdünk. Az egyik vallásos utas, látva, hogy nem tudom a szöveget, barátságos mosollyal imakönyvet nyom a kezembe, megmutatja, hol tartunk. Közben látom, hogy az egyik benzinkutas a helyére löki az üzemanyag-adagoló pisztolyt, mellénk siet, és hajlongva imádkozni kezd. Legközelebb fékcsikorgásra kapom fel a fejemet az imakönyvből. A kút fölötti autópályán ezüstsínű sportkocsi áll meg. Barnára sült, éppen pocakosodásnak induló, újjgazdag fiatalember száll ki belőle, átugrik az út korlátján, és mellénk zökken. Magától nem állt volna meg, de száguldóban megpillantotta az imádkozó csoportot. A délutáni ima parancsa teljesítetett.

(A részletek az *Osiris Kiadónál ősszel megjelenő* IZRAEL: TÁJKÉP CSATA KÖZBEN című könyvből valók.)

Rainer Maria Rilke

„IMAKÖNYV”-ÉBŐL

Mindenben rád lelek, ahol kereslek,
a tárgyokban, melyekhez hű vagyok;
a kicsiben mint legkisebb jelensz meg,
a roppant nagyban mint a legnagyobb.

S ahogy a tárgyokban szolgálatodra
oly kész erők működnek, az csodás:
gyökérben, törzsben titkon gyarapodva,
s a lombzatban mint feltámadás.

*

Tudom, titok maradsz, a mélyed
a gyors idő nem érti meg.
Én alkottalak ily mesésnek,
midőn kezem gőgjével érted
megvert egy óra engemet.

Terveztelek ügyelve jól a
szándékra és a buktatókra,
munkám azonban nem haladt:
a görbék és a vonalak
elvesztek egy túsökfonatban,
míg egyszerre csak akaratlan
a lehető legszentebb forma
pattant elő tudat alatt.

Habár szemem nem éri át,
a mű be van fejezve, érzem.
Nem nyughatom azonban tétlen,
s építem egyre csak tovább.

*

Mindennapos munkám ilyen,
mint héjt reá én vetek árnyat.
S vagyok a völgyben odalenn,
ha festelek, vagy ha imádlak,
a sár, a lomb és a vasárnap,
egy ujjongó Jeruzsalem.

Az Úr szent városa vagyok,
száz nyelvvel vallom Istenemnek;
Dávid zoltára bennem zengett,
s én ittam hárfák hangja mellett
az esthajnali csillagot.

Az utcáim hegynek haladnak.
Lakósaím magamra hagytak,
túl nagy vagyok talán nekik.
Meghallom, bárki lépked bennem,
s magányosságom kiterjesztem
kezdetől fogva kezdetig.

*

A legutolsó ház e faluban
mint világ végén áll magányosan.

Az utca lassan megy az éjbe ki,
nem tudja semmi visszatartani.

Két messze közt sejtelmes átmenet
a kis falu, melyen át út vezet
ösvény helyett riadt házak során.

A távozókra vár egy nagy menet,
s útközben sokan meghalnak talán.

*

Éjjeliőr a téboly,
mert öröködik.
Röhögve minden óránál megáll,
s mondván: ez első, amaz ötödik,
az éjjeleknek neveket talál.

A rigmusát gajdolja mindenütt,
s triangulumjával a kültre üt,
amit megszólaltatni képtelen:
így lépdél tova házak mentiben.

Álmukban hallják csak a gyermekek,
hogy odakint virraszt az őrület.
De a kutyák tépdetik láncukat,
a házakban szűk lesz nekik a tér,
és reszketnek, mikor már elhaladt,
és félnek attól, hogy majd visszatér.

*

Pirosa érik most a borbolyának,
szirmát a rózsa is hullajtja már.
Ki most szegény, hogy véget ért a nyár,
csak várni fog, nem lesz ura magának.

Ki nem tudja lehunyni most szemét,
biztos, hogy abban arcok sokasága,
ha jó az est, sorakozik sötét
zugokban várva még feltámadásra:
az mint egy agg bevégzi életét.

Nem vár új arra semmi ezután,
megcsalja minden és mindenki, sőt,
Te is, Uram, nagy kő vagy a nyakán,
amely naponta mélybe húzza őt.

Sike Sándor fordítása

Sike Sándor 1926-ban (Rilke halálának évében) született Temesváron. Negyven évig dolgozott a Láng Gépgyárban, segédmunkásból lett esztergályos, végül számítógépes programozó. Szenvedélyes sakkozó, publikálni mindaddig csak a Sakkéletben publikált. 1957-ben talált rá egy antikváriumban Rilke DAS STUNDEN-BUCH-jára, azóta foglalkozik a belőle készített válogatás fordításával, távol minden irodalmi környezettől, magányosan. Az elkészült anyag egy-egy példányát tavaly letétbe helyezte a Széchényi Könyvtár, az Országos Szabó Ervin Könyvtár és a Ráday Gyűjtemény kéziratárában.

FIGYELŐ

ÉVEK? ÉVTIZEDEK?

Ottlik Géza: *Továbbélők*
Jelenkor, 1999. 156 oldal, 1100 Ft

Ottlik Géza ISKOLA A HATÁRON című remekművének ósváltozata, a TOVÁBBÉLŐK című kisregény az utószóíró Kelecsényi László szerint „mindenekelőtt élvezetes olvasmány. Csirájában tartalmazza a későbbi nagy regény jellegzetes vonásait, kevesebb is, olykor több is annál. Gyerekregegy – az értés reményében adható a kis szereplőivel egykorú tizenéves diákok kezébe”. (153.) Valóban, Ottlik korai regénye pedagógiai szempontból is hasznos olvasmány, amennyiben szocializálhatja-felzárkóztathatja a TOVÁBBÉLŐK kiskorú olvasóit az ISKOLA A HATÁRON felnőtt olvasóihoz. Már ha egyáltalán van olyan, hogy felnőttég. Már ha egyáltalán van olyan, hogy egy könyv vagy csak gyermekeknek, vagy csak felnőtteknek szól. Már ha egyáltalán van olyan, hogy valamilyen (gyermekeknek szóló) könyv kevesebb vagy több egy másvalamilyen (felnőtteknek íródott) könyvnel... (Én például, noha szégyellem bevallani, nem, mégsem szégyellem: felnőtt fejjel olvastam először A KIS HERCEGET, de jó, hogy egyáltalán olvastam, s talán az is jó, hogy éppen akkor olvastam, amikor.) Mindazonáltal közeledhetünk Ottlik korai művéhez úgy is, mint önálló (ifjúsági) regényhez, amely értékét következképpen csakis önmagában hordozza. De tekinthetjük a TOVÁBBÉLŐK-et önállótlan (műhely)munkának is, amelynek értéke a sajátos viszonylatok hálójában, az úgynevezett Ottlik-univerzumban keresendő.* S e félreismerhetetlen tájék abszolút viszonyítási pontja természetesen: az

* A továbbiakban az Ottlik-életmű alábbi egységeire hivatkozom:

MINDEN MEGVAN. Magvető, 1991. (Második, bővített kiadás.)

HAJNALI HÁZTETŐK. Magvető, 1977. (Harmadik kiadás.)

ISKOLA A HATÁRON. Magvető, 1981. (Hatodik kiadás.)

PRÓZA. Magvető, 1980. (Második kiadás.)

BUDA. Európa, 1993.

ISKOLA A HATÁRON. Ha az előbbi magyarázatot fogadjuk el, akkor talán „lényegileg” ragadhatjuk meg a regényt, ám ha az utóbbi feltevésnél maradunk, akkor csakis valamely „kontextuális” leírással próbálkozhatunk.**

De mi van akkor, ha a „lényeg” nem más, mint a „kontextus”? Ha nincs önálló szöveg, csak egymásra utalt, egymással párbeszédbe állítható szövegek vannak? Ha nem csupán a TOVÁBBÉLŐK, de az ISKOLA is csupán viszonylatokban, kölcsönös szöveg(össze)függésekben értelmezhető? Ha nincs is (más művektől) független remekmű, csupán (más művektől) függő mű vagy remekmű? Mi van akkor, ha az önálló ISKOLA úgy *jelenti meg szimbolikusan* az Ottlik-életmű egészét, hogy közben *analogikus viszonyba kerül* azzal az élményegésszel (ha tesszük: világtapasztalattal), amely viszont az életmű többi egységét is önálló életre hívja? A szimbolikus hierarchia és az analogikus egyenrangúság kettőssége jellemezné tehát Ottlik prózáját, annak minden egyes darabját? Továbbá lehet, hogy az analógia nem csupán a – remekművet is magukban foglaló – művek és az őket létesítő élményegész (világtapasztalat) között húzódik, hanem az élményegésztől részben független művek és a remekmű között is? S ha minde az így van, akkor talán azt is mondhatjuk, hogy noha a TOVÁBBÉLŐK (mint az összes többi Ottlik-mű) a szimbolikus hierarchiában az ISKOLA mint remekmű alatt áll, analogikusan mégiscsak egyenrangú vele. A következőkben analogikus kapcsolódásokon nyugvó elválásokat próbálok kimutatni – nem

** És mintha Ottlik monográfiája is az utóbbi választásra biztatna: „Ottlik nem tekinti önmagában zárt egységnek a műveit, irásmódja elválaszthatatlan attól az előfeltevéstől, hogy az alkotás ugyanazoknak az alapelemeknek állandó átrendezését jelenti.” Szegedy-Maszák Mihály: OTTLIK GÉZA. Pozsony, Kalligram, 1994. 66.) S ha így van, akkor feltehetően nemcsak A VALENCIA-REJTÉLY-ről, de a TOVÁBBÉLŐK-ről is elmondható, hogy „jelentősége a rövid történetek többségéhez hasonlóan főként arra korlátozódik, hogy fogódzót adhat az ISKOLA A HATÁRON alaposabb megértéséhez”. (55.) No de mi adhat vajon „fogódzót” A VALENCIA-REJTÉLY vagy a TOVÁBBÉLŐK „alaposabb megértéséhez”?

is annyira a létesítő élmény és a létesített művek vagy a remekmű között, mint inkább a korai regény és a későbbi remekmű (valamint más Ottlik-művek) között.

A legszembeszökőbb különbség a két regény között talán abban áll, hogy míg a korai mű beszélője többnyire a főhős által megélt „dologra” összpontosít, addig a remekmű szerzője hangsúlyosan szóhoz juttatja a megélt „dolog” elbeszélésének módját, „*az elbeszélés nehézségeit*” is (5.) – mind a tudatmozgások, mind az időtapasztalat rétegzettségei mentén. Egyfelől a TOVÁBBÉLŐK egyes szám harmadik személyű történetbonyolítására igaz lehet Szegedy-Maszák Mihály általánosító megjegyzése – amelyet persze a recenzensek a továbbiakban bizonyítani és árnyalni illik –: „*Egy értékrendet hitelesítő eseménysor bontakozik ki, azután megfogalmazódik egy másik értékrend, mely az előbbivel összeütközésbe kerül. Válahogy így körvonalazható Ottlik korai történeteinek mélyszerkezete.*” (Szegedy-Maszák, 26.) Másfelől az ISKOLA-ban az Elbeszélés Szelleme több kvázi-egyenrangú szólamra bomlik, s így a különböző tudatrétegek és idősíkok gazdag variációs játékát teszi lehetővé. Az egymást értelmező tudatmozgásokra példa a gyermek Medve Gábor kéziratát közlő és egyúttal értelmező felnőtt Both Benedek szakadatlan dialogikus reflexiója: „*Persze, ahogy észrevettem a kéziratában, Medve sok mindent szándékosan megváltoztatott.*” (114.) Míg például a monologikus hanghordozású TOVÁBBÉLŐK-ben igencsak zavaróan hat a kiskorú Damjáni tudatába helyezkedő elbeszélő alábbi hasonlata, amely gyanúsán korai szemléleti érettségről árulkodik, és amely ezáltal igencsak felkelti az érzékeny olvasó gyanúját a nagyvonalú szerzői eljárás iránt: „*...s olyan szívfájással adták át helyüket a következő félrajnak, mintha a szeretőjük meleg, sima ágycától kellene elszakadniuk...*” (115.) S ez a stílárís-szemléleti dőccenő talán éppen arról árulkodik, hogy a korai regényt író Ottlik számára még nem jelent tényleges problémát a „dolog” előadásának módja, hiszen nem keresi, következésképpen le sem küzdheti „*az elbeszélés nehézségeit*”. Ehelyett önfelédten, többnyire magával ragadóan, ám olykor bizony kissé könnyelműen mesél. Az esetenként egymásba csúszó s éppen ezért értelmezendő idősíkok kezelésére pedig álljon példaként egy olyan megjegyzés, amely a TOVÁBBÉLŐK kisebb fesz-távú (1923-tól 1926-ig tartó) s így csupán a

gyermekkori iskolaévekre figyelmező, minek következtében inkább személyes gyökerezettségű időélménye helyett az ISKOLA jóval átfogóbb (1923-tól 1957-ig ívelő) s így a gyermek-kort a felnőttkorral egybeölelő, minek következtében jóval általánosabb érvényű időtapasztalatát szólaltatja meg: „*De nem így tett velünk az idő. Rosszul mondtam el az egészet. S ráadásul ugrom egyet a végén, és három évet emlegetek, számszerű adatokkal, mintha lemérhető, egyenmű valamiről beszélnek. S mintha ez a valami események összefüggő egymásutánja lenne.*” (130.)

A továbbiakban tehát hangsúlyosan „*az elbeszélés nehézségei*” és megoldásai felől – amelyek látványosan különböznek a TOVÁBBÉLŐK és az ISKOLA esetében – közelítünk az elbeszél „dolgok” felé – amelyek viszont látványosan azonosak a két regényben. S így óhatatlanul, „*az elbeszélés nehézségeit*” radikálisan érvényesítő remekmű felől fogom olvasni, „*az elbeszélés nehézségeit*” sokszor még csak nem is érintő korai művet. Miáltal a korai regény olvasása során többnyire a később keletkezett mű(vek) szemléleti és poétikai sajátosságait fogom előtérbe állítani, de talán nem lelketlenül számon kérni. Hiszen ahogyan Ottlik újra- és újraírja ugyanazt a „dolgot”, mi is újra- és újraolvasuk ugyanazt az életművet. Azaz olyan szövegrétegeket tárunk fel, amelyeket *nem tudunk nem* úgy látni, mint az Ottlik-univerzumban kimagasló ISKOLA-ra jellemző hang különböző kristályosodási fokozatait. A veszély persze fennáll. A vád persze jogos. Hiszen olyan dolgokat mérünk össze, amelyek tulajdonképpen összemérhetetlenek: a még nem teljesen saját hangot a teljesen saját hanggal, a színvonalas ifjúsági kisregényt a korszakos jelentőségű nagyregénnyel. Valóban. Ám mégis. Még egyszer: *nem tudom nem* az ISKOLA felől olvasni a TOVÁBBÉLŐK-et. Mindazonáltal elsősorban mégsem értékelni akarom őket. Azaz nem kívánom még feljebb értékelni az ISKOLA-t, ha annak ára a TOVÁBBÉLŐK alulértékelése. Inkább szerényen és serényen összehasonlítanám őket, szembeszökő vagy kevésbé szembeszökő sajátosságokat ragadnék meg, rejtekező vagy kevésbé rejtekező viszonylatokat tárnék fel, nyilvánvaló vagy kevésbé nyilvánvaló különbségeket különböztetnék meg. Mert *noha* a két regény nem ugyanarra az olvasói kulcsra nyílik, *végző soron* mindkettő az izgalmasan rétegzett Ottlik-életmű egészére nyit ablakot.

Noha

Bemelegítésként nézzünk egy olyan jelenetet, amely kisebb-nagyobb változtatásokkal négy Ottlik-műben is szerepel: a gyermekkori közös radírlopás esetét. Az alkotás időrendjébe állított regényrészletek talán látványosan megjeleníthetik a genezisként szolgáló alapélmény és a dinamikus változó szövegtapasztalat egymásra utaltságát, az Ottlik-univerzum genealogikus nyelv-szemléleti önértelmezését. Hiszen az újraírás során a tulajdonképpeni esemény egyre jelentéktelenebbé zsugorodik, miáltal egyre inkább „*az elbeszélés nehézségei*”, stílárís-narrációs sajátosságai kerülnek előtérbe. A TOVÁBBÉLŐK-ben még a radírlopást övező részletek aprólékos számontartását és plasztikus kidolgozását figyelhetjük meg, ami egyfelől magával ragadó élményközelségről, másfelől a reflexió távlat hiányáról árulkodik: Damjáni és Halász Péter negyedik elemibe járnak (7.); a tavaszi idő „*csupa szürkésbar-na, fekete-sárga, zöld nélkül, a cseresznyevirágok majdnem bántó fehérségével*” (7.); a boltossegédnek elálló füle van (8.); továbbá Halász „*egy marék képes levelezőlapot és két vadonati új ceruzahegyzőt*” is elemel (9.). A gyermekkori csíny részleteinek halmozása ugyanakkor a bűntudatból fakadó morális tanulságot készíti elő, amely előbb-utóbb ki is mondatik: „*Bemaszatólódott a szemérmellen emberi világnak már a félelmétől is, s ez az egyetlen gondja elzárta mindentől a kedvét.*” (10.) A HAJNALI HÁZTETŐK elbeszélőjének viszont „*csak annyi támpontja*” van, „*hogy tavasz volt*”, s hogy ismerte „*már ezt az évszakot tavalyról, tavalyelőtről, halványan még régebbről*”. (48.) Egyfelől a visszaemlékezés távlatából a részletek elhomályosulnak, ámde másfelől ugyane távlatból szerzőnk nagyvonalúan és bőkezűen meg is toldja a radírlopás esetét egy kitérővel, a kézi nyomda történetével. (49.) Ezzel szemben a korábbi regény szerzője éppen hogy nem az elegánsan és retorikusan bővíthető távlatos emlékképekkel sáfárkodik, sokkal inkább a kipécézett eset tanulságát mélyíti egy újabb élményközeli (pikáns) történettel, amely a szomszéd kislány Zsuzsikáról és a németkisasszonyról szól, és amely „*egy még gonoszabb és erőszakosabb világ ocsmány lehetét*” árasztja magából. (11.) Tovább lépve a főműhöz, az ISKOLA-ban Bébé és Halász nem radírgumit, hanem levelezőlapokat lop (43.), mely eset ráadásul nem is a gyer-

mekkori csínytevésből fakadó, ugyanakkor egzisztenciális színezettségű bűntudat kiemelt jelentőségű példázata, hanem csupán a két fiú barátságának *egyik lehetséges* illusztrációja. Hovatovább a kora gyermekkori barátság emléke radikálisan átértelmeződik az ISKOLA közegében, minek köszönhetően a bolti lopás anekdotája is törvényszerűen feloldódik a nevelődési regény nagyszerűségében, következésképpen látványosan elveszíti eredeti kontúrjait. Végül a BUDA-ban a radírlopás már csupán egy többleteles felsoroláson belül, ráadásul zárójelben kap szerepet (89.), s így az összegző visszatekintés távlatából aprócska díszítő mozaikdarabkává zsugorodik. Hiszen „*a tény csak annyi, hogy [...] másféle, többféle ügyeid voltak. A rend kedvéért azonban bele kellett rajzolni a térképedbe. Azért is, hogy legközelebb ellenőrizhesd, megvan-e?*”. (76.) Ellenőriztük: megvan. Ugyan másként, mint a TOVÁBBÉLŐK-ben, de mégiscsak megvan. „*Minden megvan.*” (263.)

Tovább szűkíték: kerítsünk most olyan jelenetet, amely immár a szűkebb história, a katonaiskolai évek elbeszélése során bukkan fel színre – mind az ősváltoztatban, mind pedig a későbbi remekműben. Az újoncok kiképzésének sáros időszakát lezáró, egyúttal a karácsonyi szünidőt előre jelző, mi több, szimbolikus jelentőségű hóesésről lesz szó – két eltérő hangfekvésben. A TOVÁBBÉLŐK elbeszélője például a 7. fejezet legelején máris megenged magának egy apró magánfilozófiai fejtegetést („*Az értelem okfejtését mindig hiú ábrándozásnak érezte [...] Az ész akaratát nem is vette komolyan számításba...*” – 86.), míg az ISKOLA megfelelő pontján csupán szerényen kommentált eseményeket olvashatunk. Mintha a korai műben most is a gyermeki tudatba bújít (mindentudó) felnőtt szerző kissé tolazkodó jelenlétét éreznénk, aki viszont a későbbi regényben már tapintatosan háttérbe húzódik, csak hogy ténylegesen szóhoz juttassa kiskorú hőseit. És noha a sáros időszak tapasztalatait megkoronázó „*títkos lényeg*” mindkét munkában megvan (92. – 239.), a „*títkos lényeg*” szimbolikus mélyítő hóesés az ISKOLA-ban még új fejezetet is nyit. No de miben különbözik a hófejezet a TOVÁBBÉLŐK hómotívumától? Kezdjük a részletekkel. Míg a korábbi műben az ünnepélyes eseményt az igeneves jelzőhalmozás inkább statikusan ékesíti, addig a nagyregény dinamikus ige-

használata látásmódbeli és retorikai lendület ad a leírásnak: „*Sűrű, himbálódzó, imbolygó nagy pelyhekben hullt-hullt szakadatlan...*” (93.) – „*Sűrű, nagy pelyhek kezdtek szállodni [...] kerengtek, imbolyogtak, ráérsen himbálódtak lefelé, néha még fölfelé is.*” (240.) Vagy nézzük a TOVÁBBÉLŐK feszültségfokozó, sőt talán kissé hatásvadász, hiszen pusztán önméltó mondatbővítését, szemben az ISKOLA visszafogott, hangsúlyosan egytagú mondatával: „*Részeg lett, olyan hirtelenül érte a hőésés. Nemcsak hogy nem számított ilyesmire, de még csak eszébe sem jutott ez a lehetőség.*” (93.) (Kiemelések – B. S.) – „*Részeg lett az ember, olyan hirtelenül érkezett a hőésés. Erre a lehetőségre nem is gondoltam.*” (240.) Továbbá tanulságos lehet felfigyelnünk a kisregény egyik élményközeli kitérőjére, amely a nagyregényből teljességgel hiányzik, és amely sokkal inkább nosztalgikusán újra felidézi a jelentéktelen részletet, semmint távolságtartóan újragondolva egyúttal elhagyná: „*Ni! – kiáltott fel valaki az ablakban. – Megy el Schulze. [Eddig a két szöveg teljesen azonos]// Maguk között mindenkinek valami más nevet adtak – Bognárt például Zukinak hívták, az egyik századost Kengurunak, Danilo főhadnagyot Taplónak –, csak Schulze maradt Schulze.*” (93.) Ugyanakkor – a TOVÁBBÉLŐK élményközeli kitérőjével szemben – az ISKOLA hőésésről szóló szövegbetétje ahelyett, hogy visszarévedne az elmúlt (hiszen mulandó) egyedi esetre, inkább általánosítja a megbízhatóan ismétlődő (hiszen örök érvényű) természeti tapasztalatot: „*Ha egyszer leesett a hó, még is maradt a tavaszi olvadásig...*” (241.) Ráadásul a kisregény szerzője mindentudóan összegzi a hőésés keltette helyzetfüggő érzések tanulságát, amennyiben Damjáni „*valami olyasmüt kezdett megérteni...*” (94.) A nagyregény szerzője viszont inkább a szereplőket megragadó és mozgó hangulatot próbálja minél aprólékosabban felidézni, de nem magyarán. Hiszen míg például a TOVÁBBÉLŐKben Matej a lakásukat rajzolja, azaz otthona után sóvárog, s ezt közli is Damjánival, addig az ISKOLA-beli Zsoldosról még Bébé faggatása nyomán is csak sejthetjük, hogy térképet rajzol, azaz pusztán elfoglalja magát. (94. – 241.) Az ISKOLA-t író Ottlik is hasonlóképpen foglalja el magát, most a BUDA-t író Ottlik szavaival: „*Az ember felnézett, tudomásul vette, hogy ez van, elraktározta a térképében, amit gépiesen, gyakorlatlan mindig készített magának, szobáról, házról, vá-*

rosról, utcáról, világról.” (76.) Az 1923-as szekszárdi alreáliskolai hőésésről.

Most már a művek szövegrendjét tiszteletben tartva, megpróbálok még néhány részletet összevetni – továbbra is az egymástól markánsan elkülönülő sajátosságok megragadásának reményében. A kisregény otthon játszódó 1. fejezetének mozzanatai a nagyregényben immár nem a főeseményt előkészítő jelenetekként, hanem a főeseményben feloldódó emlékfoszlányokként szervesülnek a történetbe, így például Damjáni búcsúja Veronikától, a szobalánytól (22.), mely epizód ráadásul az ISKOLA-ban nem is a Damjáninak megfelelő Bébé, hanem a Szebek Miklósnak megfelelő Medve emlékeiben bukkan fel. (254.) Egyébként is, a későbbi művet Ottlik olyan bevezető egységgel látja el, amely nem is annyira a történetet készíti elő – ahogyan azt a korai mű 1. fejezete teszi –, mint inkább – ahogyan az ISKOLA fejezetcíme mutatja –, *az elbeszélés nehézségeit*” veszi tekintetbe, ráadásul jó harminc év távlatából. Tovább olvasva a két munkát, a kisregény egészéhez képest tekintélyes helyet foglalnak el az újoncon megérkezésének-megrökönyödésének jelenetei (2–5. fejezet). Míg tehát az ISKOLA-ban a pragmatikus elfogadás hangja viszonylag hamar megszületik, addig itt meglepően sokáig kitart a gyermeki világ és a zord valóság szemléleti dualizmusáról árulkodó szöveg, például: „*...az új, idegen szagok figyelmeztették a hely baljós rendkívüliségére*”; „*Mindenki részvétlen, mindenki barátágtalan hozzájuk*”. (27., 28.) A szemléleti ketősség feloldásának példázata Szebek, illetve Medve lázadásának (szökésének) és megnyugvásának (fogdába vetésének) története. Ám míg a TOVÁBBÉLŐK-ben Szebek belső változását tetemes magyarázat övezi (83.), addig az ISKOLA szerzője jóformán megelégszik az alábbi külső leírással: „*Voltaképpen csak abban állt [a változás], hogy ezúttal másként tette fel a sapkáját.*” (234.) Medve sapkája a későbbiekben az érett és önelvű személyiség tárgyi megfelelőjévé, emblémájává lesz, például: „*Volt olyanfajta tiszt, aki Medvét rögtön utálni kezdte, mihelyt ránézett. Már a szemé állása sem tetszett az ilyeneknek. A zubbonya esése sem. Vágy ahogy a sapkáját viselte, a medvesapó.*” (385.) Az ISKOLA-ban a szökés tanulságait elemző rész egyébként is későbbre, Medve kórházban tartózkodásának idejére kerül, miáltal a hős valóság- és öntertelmezése

is jelentős távlatot kap: „*A valóság, a száraz, kézzelfogható valóság az, hogy ő egészen jól érzi magát, mert csak néző.*” (255.) Az önreflexió távlatos nagyvonalúsága, a gyermekkori események narratív előállításának szolidan rezignált szövege a BUDA-ban még nyilvánvalóbb – mely rezignáció viszont egyúttal az Ottlik-prózaszemlélet újbóli regényesítését is veszélyezteti: „*Medve azon az őszön, a szökése után, amikor visszajött az ingoványra épült, csak feltevéseken létező világba, mint Néző-Szereplő-amalgám, azt mondja, csináljuk tovább az Ingyen Mozit.*” (19.) A TOVÁBBÉLŐK hőse viszont még nem néző, csupán szereplő, ráadásul nem is annyira a szenvedését értelmező, mint inkább kinyilvánító szereplő. A tragikus színezetű alapszólalm nyelvi-szemléleti közege a már említett dualizmus: egyfelől van az, amit Szebek „*az ő igazságának érez*”, másfelől van az, ami „*a valóság nehézkes, esetlen, tökéletlen világa*”. (84.) A kettőt pedig a szereplő kínja köti össze, amely tehát még hangsúlyosan nem a néző tudása. De vajon miként lesz a szenvedésből tudás? Miként lesz a valóságélményből irodalmi tapasztalat? A kérdés az Ottlik-életmű próza- és világtapasztalatának egészét célozza, amely most mégiscsak sajátos részperspektívából, a TOVÁBBÉLŐK szövegvilágából válhat – ha nem is megválaszolhatóvá, de legalább tovább kérdezhetővé.

S ha már a katonaiskola rendszerét értelmezve elfogadó Szebekről, illetve Medvéről van szó, nézzük meg röviden az értelmetlenül lázadó Ötvevényi esetét is. Az Ötvevényi-féle feljelentés Merényi-féle módszer megtorlása a TOVÁBBÉLŐK-ben az elbeszélő szabatos leírásával társul: „*Merényi térdével hasba rúgta és egyidejűleg pofozni kezdte az összecsukló Ötvevényt [...] Aztán kiszórtak mindent a fiókjából, és szétta-
posták, összetörték, egy apró notesz kivételével...*” (101.) A nagyregényben ellenben mindez feloldódik az emlékezés önkéntelen esendőségében, vagy ha jobban tesszük, az emlékező szöveg kidolgozott esetlegességében: „*...de hogy Ötvevényivel mit műveltek, azt nem tudtam. Úgy rémlett, beletúrtak a fiókjába, és elvették a noteszt...*” (185.) (Kiemelés – B. S.) És ahogyan a stilizáló elbeszélői tudatot évek választják el a stilizáltan elbeszélte esettől, ugyanúgy magában a történetben is rendre felbukkan az idő tapasztalata, például az először Ötvevényi által igénybe vett kihallgatási napló panasztárol-

tának kvázi-mitikus időélményében: „*Nagyon jól tudták, hogy ennek a »panasz« rovatnak csak elvi jelentősége van, gyakorlatban nem fordult elő, hogy valaki panasszal élt volna [...] Csak az üres rovat futott heteken, hónapokon, éveken át a kihallgatási naplóban.*” (102.) (Kiemelés – B. S.) Az ISKOLA-ban ugyane rovat ugyanezen időbeli szerepéről viszont ezt olvashatjuk: „*Csak az üres rubrika futott heteken, hónapokon, évtizedeken át a kihallgatási naplóban.*” (187.) (Kiemelés – B. S.) A két, külön-külön háromütemű reális idézetből összeállítható négyütemű ideális idézet így szólna: „*Csak ez üres rovat [rubrika] futott heteken, hónapokon, éveken, évtizedeken át.*” Az ideális szekvencia fényében a kisregény reális felsorolása precízebbnek tűnik, hiszen Ottlik a négy időhatározóból a legutolsót hagyja el, s ez egybe is vág az idő mindenkoros átélésének és értelmezésének tapasztalatával: az időtapasztalat törvényszerű határoltóságával. A nagyregény reális mondata viszont egy közbülső fázist hagy el, s ez nem az időbeli határoltágról, hanem a megfogalmazás pontatlanságáról árulkodik. Végső soron tehát „*az elbeszélés nehézségeit*” lenyűgöző tudatossággal felszínre hozó és közben tartó szerző pillanatnyi figyelmetlenségéről, bűnös hanyagságáról? Vagy éppen ellenkezőleg, most is ugyanúgy Ottlik egyik tudatos gesztusával, „*az elbeszélés nehézségeinek*” anyagul nagyvonalú megjelenítésével állnánk szemben? S így talán az elbeszélés jelentéktelennek látszó nyelvi esetlegessége éppen hogy az emlékezés korántsem lényegtelen antropológiai esetlegességére utalna? Meglehet. De az is ugyanúgy meglehet, hogy kissé túlmagyarázom a két mondatrész között megfigyelhető, ám valójában jelentéktelen különbséget. No de akkor miért a különbség, ha nem utal semmire? Kell-e, hogy egyáltalán utaljon valamire?... Mindenesetre a mondatra később még visszatérek. Egyébként is, most Ötvevényi esetéről van szó, amelynek értékelése a nagyregényben igencsak áttételes formában jelentkezik: az elbeszélő Bébé által zárójelbe tett, ráadásul a naplóíró Medve által eleve, és igaz ugyan, hogy csak ceruzával, de mégiscsak kihúzott kommentárban. (196.) Medvéhez hasonlóan az elbeszélő sem értelmezi túl, pláne nem érzélgősen, a dolgot: „*Amikor kedden végül tényleg elment, örökre, nem sajnáltuk. Menjen a fenébe, gyáva áruló. Férfiatlan, fajtalan alak, önfertőző.*”

(198.) A pragmatikusan-szenvtelenül kiközösített Ötvenyitől ugyanakkor a TOVÁBBÉLŐK-ben az elbeszélő érzelmes hasonlatával és általánosító eszmefuttatásával búcsúzhattunk, ami több is és kevesebb is, mint amit az ISKOLA-ban olvashattunk. Több annyiban, hogy a gyermeki tudat fénytörő felületén át bepillantást nyerhetünk az eset tragikus mélységébe. („*Damjáni megértette, hogy bármelyik pillanatban semmivé lehet tenni ezt a törekeny hálószerkezetet...*” – 106.) Kevesebb pedig annyiban, hogy nem érezzük a felnőttiség távlatából tekintett eset ironikus kontextusát. („*De mindamellert nem volt jó nézni, ahogy csomagolt a hálóteremben. És kelkáposzta volt megint ebédre, főtt marhahússal. Ronda mócsingok. Igaz, hogy utána túrós palacsintát kaptunk...*” – 190–191.)

Az Ötvenyi-eset okozta lelki válságból mindkét regényben a nevetés stratégiája vezethet ki, amelynek egyik motivikusan ismétlődő változata a Damjáni (Bébé) és Istenes (Szeredy) közötti szójáték: „*Ereklje? Nyakleves!*” (99.) A kisregényben ennek kapcsán az alábbi ki nem fejtett utalást olvashatjuk: „*Hogy ez a számárság tulajdonképpen mit jelentett nekik, mit rejtett magában, azt évek múlva, megint egyszer egy nehéz órában érezték a legvilágosabban.*” (99.) A célzás a későbbi nagyregényben válik csak értelmezhetővé. Bébé és Szeredy gyermekkori barátsága ekkor már több évtizedes távlatot kap, minek köszönhetően az 1957-ben játszó-dó nyitófejezetben látványosan kiegészül a katonaiskolai anekdota: „*...Ereklje? Piff! // Egyszóval a komolyság, szorongás, keserű undor és ószinte félelem rétegei alatt mélyen és észrevétlenül Szeredy bolondozott önmagának, nekem, a világnak vagy talán egy istennek, aki nézi mindezt.*” (11.) S ezt a rezignált nevetésen nyugvó felnőttkori világszemléletet készíti elő a gyermek Damjáni ösztönös meglátása, akiben „*hangtalanul nevetni kezdett valami, s míg fázósan és kényszeredetten lépkedett a beosztásában, tisztán érezte, hogy ez a sérthetetlen valami csak figyelő és fanyarul neveti Schulzét, önmagát, az egész nyirkos éjszakát.*” (108.) De felüthetjük például az 1947-es római augusztusról írt novellát is a PRÓZA című kötetből, ahol az augusztusi hold „*nézte közönyösen Rómát [...] nézett bennünket, nézte tovább a világot, iszonyat, unalom és várakozás nélkül.*” (297.)

A nevetés szabadabbá tesz. A szabadság egyik megjelenési formája pedig a szünidő. Am a szünidő szabadsággá dúsul, mondhatni eg-

zisztenciális jelentőségére nem is annyira a TOVÁBBÉLŐK megfelelő passzusa (97.), sokkal inkább az ISKOLA kidolgozott eszmefuttatása világíthat rá: „*Mégis, a hetek, hónapok, évek [lám, most töretlen az időbeli szekvencia, de vajon miért, s kell-e tudni, hogy miért?] fénytelen vizein mindig valamelyik szünidő szigetcskéje felé hajóztunk [...]. A szabadság nem nagy kezdőbetűvel írott eszme volt nekünk, hanem a szó valódi értelme, a választási lehetőségek nagy bősége...*” (273.) A szabadság izgalmasan és gazdagon rétegzett eszme, hiszen még a bevezető fejezetben is Bébé „*a szabadságtól enyhén mámorosan*” követi a Lukács uszoda lépcsőjén Szeredyt: „*Például attól a szabadságtól voltam mélységesen, szinte ittasan elégedett, hogy a két lépcső közül azt választhattuk, amelyik jölesett.*” (16.) A szabadság jóval több, mint amit a szünidő jelent – első megközelítésben a kisregényben. Hiszen a TOVÁBBÉLŐK elbeszélője még néhányszor visszatér a külső kötöttség és a belső szabadság dinamikus élményére: „*A földrajzkönyvében az egyik kép a chicagói Michigan Avenue-t ábrázolta. Az egyik este az árnyékszéken ülve eszébe jutott ez a kép. Egyszerre előtörtte valami felszabadulás. Hirtelen olyan kézzelfoghatóan érezte annak a boldogságát, hogy a chicagói Michigan Avenue-ra gondolhat...*” (126.) Ugyanezt a szabadságot érzi Medve is – immár második megközelítésben az ISKOLA-ban, csak éppen ő a pokrócozás után a trieszti öbölre gondol (104.), vagy éppen a fogdában általánososságokról morfondírozik: „*Hiszen él. Ketrebe zárták, és Medve Gábor növényeknek hívják. Ó azonban valahol egészen másutt van, teljesen szabad és független.*” (257.) Vagy később, még általánosabban: „*...jönnek rövidebb-hosszabb rossz időközök: nem lehet mindig tudni: de aztán visszatalál az ember: mindig vissza lehet vonulni a rendíthetetlen falak közé, hegyeimbe.*” (313–314.) Vagy éppen a BUDA szavaival: „*Mert valamit mégis elkezdtünk, és most nem kiabálhatok, hogy Nem-ér-a-nevem! Mert ez nem módja a szabadság választásának. Ahhoz előbb azt kell választani, hogy rabok legyünk.*” (22.) A valós világban a szabadság érzése mindig valamilyen kötöttségen belül jelentkezik. Miként a regénybeli szabadság eszméje is csak a prózai beszéd kényszerlépései által szólaltatható meg, olyan áttételek segítségével tehát, amelyek bizonyos motívumok nyomán át- és átszövik a teljes Ottlik-életművet. Nézzünk meg közülük egyet: a chicagói Michigan Avenue kapcsán, vagysis a

gondolat szabadsága témakörében már felbukkant árnyékszék motívumát.

Az árnyékszék a regényekben két szinten értelmezhető: dologi mivoltában és szimbolikusan. A katonaiskolai illemhely ugyanis egyfelől büdös és mocskos (de hát miért is lenne másmilyen?, persze hogy ilyen, az lenne a furcsa, ha nem ilyen lenne): „*Az árnyékszék valahogyan olyan mocskosnak hatott, hogy Damjáni a legnagyobb undorral tudott csak leülni a deszkára, s ha arra gondolt, hogy ezentúl mindig ezt kell majd használnia, el sem bírta képzelni, mi lesz vele.*” (36.) Míg a kisregényben a fejezet ezen a ponton hangsúlyosan véget ér, mintegy tragikusán mélyítve Damjáni elkésérítő résztapasztalatát, addig a nagyregényben az epizód így folytatódik: „...*el sem tudta képzelni, mi lesz vele. // De mire visszacsoszogott ormótlán kincstári papucsában a hálóterembe, ezt is elfelejtette.*” (36.) Hiszen amennyire magától értetődő, hogy az árnyékszék állapota elborzasztja az újoncot, annyira magától értetődő az is, hogy később a növekedék minden fennakadás nélkül arra használja a gusztustalan alkalmatosságot, amire való. Sőt a későbbiekben a mellékhelyiség a dologi eszközértéken túl szimbolikus jelentésértékre tesz szert – mint a zavartalan társasági élet helyszíne. Az árnyékszék mint közösségi, sőt társadalmi tér leírása mindkét műben egyaránt visszafogott (60. – 77.), s később is pusztán praktikus közegül szolgál a Szebek, illetve Medve elleni merénylet előkészítéséhez. (61. – 102.) Mégis, amikor a TOVÁBBÉLŐK-ben Merényiék Tóth Tibort immár egyenesen az illemhelyen vallatják, mi több, el is gáncsolják, Damjáni szemében a helyszín szimbolikus jelentősége erőteljesen hatványozódik: „*Merényiék a jó modornak, az emberi méltóságnak és függetlenségnek magányos végevárába törtek be, amikor megszenstelenítették az árnyékszékét.*...” (131–132.) Az ISKOLÁ-ban viszont csupán magáról a megtorlásról olvashatunk, a szabadságeszme érintése nélkül. Bébé a vécebeli büntető eljárást ugyan aprólékosan és érzékletesen adja elő, ám nem fűz hozzá semmiféle általánosító elmélkedést. (375.) Elfogadja, hogy ott történt meg Tóth Tiborral az, ami megtörtént, ahol megtörtént, miként korábban azt is elfogadta, hogy másokhoz hasonlóan ő is ott végzi el a szükségét, ahol azt szokás elvégezni. Mondhatni – mindkét esetben – dologi értelemben relativálja az árnyékszék szimbolikus jelentését.

Tóth Tibor egyébként is hangsúlyos figurája az ISKOLÁ-nak, de még hangsúlyosabb szerephez jut a TOVÁBBÉLŐK-ben. Hiszen „megbabonázó szépsége” szinte (az 1. fejezetet leszámítva) teljesen átszövi a kisregény második részét, s a befejező jelenetben is nyomatékos szerephez jut. Míg a nagyregényben Medve kerül szorosabb kapcsolatba Tóth Tiborral, amikor az kölcsönkéri tőle a futócipőjét (348.), addig a korábbi munkában Damjáni akkortól kezd barátkozni Tóth Tiborral, amikor az elkéri tőle festékkészletét. (110.) De talán a tényszerűen nyilvánvaló eltérések mellett érdekesebb a finomabban párhuzamos elválásokra figyelni. „*Összebeszélte-e az itt jelenlevőkkel – intett a pap a Damjáni háta mögött állók felé – társaidd közül valaki ellen?*” (140.) A Tóth Tibor feljelentését követő vizsgálat során Damjáni a feltett kérdésre egy csöppnyi tétovázás után egyértelmű nemmel válaszol. Az ISKOLÁ-ban viszont Bébé ekként felel: „*Igenis. // A Monsignore nem vette komolyan a nyelvbotlásomat. Legyintett, még egyszer megkérdezte. // – Nem – mondtam halkan.*” (373.) Az öntudatlan nyelvbotlás – túl a gyermek szereplő érthető zavartságán – talán a felnőtt elbeszélő által tudatosan létesített s így „*az elbeszélés nehézségeit*” szimbolikusan képviselő kommunikációs zavart is jelenti. De a szépirodalomban egyébként sincs tökéletes kommunikáció, nincs maradéktalan információcsere, csupán – a szerző részéről – finoman előállított és – az olvasó részéről – körültekintően elemzett szöveghelyek vannak, amelyek egyúttal utalnak valami teljességgel és egyértelműen megfoghatatlanra. A termékeny kommunikációs zavar tehát nem csupán a Monsignore és Bébé között, de a regény beszélője és az olvasó között is fennáll.

Szerzői titoktartásával Ottlik olvasói titokfejtésre sarkall minket például akkor is, amikor a Merényi és Tóth Tibor közötti viszony homályos természetére utal – így fokozván az olvasás és értelmezés szempontjából gyümölcsöző kommunikációs zavart. A TOVÁBBÉLŐK-ben a kihallgatás során Damjájinak „*aztán egyszerre, a negyedik vagy ötödik kérdésnél, megvilágosodott a helyzet.*” (142.) Ám míg a korai műben Ottlik pusztán homályosan utal a titokra, addig a későbbi nagyregény beszélője látványosan és játékosan körüljárja a titkot, anélkül azonban, hogy durván titoktalanítaná. Bébé egyfelől rámutat a találgatások titkos tárgyá-

nak titkos természetére, másfelől viszont elzárkózik a nyílt elemzéstől: „*Nem találgattunk, mert egyrészt nyilvánvalónak látszott [...], hogy Merényiékét természetellenes nemi visszaéléssel vádolják, egyébként alaptalanul. Erről a tárgyról pedig egyikünk sem óhajtott beszélni.*” A „*természetes szemérem*” serdülőkori állapota nem a szintúgy természetes természetű titok nyitjára utal, legfeljebb egy későbbi szemérmetlen állapotra, a romlott érettség, a „*magabiztos butaság*” korszakára, „*amikor véleményeket formál az ember*”, amely azonban „*csak később kezdődik*”, s amely mégiscsak helyet kaphat a katonaiskolai évek mögöttes időtapasztalatában, a rezignált visszaemlékezés és újramesélés gesztusában. Az elbeszélte időszakban viszont a titok, bármilyen homályos és vonzó legyen is, titok marad: „*Nem találgattunk és nem beszélgettünk róla. Beértük a tényekkel.*” (376.) Miként mi, a két Ottlik-regény párhuzamos olvasói is kénytelenek vagyunk beérni a tényekkel. Összevetjük, ami egyáltalán összevethető. Elválasztjuk, ami egyébként is elválkik. És nem értékelünk. Legalábbis nem „*magabiztos butasággal*”. Vagyis azon túl, hogy „*beérjük a tényekkel*”, mégiscsak „*találgatunk és beszélgettünk*” a titokról, amely módfelett ingerel minket: miként van az, hogy *noha* a két regény nem ugyanarra az olvasói kulcsra nyílik, *végző soron* mindkettő az izgalmasan rétegzett Ottlik-életmű egészére nyit ablakot?

Végző soron

Összefoglalásként persze mondhatjuk, hogy mindkét regény végző soron ugyanazt a történetet meséli el. Ám alapvetően eltérő módon teszik azt. A TOVÁBBÉLŐK-ben az egységes elbeszélői tudat egyenes vonalú történetet gombolyít. Ráadásul többnyire azonnal értelmezi is az eseményt, vagy legalább ha nem is fogalmilag, de szimbolikusan rámutat az esemény homályos pontjait gerjesztő titokra. Az ISKOLÁban viszont a rétegzett, sőt sokszorozott elbeszélői tudat térben és időben egyaránt szerteágazó történetet bonyolít. Ráadásul folytonosan elhalasztja az események értelmezését, azaz életben tartja a titkot a regény idejében. Más szóval a befogadóra bízta, hogy a regény értelmezendő idejében elrejtett titkot – a lehetséges megoldások közül válogatva – felfedje az olvasás értelmezett idejében.

Mondhatjuk továbbá azt is, hogy az önma-

gában megálló remekművel szemben a TOVÁBBÉLŐK olyan hagyományosabb szerkezetű regény, amely kijáratokat nyithat például Robert Musil TÖRLESS-regényére. Míg az ISKOLA inkább karakteresen különbözik attól. Szegedy-Maszák Mihály szavaival: „*Az ISKOLA A HATÁRON az »ahány értelmezés – annyi tény« igazát támasztja alá, a DIE VERWIRRUNGEN DES ZÖGLINGS TÖRLESS viszont a tudat kifejezhetetlen mélységeire emlékeztet.*” (Szegedy-Maszák, 112.) És mintha az ifjú Törlesshez hasonlóan a TOVÁBBÉLŐK Damjánija is hasonlóképpen ragaszkodna a tudat egyfajta „*kifejezhetetlen mélységéhez*”, nevezetesen a gyermekkori valóság „*mély édes-ségéhez*”, adott esetben a lakásuk „*derékszögben forduló homályos folyosójának*” emlékképéhez. (12.) Noha az elbeszélő szerint Damjáni tudja, hogy mindez már a múlté, és azt is tudja, hogy számára csupán a „*már-már győztesnek látszó, sárból és vérből, idegrángásokból, anyagi érdekekből és alsórendű ösztönökből habart, tapadó és cementté merevedő valóság*” maradt, röviden a tények világa, amelyből ugyanakkor ki tud szakadni, meg tud kapaszkodni „*egy még erősebb és még győzhetlenebb valóság küllőibe*”, röviden a szabadság érzésébe. (127.) Ám ezt a világszemléleti belátást a kisregény szövegvilága még nem képes alátámasztani. (Talán nem véletlenül vette vissza a világlátásában megállapodott Ottlik nagy regénye ösváltoztatát a nyomdából. Talán éppen azért, mert egy szöveg voltában is megállapodott regényről álmodott, egy olyan regényről, mint amilyen a tíz évvel későbbi ISKOLA.) Mégpedig egyszerűen azért, mert másképpen bánik a nyelvvel, nem úgy, mint a későbbi remekmű. Mert *noha* a TOVÁBBÉLŐK a gyermekkori boldogságot horizontálisan felülíró tények világát vertikálisan áthúzó szabadságérvet hangoztatja, az „*ahány értelmezés – annyi tény*” szöveg szabadsága helyett mégiscsak a „*ha kizárólagos nézőpont – akkor kizárólagos értelmezés*” előírását érvényesíti, vagyis a beszélői és szereplői tudatok sokféle képpen megközelíthető játékosága helyett a szerző egyértelmű sugalmazását részesíti előnyben. Nem úgy, mint az ISKOLA. Hogyan is mondja a monográfus? „*Medve Gábor és Both Benedek másként mondja el ugyanazt a történetet, következésképpen más történetet beszél el, mert az ISKOLA A HATÁRON című regényben a nyelv teremti (konstituálja) a valóságot.*” A TOVÁBBÉLŐK-ben, azaz hogy „*Musilnál ezzel szemben a nyelv afféle*

kapu vagy híd, mely elvezet a mélységhez, csakhogya kapu többnyire zárt, a híd pedig befejezhetetlen, vagyis a mélység nem fejezhető ki maradéktalanul.” (Szegedy-Maszák, 112.) Ami kifejezhető, az csak a „tények” világa, ami viszont már sokféleképpen értelmezhető tovább. Kiváltképpen akkor, ha a szerző maga is tartózkodik az előíró magyarázattól. Ha Szegedy-Maszák Mihály különbségtévesztését átforgatjuk a korai Ottlik-műre, akkor kínálkozik a leírás: mivel a TOVÁBBÉLŐK szerzője számára nem igazán fontosak „az elbeszélés nehézségei”, a nyelv nála is kapu-, illetve hídfunkcióval, végső soron eszközértékkel rendelkezik. Noha más metaforát is találhatnánk a nyelvre. Például utalhatnánk a nyelv gátszerűségére, vagyis arra, hogy a szépirodalmi nyelv mint közeg (és nem mint eszköz) nem azt tárja fel maradéktalanul, ami mögötte rejtekezik, hanem azt láttatja perspektivikusan, ami benne megtörténik. Nem leképez tehát, hanem teremt. Nem élménybeszámoló tehát, hanem tapasztalatszerzés. Ennek nyomán talán megkockáztathatjuk: a TOVÁBBÉLŐK elsősorban élményi rétegzettségéhez képest az ISKOLA élményi és nyelvi-szemléleti rétegzettsége meggyőzőbbnek tűnik. Hiszen a későbbi remekmű nem csupán a katonaiskolában nyert tapasztalatok élményszerű nyelvi leképezése, hanem ugyane tapasztalatok szövegszerű nyelvi újratemtése. „Az elbeszélés nehézségei” végeredményben nem egyébről tanulmányoznak, mint a katonaiskolában nyert világtapasztalat és az ISKOLA-ban kidolgozott nyelvi tapasztalat termékeny kölcsönviszonyáról.

Innen nézvést talán röviden visszatérhetünk a nagyregény problémás mondatrészéhez: „heteken, hónapokon, évtizedeken át”. A pontatlan időszekvencia talán valóban nem Ottlik hanyagságáról, talán valóban nem a nyelvet eszközként kézben tartó szerző pillanatnyi ügyetlenségéről árulkodik. Talán az eltérés a helyes „heteken, hónapokon, éveken át” formulától éppen hogy nem a nyelv (teljességgel) kezelhető mechanizmusára utal, hanem a nyelv (részben) kiszámíthatatlan automatizmusát ilusztrálja. Közelebről azt a megfejtethetetlen rejtélyt érinti, hogy vajon miért mond a szerző „évtizedeket”, amikor feltehetően „évekre” gondol, mint ahogyan a kisregényben „éveket” is mondott. És noha tudjuk, hogy az évtizedek is ugyanúgy éveket jelentenek (több

mint tíz évet), továbbá azzal is tisztában vagyunk, amit az elbeszélő mondani akar az idő folyásáról, a szövegtörés mégiscsak érzékelhető. Hiszen a mondatrész öntudatlan nyelvi sajátossága, ha úgy vesszük, rávilágíthat a regény egyik tudatosított szemléleti sajátosságára, nevezetesen nyelvfelfogására, még akkor is, ha nem világíthatja meg teljes egészében, lévén maga is része – ámbár igencsak beszédes része – annak.

Továbbá a kisregényre és a nagyregényre jellemző nyelvi érzéketlenség egyaránt a gyermekiség felfokozott szenualizmusára utal, amely viszont különbözőképpen juttatja szóhoz a két műben az érzékiség titkát. S ez a TÖRLESS-regényre utaló homoszexuális motívum eltérő kidolgozásában is megmutatkozik. Míg a TOVÁBBÉLŐK-ben Tóth Tibor titokzatosan lányos lényé nagyobb szerepet kap, még a befejező képsorokban is, addig az ISKOLA-ban Medve és Tóth Tibor kényes viszonya ökonomikusan feloldódik a regény dologi bőségében, hiszen csak egy motívum, csak egy epizód a sok közül. Mondhatni megtalálja saját helyi értékét az egészséges (hiszen egységes egészét képező) nyelvi és szemléleti relativizmuson, a regény pluralisztikus-dialogikus világán belül. De utalhatunk akár Tóth Tibor egyik ártatlan megjegyzésének helyi értékére is, amely egyébként mindkét műben azonosan hangzik, ráadásul azonos helyzetben, azaz szelíd figyelemzettként egy negyedéves durva káromkodására: „Isten nevé hiába ne vedd.” (25. – 23.) Mindazonáltal az ISKOLA-ban jelentéssel bővül az általános szentencia, s így már több is, mint valamely kegyességi színezetű kommentár, amely a – feltehetően a szerző által is vallott – vallásos világszemléletet volna hivatott képviselni, sőt ha komolyra fordul a dolog: érvényesíteni. S így talán ajánlatosabb retorikusan olvasni Tóth Tibor megjegyzését, olyan nyelvi gesztusként tehát, amelyben szerzőnk hőse által mondja ki a prózáírói önismeret egyik hangsúlyos saroktételét. S hogyan szólna e saroktétel a stiláris-narrációs áttétel nélkül? Valahogyan úgy, ahogyan a PRÓZA című kötet egyik vallozásos darabjában, a KÖRKÉRDÉS JÉZUSRÓL címet viselő gondolatfutamban áll: „Nem néven nevezve kell jelen lenniük – a vers nem a csillagokról szól, nem Jézusról, nem a költő anyjáról – hanem valóságosan.” (214.) (Kiemelés – B. S.) A prózának, a regénynek megvan a ma-

ga saját „valósága”, amely viszont nem lehet azonos a kőszegi iskolaévek saját valóságával. Ottlik művészete kapcsán tehát legalább kétféle valóságról lehet szó, amelyekről viszont beszéljen újra csak ő maga: „*Hogyan, hát kétféle valóságról beszéljünk, arról, ami már ki van fejezve valahogyan, és arról, ami még nincs? [...] A valóságot (legalábbis néven nevezéssel) éppen úgy nem tudjuk közvetlenül megfogni, mint a fizikus. [...] Ezért, ha már nem tudunk okosabbat tenni vele ezúttal, mint beszélni róla, könnyítsük meg a dolgunkat a fizikushoz hasonlóan, és ne beszéljünk se egyféle, se kétféle valóságról, hanem beszéljünk sokfélérről: a valóság modelljeiről.*” (188–189.)

A katonaiskolai évek valósága és a katonaiskolai évekről szóló regény valósága között – a szükséges elválasztáson túl, pontosabban azáltal – olyan analogikus viszony mutatható ki, amely számos szövegáttételen át, azaz csakis „*az elbeszélés nehézségeinek*” tudatosítása és leküzdése árán működik. Mialatt „*az elbeszélés nehézségeivel*” küzdő szerző az olvasóra rója az értelmezés megannyi nehézségét. Jelen esetben a kérdést, vajon miként szólaltathatjuk meg az iskolai évek élményvalóságához közeli TÖVÁBBÉLŐK, valamint az élményvalóság és a regényvalóság közötti távolságot megjelenítő ISKOLA összehasonlító értelmezésének nehézségeit.

Bazsányi Sándor

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Kálmán László–Nádasdy Ádám: *Hárompercesek a nyelvről*

Osiris, 1999. 286 oldal, 1480 Ft

I

NYELVI DOLGOKRÓL – MÁSKÉPPEN

Kálmán László nyelvész és Nádasdy Ádám költő-műfordító-nyelvész közös művét letéve az ember sajnálja, hogy nincs tovább. Részint, mert olvasmányos (még nem szakmabeliek számára is), részint, mert bármily szerteágazó is a szerzők érdeklődése, fontos nyelvi-nyelv-

szeti témák maradtak e könyvben említetlen. A könyv a két szerzőnek a rádióban 1992 és 1997 között elhangzott rövid – háromperces – eszmefuttatásait tartalmazza, s üdítően elüt a nyelvi, nyelvtani kérdéseket egyszer s mindenkorra meghatározottnak tekintő akadémikus szemlélettől. Kitészik a kiselőadások sorozatából, hogy „*a törvény szövedéke*” az élő nyelvben is „*mindig fölfeslik valahol*”; vagy hogy egy másik költőóriást idézzen némileg szabadon: a szürke elméletnél mindig gazdagabb az eleven nyelv „*aranyfája*”.

Ebben a vonatkozásban talán elegendő a könyvből egyetlen példát idéznem, a tanárnőt, aki az igék három csoportját különbözteti meg (és különbözteteti meg tanítványai-val), nevezetesen a cselekvést, a létezést, valamint a történést kifejező igéket. Holott – mutat rá a szerzőpáros – ez így afféle kaloda, hiszen például az „*elbír*” a megnevezett csoportok egyikébe sem illik bele (képpeséget fejez ki), a „*szeret*” meg a „*lát*” hasonlóképpen (érzelem, illetve érzékelés).

Ezen a példán is lemérhető, hogy a szerzők egyik célja a ma tanított magyar nyelvtan kereteinek feszegetése, fogyatéknak föltárása. Másik látni való céljuk az, hogy a fegyelmező hajlamú nyelvveléssel, nyelvápolással egy liberális, abszolúte toleráns nyelvszemléletet állítsanak szembe. Ez utóbbi törekvést Simonyi Zsigmond alábbi szavaival támogatják meg: „*Általános szempontból csak az a helytelen, csak az magyartalan, amit a romlatlan nyelvérzékű magyar nép sehol se használ, ellenben helyes, ami a népnél csekély területen szokásban van.*”

E mondat teljes mértékben igaz. Csakhogy – jól figyeljünk! – a kritérium itt, ugye, „*a romlatlan nyelvérzékű magyar nép*” nyelvhasználat; márpedig az idegen, többnyire indogermán nyelvekből silányan, „*tapadóan*” magyartított fordítások áradata folyamatosan rongálja az ily módon egyre kevésbé ép nyelvérzéket. Nem is tudják a szerzők következetesen végigvinni a parttalan toleranciát hirdető programjukat: a „*nem-e ment el?*”-féle fordulatokat ők is elutasítják, pedig hát a mai magyar nép nem is egészen elenyésző hányadánál ez „*szokásban van*”.

De lássunk másik példát is arra, hogy a rokonszenvesen liberális nyelvszemléletnek, akárcsak a nyelvtörvény után sóvárgókének, szintén megvannak a határai. A könyvben egy idős papról olvasunk, aki a rádióban oda nyi-

latkozott, hogy „az északi torony jelenleg felállványozott”. Ez a mondat – érthetően – nem nyerte meg a szerzők tetszését. A helyzet ugyanis az, hogy a botfűlű puristák több évtizedes kampányának végül sikerült elhitetnie a „-va van” alakról, hogy csúf germanizmus. (Holott éppen a múlt idejű melléknévi igenév – esetünkben a „felállványozott” – az.) Talán mégsem véletlen, hogy a nóta nem így szól: Gábor Áron rézagyúja felvirágozott... Lám, még e tudós könyvben is olyasmibe botlunk, mint „*elégé elterjedt volt*” (*elégé el volt terjedve* helyett). Tehát a nép nem csekély hányadában sikerült, sajnos, kialakítani a „-va van” szerkezetet kerülni próbáló reflexet, még tudós főkbén, sőt olyanokban is, akik e könyv más helyén meggyőzően fejtik ki, hogy a múlt idejű melléknévi igenes szerkezet („az ablak becsukott”) „*azért idegen a magyartól, mert szenvedő szerkezetet, passzívumot rejt*”. Azzal azonban már nem tudok egyetérteni, amit a továbbiakban olvassunk a nyelvi passzívumról: „*ez a mai magyartól idegen*”. Én éppen azt tartom bajnak (nem is kicsinek), hogy a magyartól éppen manapság válik mind kevésbé idegenné a passzív szemlélet. „*Azt nem lehet mondani, hogy »hó lepődött az útra«*” – olvassuk a könyvben. Elvileg csakugyan nem lehetne. Ámde az utóbbi időkben olyasmiket lehetett sűrűn hallani-olvasni, mint hogy valami „leejtődött” (leesett helyett), „eltépődött” (elszakadt helyett), meg „kirúgódott” (a labda a partvonalon túlra). Vagy itt a legújabb csodabogár: a világháború nem zajlott, hanem „zajlódot!” A magyarban cselekvőnek fölfogott „látszik” (mit csinál a hegy? *látszik!*) immáron jóformán csakis az „úgy látszik”, illetve „meglátszik” alakban él tovább, egyébként „látszódik”-ká, a korábban cselekvőnek érzett „hallatszik” (mit csinál a kiáltás? *hallatszik!*) „hallatszódik”-ká passzivizálódott. A „tetszik” megmaradt ugyan, tehát egyelőre még nem „tetsződik”, de ahogy a felszólító módban a „lássék” „látsszék”-ká (sőt olykor „látszódjék”-ká!) vált, a „halljék” vagy „hallasék” pedig „hallatsszék”-ká (sőt olykor „hallatszódjék”-ká!), azonképpen a „tessék”-ből is, amikor valóban tetszésről van szó, „tetsszék” lett. De hát mondhatjuk-e, hogy az így beszélők-írók csak „tetsszék-látsszék” (nem pedig tessék-lássék) tanulták meg anyanyelvüket?

Úgyhogy azt kell mondanom, az igazság valahol félúton van a nyelvtörvényért lihegők és

a parttalan nyelvi liberalizmus, a „beszélünk, ahogy beszélünk” elvét vallók között. Ha nem „irányítanók”, nem gondozók, nemesítenők a rózsát, akkor ma nem volna olyan sok gyönyörűnél gyönyörűbb rózsza a világon; csakis vadrózsák léteznének.

Abban teljesen igazat adok a szerzőknek, hogy nem a fejlődéssel együtt beáramló idegen *szavak* özöne a „bűnös” nyelvünk bizonyos mérvű elgazosodásában; ilyen özön a magyarságot Észak-Kínából indult folyamatos Nyugatra vándorlása során számos érte, s lám, eleddig a nyelv szelleme az új szótári anyagokat nem sínylette meg, ellenkezőleg, szépen magába olvasztotta és saját szemléletéhez igazította őket. Mondom, ez igaz, de azon mégis felhőrdül az ember, amikor egy csepeli (!) használtruha-kereskedés portálján a Second Hand Shop kiírást vagy a pesti Stáhlly utcában a „Cafetiera” (magyarul: kávéfőző gép) kiírást látja *Cafeteria* (kávézó) helyett. Nem beszélve a megannyi „boutique”-ről (helyesen: *boutique*), meg a „Grill Internacionál”-féle basztardok-ról. Az ilyesmitől mégiscsak meg kellene szabadulnunk.

Mellesleg (de ezt csak egészen halkán mondom) a finnek minden idegen szakszóra megcsinálták a maguk sajátját, ami szemlátomást nem ártott meg nekik. Mint ahogy a szíreknek sem az, hogy az arab országok közül elsőnek és tudtommal máig egyedül ők találtak saját terminus technicust a modern gépi civilizáció szavaira. Hazánkban én bizony törekednék erre; igaz, túlzottan nem is erőltetném.

A veszély nem is magukban a szavakban rejlik, hanem az idegen gondolkodásmód beszűremlésében. Leginkább az indogermán nyelvek hatásának van a magyar kitéve. „Túl késő” – mondják a magyarra szinkronizált nyugati filmekben, „már késő” vagy egyszerűen csak „késő” helyett. (Az angol „too late”, a francia „trop tard”, a német „zu spät” mintája alapján, figyelmen kívül hagyva, hogy a magyar „késő” szó már eleve magában foglalja a „túlásagos” fogalmát.) De még e háromperces kiselőadások szövegében is előfordul ilyesmi: „*a metafora és a metonímia az emberi nyelvek történetének főszereplői között vannak*” (*van* helyett). A magyar és a német a „tetőtől talpig” formulát használja; a francia ellenben a „lábtól a fejig”-et. A magyar cigarettáért megy a trafikba, a német cigarettát *hozni*, a francia cigarettát *keresni*.

Minden nyelv egy-egy sajátos világleképzési mód. Próbáljuk épen tartani, amennyire lehet, a sajátunkat.

Evezünk más vizekre. A szerzők véleménye szerint a „süksükölő” beszéd nem etnikai és nem is társadalmi jelenség. Én úgy fogalmaznék: *ma már* nem etnikai (mert hisz tán nem véletlenül volt e beszédforma régebbi elnevezése „szász imperatívusz”). S hogy nem társadalmi? Vajon nem hökkennék-e meg, ha államelnök, főügyész vagy egyetemi tanár kezdené süksükölni? De bizony meghökkennék. Márpedig ez azt jelzi, hogy mégiscsak társadalmi jelenségről van szó annyiban, hogy az iskolázottabb társadalmi rétegekben nincs süksükölés.

További passzusok, amelyekhez nem lehet nem megjegyzést fűznom. Például egy helyütt azt olvasom a könyvben, hogy a „Jánosék ablakát betörték” mondatból nem derül ki egyértelműen, vajon csupán egyszer vagy netán többször törték be azt az ablakot. „*Elég* – olvasuk –, *ha a sokszor vagy a havonta szót belerakjuk a mondatba*”, mármint ha az ismétlődést akarjuk jelezni. Szerintem akad ennél a megoldásnál magyarabb, mondhatnám egvedülállóan magyar is: „*Jánosék ablakát be-betörték.*” Más. Újabban az élőbeszédben (sőt legújabban már írásban is) sokan visszatérnek a „*férfivel*”, „*férfinék*” raghasználatához, amelyet az 1930-as években szorított ki az Akadémia a „*férfival*”, „*férfinak*” javára. Itt a hangrendi illeszkedés szabálya áll szemben az őseredetű szokással, tehát a mély hangú rag alkalmazásával. Nem kívánok döntőbírói szerepben föllépni, de annyit tán meg lehetett volna említeni, hogy a rag mély hangú mivoltát a „*férfi*” főnév eredeti alakja, a „*férj-fiú*” szabta meg. Érdekes módon az még senkinek sem jutott eszébe, hogy „*férfies*” föllépésről beszéljen-írjon, s az illemhelyek ajtajára sem írta még ki senki, hogy „*férfiék*”.

Egyéb pontokon is ellentmondásra készítetek a szerzők. A *h* hangról olvasom, hogy parazita, amennyiben „*csak a következő magánhangzóba kapaszkodva tud létezni*”. Csakhogy a „*doh*”, „*potroh*” meg a „*keh*” főnév ennek bizony ellentmond, akárcsak a „*hajh*” indulatszó. Úgyszintén a *h*-ről áll a könyvben, hogy a franciában semmiféle *h* nincs; holott a francia nagyon is megkülönbözteti az „*hache aspiré*”-t, a hehezetes *h*-t az „*hache muet*”-tól, a né-

ma *h*-tól! „*La houle*” (tengeri mélyhullám): itt a *h* hehezetes; ezzel szemben „*l' hébdomadaire*” (hetilap): itt néma, amit híven jelez a névelő magánhangzóját helyettesítő aposztróf.

Akad a különben – ismétlem – fölöttebb érdekes, sőt izgalmas műben egy-két további tárgyi tévedés is. Közülük főleg az a kettő a szembeötlő, mely bizonyos népek nevével kapcsolatos. Így például a „*tót*” népnév nem egyszerűen a „*teuton*” leszármazottja (még ha a közvetlen átadó emez volt is); a dolog némileg bonyolultabb ennél. Az ősszó a gót „*thuuda*”, melynek jelentése: nép. Ez került át a teuton névbe éppúgy, mint a *Deutsch*, a *Dutch*, a *tót*, valamint a németet jelentő olasz *tedesco* elnevezésekbe.

A másik népnév a „*zingaro*”. Emez cigányt jelent olaszul. Itt azt olvassuk róla, hogy „*eredetét nem ismerjük, csak azt sejtjük, hogy a görögben terjedt el*”. Nos, sejtlemnél már többet tudunk, mégpedig Clément Casciani francia nyelvészről, aki leírja, hogy miután a *gat* nevű, indiai eredetű néptörzs tagjai a X. században Kis-Ázsiából Hellászba menekültek, ott egy olyan vallási szekta nevét vették föl, amely Simon mágustól eredeztette magát. Ez a név az *athingani* volt, mely névben – de ez valóban csak sejtlem – talán Athén neve rejlik. A nevet aszinganinak is ejtették. Belőle lett a „*cigány*” név emitt, a „*zingaro*” amott.

Igazságtalanság volna persze csakis a kifogásolható részeket emelnem ki egy csaknem 300 oldalas, igen élvezetes és tanulságos munkából, mely a nyelv hangtani, alaktani, szemantikai, szintaktikai stb. problémáit sok új és váratlan, a nyelvészeti szakmunkák nagy részétől elütő megközelítésben tárja elénk, inkább kérdezve, mintsem állítva, s olyan csevegő formában, amely a tárgyalt súlyos kérdéseket a nyelvészeti tudományától távol álló érdeklődők számára is érthetővé, mindvégig követhetővé teszi. Ráadásul anyanyelvünknek olyan sajátosságaira világít rá, amelyekre beszéd vagy írás közben szinte soha senki nem gondol.

Csak remélni tudom, hogy a szerzőpárostól még újabb nyelvészeti munká(ka)t is várhatunk. Tudniillik vannak általuk még be nem járt területek, olyanok, amelyek alaposabb vizsgálatot igényelnének, mert nyelvünk mai állapotában megkerülhetetlenek. Nekem, aki éppen egy új nagy magyar szlengszótáron dol-

gozom, valóságos kincs volt e könyvnek az argóval, illetve a szlenggel foglalkozó része; hiányoltam viszont az alanyi és tárgyas ragozással kapcsolatos, jellegzetesen mai problémákban való elmélyülést, no meg a többes, illetve egyes számmal kapcsolatos egyeztetési, pontosabban nem egyeztetési módokban megnyilvánuló, új divatú, regionális, illetve egyszerű henyeségből fakadó jelenségek megtárgyalását. Az utóbbi témában még csak-csak megszólalnak a szerzők, ám az előbbivel nem foglalkoznak behatóan.

Engedtesék meg egyetlen érdekes jelenségre fölhívnom mind a szerzők, mind az olvasók figyelmét az alanyi, illetve tárgyas ragozás dolgában. Van nyelvünknek egy olyan sajátossága, amelynek én – házi használatra – az *alanyinak látszó tárgyas ragozás* címet adtam. (Alcím: a harmadik személy harmadik személye.) Miről is van szó? Lássunk jellegzetes példát. „Szemben áll velem. Néz.” Szemben áll veled. Néz.” „Szemben áll vele. Nézi.” Az első esetben az alanyinak látszó ragozás („néz”) ellenére is világos, hogy *engem* néz. (Az, hogy „szemben áll velem, *engem* néz” vagy a „szemben áll velem, *néz engem*” kevésbé szabatos, s főleg az előbbi jelent hangsúlyával mást: nézhetne mást is, de engem néz.) Tehát az első esetben voltaképpen a *tárgyas ragozásnak sajátos alanyi formájával állunk szemben*. Ugyanígy a második esetben: világos, hogy az illető *téged* néz. Ám a harmadik esetben, amikor az egyes szám harmadik személyéről van szó, az alanyi ragozás már árulná el, hogy a harmadik személy (az alany) az egyes szám harmadik személyét (a tárgyat) nézi: „Szemben áll vele. Néz.” Ez utóbbi „néz” alak már nem utal arra, hogy hova, kire-mire néz az illető, sőt elárulja, bármit néz is, nem a szemben állót nézi. Az indogermán nyelvekben ismeretlen jelenség ez; nem is tudok olyan nyelvről, amelyben még megvolna.

Végezetül a szerzőkről. Annak ellenére, hogy habitusukban és stílusukban egyaránt meglehetősen eltérő személyiségek, s hogy általában a tartalomjegyzékhez való folyamodás nélkül is megállapítható, melyik passzust melyikük írta, létrehozta egy kisebbfajta csodát: sikerült kellemesen egységes művet alkotniuk. Vajha sok ilyen gondolatébresztő és ennyi egyéni meglátást tartalmazó, a szabályokat nem mereven ér-

telmező nyelvészeti könyvünk születnék! Ráadásul olyan, amelyet ennyire nehéz végül letennie az olvasónak.

Timár György

II

A tudományszakokat a legmagasabb szinten művelők is időről időre vállalkoznak arra, hogy diszciplínájuk titkait az átlagember számára is elérhető szinten elmagyarázzák. Így tett két „elméleti” nyelvész is, mégpedig Kálmán László és a költőként is ismert Nádasdy Ádám, akik 1992 és 1997 között a Bartók Rádióban népszerű háromperces műsorokat tartottak, s ezen adások anyagát most könyvfornakban tették közzé. (Az „elméleti” nyelvész idézőjelét a budapesti ELTE intézményes tagolása indokolja: itt „általános” és „elméleti” nyelvészetet egyaránt művelnek, pedig a két fedőnév ideálisan egyazon tudományágat jelöli.)

Előbb Nádasdy, majd Kálmán természetesen külön-külön tartották rádió-előadásait, s a tartalomjegyzékben fel is tüntetik a szerzőséget, de nem mulasztják el megemlíteni, hogy „*vállalják egymás szövegeit*” (11.). Egyébként nem ez az első közös munkájuk: korábban együtt vizsgálták igen eredeti, de meggyőző módon a magyar hangsúly (kiváltképpen a mondathangsúly) rejtelmeit (Kálmán et al., 1989, Kálmán & Nádasdy, 1994).

Jelen könyvükben a fonológiától a pragmatikáig a nyelvelírás minden szintjét tárgyalják, s témakörük bonyolult rekonstrukcióktól (például mögöttes és historizáló, „ősibb” bilabiális sziklóhang *w* az újabb labio-dentális réshang *v* helyett a magyarban, 200.) egyszerű, de frappáns szómagyarázatokig (elsősorban Nádasdytól, például *mész*, *pikirt*, *cúider*, *bisszig*, 263–264.) terjed. Elméleti alapállásukat illetően – mert még az ilyen népszerű műfajban is lehet beszélni ilyesmiről – leginkább semlegesek, talán olykor eklektikusak: legalább dióhéjban bemutatják mind a strukturalista (22–23.), mind a chomskyánus (23–26.), sőt a kolozsvári Szilágyi N. Sándor (1996) nyomán a kognitív nyelvészet (117–120.) alapelveit, nem beszélve azokról a modern fonológiai iskolákról, melyeknek tanításait elsősorban a magyar hang- és alaktanon illusztrálják. Amit köny-

vükben többször is (először az előszóban, 11.) hangsúlyoznak, az az, hogy „a hagyományos, iskolai nyelvtanok” hiányosságait, az iskolai nyelvoktatás furcsaságait próbálják kritizálni, tulajdonképpen a mai tananyaggal akarnak rivalizálni.

A modern szemléletmód mellett az elődöket sem tagadják meg, például Kálmán idézi Simonyi Zsigmondot a helyesírásról (177–178.) és a nyelvművelésről (180–181.) szólva. Ugyancsak Kálmán – némi átértelmezéssel – Gombocz Zoltán terminológiáját veszi át, amikor a metaforát hasonlóságon alapuló jelentésátvitelnek (38., Nádasdy névátvitelnek, 238.) és a metonímiát érintkezésen alapuló névátvitelnek (39.) nevezi.

Végezetül arról, hogy mindkét szerző gondoskodott róla, hogy kötetük ne legyen hibátlan. Hogy csak fonológiai példákat említsek, Nádasdy azt állította, hogy „a cigány nyelv [...] nem használja ki a rövid és hosszú magánhangzók különbségét” (132.), pedig – legalábbis a magyarországi és környékbeli cigány nyelvjárásokban – megvan a rövid és hosszú opozíció a magánhangzóknál. Ugyancsak tévedés az, amit Kálmán állít: „A legismertebb tonális nyelvek a kínai, a szuahéli, a japán, a vietnami, a svéd, a szerbhorvát” (139.). Nos, a szuahéli – a bantu nyelvek többségével ellentétben – egyáltalán nem tonális nyelv, s illő lett volna élesebben elkülöníteni a kínai és vietnami szótaghanglejtését a japán, a svéd és a szerbhorvát szóhanglejtésétől, azaz dallamhangsúlyától.

Irodalom

- Gombocz Zoltán: JELENTÉSTAN ÉS NYELVTÖRTÉNET. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. Szerk. Kicsi Sándor András. Akadémiai, 1997.
- Kálmán C. György, Kálmán László, Nádasdy Ádám & Prószyák Gábor: A MAGYAR SEGÉDIGÉK RENDSZERE. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 17, 1989. 49–103.
- Kálmán László & Nádasdy Ádám: A HANGSÚLY. In: Kiefer Ferenc, szerk.: STRUKTURÁLIS MAGYAR NYELVTAN. 2. kötet. Fonológia. Akadémiai, 1994. 393–467.
- Szilágyi N. Sándor: HOGYAN TEREMTSÜNK VILÁGOT? Kolozsvár, Erdélyi Könyvtanács, 1996.

Kicsi Sándor András

RÉVÉSZ SÁNDOR: EGYETLEN ÉLET. GIMES MIKLÓS TÖRTÉNETE

1956-os Intézet és Sík Kiadó, 1999.

493 oldal, 1900 Ft

A hazai történetírás képviselői az elmúlt tíz évet megelőzően még csak legyintettek azokra a nyugati teóriákra, amelyek a XX. század második felében a történetírást – a minduntalan újraeledő vitában – távolították a tudománytól és közelítették az irodalomhoz, azaz a fikcióhoz. Nem mintha történészeink még mindig biztosan hittek volna a egyértelműen leírható/megragadható objektív történeti valóságban, de hogy annak törvényszerűségei a fikcionalitás egyedi, zárt világán keresztül mutatkozzanak meg, azt mintha a maga lehetőségeire nézve mégiscsak kevesellte volna a szakma. A pluralizmus azonban ezt a területet sem kerülte el, és az utóbbi évtizedben a korábbi klasszikus akadémiai (stílusú) történetírás mellé felsorakoztak azok a művek, amelyek a történettudományt kívülről, más nézőpontból, új vagy újrafelfedezett módszerekkel közelítik meg, s ezáltal arra készítetnek, hogy hazai keretek között is újragondoljuk a történetírás funkcióját és lehetőségeit. Ezek közé a műfajok közé tartozik a feléledő történeti-politikai életrajz is, amelynek jó néhány komoly darabja jelent meg az utóbbi néhány évben, részben éppen Révész Sándor munkájaként.

A korábban újságíróként ismert szerző a tömegtájékoztató rutinjában megedződve olyan íráskészségre tett szert, amelyért – nyugodtan mondhatjuk – okkal irigylik azok, akiknek pályája mindjárt azzal kezdődött, hogy tudományos körmondatokba kellett bonyolódniuk, s némi túlzással mondhatjuk: azóta is meg kell küzdeniük majd' minden értelmes mondatért. Révész stílusa könnyed, de nem felületes, szövegei lendületesek, megjegyzései legtöbbször szellemesek, időnként ironikusak. Ez utóbbi a történeti-politikai biográfia keretei között nem biztos, hogy mindenkinek minden esetben tetszik; nekem igen.

Az esszészerű stílus könnyedsége szerencsére nem a kellő történeti ismereteket hivatott pótolni, a szerző ugyanis birtokában van a tár-

gya leírásához szükséges és elérhető információk legtöbbször. Kutatásai bőséges köz- és magánlevéltári anyagot tárnak fel, s nagy mennyiségben használja fel az 1956-os Intézet Oral History Archívumában található visszamemlékezéseket, illetve a maga által készített interjúkat. Az életrajz köztes/közvetítő műfaján keresztül így megvalósulni látszik a széles körben, nyelvi szempontból is hozzáférhető történetírás, anélkül, hogy az ismeretterjesztés leegyszerűsítő megközelítésmódjára kényszerítené magát. Ez pedig a XX. század végi tömeges fogyasztói-befogadó magatartás körülményei között nem alábecsülendő teljesítmény.

A szerző korábbi biográfiáihoz képest, amelyek Antall Józsefről, illetve Aczél Györgyről készültek, a Gimes Miklós életét bemutató könyv mintha valóban köztes műfajban íródott volna, és ebben rejlik legfőbb erénye, ugyanakkor zavarbaejtő elbeszélői nézőpontja is. Erénye a rendkívül árnyalt, összetett egyéniséget ábrázoló regényes pszichológiájú jellemrajz, amelyből nem mindennapi fejlődéstörténet bontakozik ki, széles látókörű történeti háttérrel. Ugyanakkor komoly fejtörést és kényelmetlenséget okoz – legalábbis a túlságosan magánvaló olvasónak – az a romantikus regényírói-elbeszélői pozíció, amely a könnyebb átélés és beleézés kedvéért folyvást „hősünknek” nevezi a történet főszereplőjét. Ami rendjén való egy valódi fikció esetében, de nehéz helyzetbe hozhatja a politikai-történeti biográfia olvasóját, akinek jelen esetben nemcsak az életrajzot keresztülszövő alapvető dilemmát – a radikális elkötelezettség és a radikális kritikai semlegesség/elfogulatlanság esélyeit – kell olvasóként átélnie, illetve átgondolnia, hanem mindjárt arra is kényszerül, hogy állást foglaljon ebben, a könyv által nem éppen nyitva hagyott kérdésben.

A regényesség „ötelem” feltehetően onnan származott, hogy Gimes Miklós a börtönben elítéltetése előtt azt tervezte: ha túléli a forradalmat követő megtorlást, nagyregényt ír a század két értelmiségi generációjáról, a polgári radikális szülőkről és forradalmi radikális gyermekeikről, a Galilei-kör alapításától az 1956-os forradalomig terjeszkedő majd' fél évszázadról. A regényhez az adalékokat szűkebb és tágabb értelemben vett családjának, a Gimes-Hajdú, illetve Kende családnak az élet-története szolgáltatta volna. Gimes Miklós a

börtönben úgy érezhette, hogy az előző, a reformnemzedék körében szerzett ifjúkori tapasztalataival, majd a kommunista rendszer alakításában való tevékeny részvételének tanulságaival és a forradalom katarzisének élmenyével az ötvenes évek második felében készen áll a generációs nagyregény megírására, mert birtokában van a tervezett mű világnézeti és morális mondandójának. Révész Sándor pedig mintha kivégzett újságíró társa tervét akarná megvalósítani: az általa megformált életrajzot mintegy keretbe fogja a megíratlanul maradt nagyregény megalkotásának szándéka.

S az eredeti szándék folytatásaként ez a biográfia nemcsak Gimes Miklós életéről szól, hanem annak az évszázadnak az első feléről is, amelyben az értelmiség jelentős része valóban hitt a tudomány társadalomépítő lehetőségeiben, a ráció jövőkonstruáló közvetlen alkalmazhatóságában, sőt a radikalizmus harmadik – már nem reform-, hanem forradalmi – nemzedéke nemcsak hitt, hanem próbára is tette az akaratosan alakítandó társadalom tervtűző képességét. A XX. század értelmiségi drámája talán éppen ez, a történelem sodrásában szükségszerűen felerősödő radikalizálódás volt, amely a tudományos megismeréstől a politikai aktivitás felé terelte a ráció híveit, s amelynek mértékbeli különbségei már a századelő polgári értelmiségi csoportjait is megosztották. Ez a megosztottság változtatta meg a harmadik évfolyam után az 1900-ban indult *Huszadik Század* néven megjelent folyóirat arculatát, s ez vezetett 1947-ben a Magyar Radikális Párt belső meghasonlásához is. Pedig a századelőn indult baloldali polgári radikális értelmiség radikalizmusbeli különbségei még mindig árnyalatnyinak látszanak az őt követő forradalmi radikális, ifjú kommunista nemzedék akcionizmusához képest. Mert a polgári radikális nemzedék számára a taktika még nem rendelte maga alá az etikát, a rendszer cselekvési szabadsága még elméletben sem volt totális, s nem iktatta ki a rendszert bíráló egyéni szabadságot és a civil kontrollt.

Az elméleti és cselekvésbeli radikalizálódás részben generációs váltás is volt, s ez eredményezhette a galileista, mindvégig elsősorban társadalomtudós apák és a már egyértelműen politikus fiúk konfliktusát. A háború után, 1947 tavaszán ennek a konfliktusnak volt látványos fordulata az a sajtótámadás, amelyben

Gimes Miklós már a proletárdiktatúra leendő vezető funkcionáriusaként az újraindult *Huszadik Századot* támadta. A vita érthetően az értelmiség elkötelezettségének kérdése körül bontakozott ki, vagyis akörül, hogy lehet-e semlegesnek maradni, s egyáltalán: lehet-e a semleges társadalomkritikai nézőpontot hitelesen értelmezni. Ez a kérdés Gimes Miklós élettörténetének kapcsán – kimondva is, kimondatlanul is – végigvonul Révész Sándor könyvének egész gondolatmenetén. S a szerző válasza a megközelítés módszere felől nézve mindenképpen ellentmondásos. Mert *fikcionálisan* az életrajzi ábrázolás nagyvonalú és szinte mindvégig nyitott marad. Ezáltal nem fosztja meg az olvasót a különböző értelmezések lehetőségének élményétől. Történetfilozófiai és morálfilozófiai kommentárjai ugyanakkor lezárni igyekeznek a szerzőtől eltérő értelmezések útjait. Ami a könyvben úgy jelenik meg, hogy a következetesen árnyalt jellemrajz és a hozzácsatolt értékelő elemzések nemegyszer divergálnak.

Révész Sándor hőse regényes alakként ellentmondásos jellem: igen művelt, nagy tudásvággyal rendelkező, erősen társadalomtudományi érdeklődésű, de kicsit kallódó, némi-képp céltalan, magánéletében romantikus és szenvedélyes, kedvesen link ember, aki hatalom előtti állapotában elfelejti visszaadni a kölcsönkért pénzt, hatalmi státusában pedig Révai jobbkézeként, főnökéhez hasonlóan, gorbombán kioktató, sokak számára félelmetes funkcionárius, aki saját használatra begyűjti a neki alárendelt szellemi munkások könyvespolcraíról a könyveket. Kommunista hite először 1952 végén, a Slansky-per idején rendült meg, mert ekkor vált világossá számára az áldozati ellenségkeresés konstruált *tematikussága* s az, hogy ennek következő témája minden biztonnal idehaza is a „*szidó burzsoá nacionalista összeesküvés*” lesz. 1957 áprilisában egyik kihallgatásakor nézeteinek alakulásáról Gimes Miklós elmondta, hogy kételyei tovább erősödtek a moszkvai orvosper lelepleződése és a Berija-ügy nyomán, s hogy megvilágosodásában a XX. kongresszusnak természetesen ugyanolyan fontos szerepe volt, mint ahogyan sok más kortársának világnézeti átalakulásában is. Ezen túlmenően azonban Gimes Miklósnak olyan civil élményei is lehettek, amelyek ebben az időben nem voltak mindenki számára adottak. A *Szabad Nép* tudósítójaként

1954-ben a négy nagyhatalom külügyminisztereinek konferenciáján Genfben járt, s erről az újáról azzal a tapasztalattal tért vissza, hogy Nyugaton az életszínvonal lényegesen jobb, mint ahogyan az itthoni leírásokból kitűnik. De Gimes számára még ennél is feltűnőbb volt az, hogy a proletárdiktatúra elméletben és gyakorlatban is elhanyagolja, lebecsüli, sőt semmibe veszi a politikai szabadságot.

Gimes Miklós 1953 előtti és 1953 utáni életútját a szerző igyekszik koherens jellemrajzban összefogni, s ennek fő vonása éppen a szabadságvágyó hős alakja, aki a diktatúra éveinek bűnei után saját jellemének egyenes folyamányaként az abszolút szabadságért küzd. Ennek értelmében ő az, aki a kor viszonyaihoz és lázadó kortársaihoz képest is a legkövetkezetesebben, a legradikálisabban gondolta végig a sztálinista rendszer kritikáját, s a polgári demokratikus viszonyok követelésében is a legmesszebbre jutott. Számomra meggyőző ennek a gondosan felépített, kellőképpen árnyalt jellemrajznak az ellentmondásokkal teli egységessége. Az ebből levonható következtéseim azonban eltérnek a szerző által elmondottaktól: szerintem ugyanis Gimes nem volt mindig is latens polgári demokrata – némi életútbeli kitérével –, hanem inkább konzekvensen anarchista; de legalábbis állandó nonkonformista jellemvonásokat mutat. S ettől még nem kevésbé érdekes személyiség. Erre az anarchistahajlamra utal az a – közvetlenül a háború után készült – önjellemzése is, amelyben azt fejtegeti, hogy őt nem az osztályhelyzete és nem is a tiszta értelmi meggyőződése tette kommunisztává, hanem az alkalmazkodókészség hiánya: „[...] *forradalmi beállítottságom érzelmi eredetű, s hogy a forradalom még ma is bizonyos mértékben öncélnak látszik előttem*”. (65.) Hasonlóan anarchista, nonkonformista magatartásra utalnak a Nagy Imrével és mérsékeltbb követőivel folytatott vitái is, amelyekben Gimes mindig az akciók, a nyílt szervezkedés irányába akarta terelni a rendszer elleni lázadókat, ezért Nagy Imre veszélyesnek, nyilván túlságosan forrófejűnek tartotta. Gimes radikalizmusa, éles megfogalmazásai később is, 1956 novemberében, az illegális *Október 23* című lap szerkesztési elveinek megbeszélései kapcsán is feltűnést keltenek. Intranszignens nonkonformista jellemvonásait kortársai közül sokan tapasztalhatták, és érzékelték, illetve érzékeli az utókor is. Éppen ez a tulajdonsága

teszi alakját különössé, a korszak történelmi szereplői között ellentmondásosságában is rokonszenvesse.

Megítélésem szerint ezért nem szükséges Gimes Miklóst a polgári demokrácia latensen következetes hívének tekinteni ahhoz, hogy sorsához megértően közelítsünk. (Mint ahogyan nem szükségesek ugyane célból a néhol túlságosan szofisztikus vagy éppen a kívánt értelmezést túlbiztosító magyarázatok sem.) A „megértő realizmus” ugyanis, amelyről Révész Sándor követendő módszerként beszél, semmiképp sem jelentheti azt, hogy a történésznek bármely korszak bármely történelmi szereplőjével azonosulnia kellene. Sőt, a megértés és a történeti vagy akár a fikcionális-történeti empátia is *nem az azonosságért, hanem az okulásért* van. Révész Sándor könyve alapján Gimes Miklós élettörténetét ezért elfogadom sorsnak, tragikus sorsnak is, de Gimest nem fogadhatom el hősmennek. Még akkor sem, ha életrajzírója mindannyiszor – regényesen – közös hősünnékként emlegeti; leszámítva azokat az olvasókat, azokat a „bizonyos köröket”, akik minden bizonnyal fanyalognak egy ilyen élet-történet láttán. Ezzel kapcsolatban azt gondolom, hogy egy árnyalt megközelítésű, tényekkel megfelelően alátámasztott, szellemes, jó stílusú biográfiának nem válik előnyére, ha a feltételezeten nem rokonszenves olvasókat minősíti. A fikció is, a történeti munka is beszéljen önmagáért. Mert ha a századelő radikális nemzedékére gondolunk, továbbra is azt reméljük, hogy vannak olyan emberek, amelyek nem járnak szükségszerűen önfelszámolással. Ezért feltehetően nem kell distinkciók nélkül, általános érvényű megállapításként elfogadnunk azt a magyarázatot sem, amelyet a „semleges” galileisták elkötelezett fiainak ötvenes évek eleji politikai meggyőződése kapcsán Révész Sándor megfogalmazott: „*Aki komolyan veszi az elveit, annak komolyan kell vennie a harcot önmagával, elvei önálló alakításának belső igénye ellen.*” (425.)

Mindent összevetve, fenntartásaimat nem elhallgatva: a magam részéről továbbra is a szerző hűséges olvasója maradok, mert minden bizonnyal ezentúl is információgazdag, élvezetes történeti biográfiákat várhatunk tőle. De szívesebben látnám legközelebbi hőstét – bárki legyen is az – ismét távolabbról.

Kalmár Melinda

EGY BÚNBÁNÓ KANTIÁNUS

*Oliver Sacks: Antropológus a Marson
Fordította Racsomány Mihály
Osiris, 1999. 358 oldal, 1480 Ft*

„*»Miért váltok ti neurológusok a végén mind misztikussá?« – kérdezte tőlem Carol Feldman pszichoanalitikus, s ez a kérdés az ismeretelmélet és a lélek mélyére vezet.*”

(O. Sacks: A LEG TO STAND ON)

Az egészséges ember karteziánus dualista. Énje otthonosan lakja testét, s csak teljes transzparenciát követel tőle. Mint az egyszeri nyelv-elmélet a nyelvtől, a spiritualista művészet-elmélet az anyagtól. Tulajdonképpen szolipszista a test tekintetében – *egyedül ő* kerül kapcsolatba a világgal, ő érzel és ő gondolkodik. A klasszikus metaforánál maradv kormányos ő, aki uralkodik hajóján, még ha nem vitatja is el, hogy élete, minden értelemben vett *fennt*maradása a hajón, a testen múlik is. De titokban meg van róla győződve, hogy felépítése, struktúrája, „anyaga” ugyanolyan eredendően különbözik a testétől, akár az eleven, organikus kormányosé holt, mechanikus hajójától. A test betegségei, sérülései sebek, lékek a hajón, ellenséges és önálló, elkülönített létezők a kormányoshoz képest, amelyekkel ellenségsékként is veszi fel a küzdelmet, legyőzni szándékozván őket.

E bornírtan hatékony konceptuális séma akkor zavarodik meg, amikor magának a léleknek, az énnak, a „feldolgozó apparátusnak” a betegségével állunk szemben: a ki kit győz le kérdése hirtelen kezelhetetlen lesz. Leszámítva azonban azokat a drámai helyzeteket, amikor a mindennapok „normális” embe-
re szembeszökően „zavarodott” énnel kerül szembe, s hirtelen rádöbben, nem tudja, *kit* is kellene meggyőznie *kinek* a zavarodottságáról, hiszen nem folyamodhat bizalommal a továbbra is érintetlen *belső* én otthonosságához a *külső*, ellenségesé lett test idegensége ellenében, leszámítva tehát emez *őrült* helyzeteket, a „normálisak” továbbra is mechanikus sé mákat működtetnek. A neurológiai esetekben, amikor tehát az ént továbbra is intaktnak

véljük, csupán a percepciót, a motorikát, esetleg, bár ez már határeset, a memória vagy a kogníció bizonyos elemeit érintő zavarokkal szembesülünk, hajlamosak vagyunk továbbra is a transzparencia hipotézisét alkalmazni: mindezek az „idegrendszeri test” elemei, amelyek az én és a világ között közvetítenek. Ennek a ki nem mondott hipotézisnek az a legfőbb jellemzője, hogy a közvetítő struktúra egyetlen esetben működik helyesen – ha észrevehetetlen, vagyis maradéktalanul transzparens. Ehhez képest csak elromolni tud: elhomályosul, többé-kevésbé átlátszatlaná válik, vagy nyilvánvalóan torzít (kényszermozgásokot végez, felejt stb.).

Normalitásunk e szigorúan egydimenziós modelljét forgatja fel drámai erővel Oliver Sacks angol származású amerikai neurológus *ANTROPOLÓGUS A MARSON* című, nemrégiben magyarul is megjelent könyvében. Ha Sacks nem volna elismerten korunk egyik legjelentősebb neurológusa, nehezen tudnám írásait hagyományos műfaji keretek között meghatározni. Egyedülálló könyvei (*THE MAN WHO MISTOOK HIS WIFE FOR A HAT, A LEG TO STAND ON, AWAKENINGS* stb.), amelyek amúgy természetesen makulátlanul pontos orvosi esetleírásokat ágyaznak bele élettörténetekbe és környezetrajzokba, látszólag lehetnének az elmélyült klinikai gyakorlat melléktermékei is, szigorúan elválva a szakfolyóiratokban megjelenő tudományos publikációktól. A helyzet azonban korántsem ilyen egyszerű. Sacksot ugyanis (mégpedig nagyon is tudományos megfontolások alapján) nem egyszerűen a betegség és annak gyógyítása érdekli, hanem az ember, aki beteg. A kórtörténetet nem a betegség, hanem a beteg történetének tekinti, vagyis élettörténetnek, ezért követi pácienseit a kórház falain kívüli életükben, és ezért tekintik (ahogy a magyar kötetet fordító Racsmány Mihály utószavának címe is tanúsítja) „romantikus”, vagyis „regényes” neurológusnak. Saját meghatározása szerint az identitás neurológiáját kívánja művelni, azt kutatja (terápius és tudományos tekintetben egyaránt), miként őrződik meg az én a betegség során, vagy miként alakul át módosult, de nem feltétlenül önmagában sérült identitássá. Ebben az esetben a szigorúan szakmai közönség körén kívüli világhírt megalapozó könyvek korántsem melléktermékek, inkább szintéziskísérletek arra, hogy elsősorban Lurija nyomdokain

haladva önálló és adekvát műfajt teremtsen egy sajátos tudományágnak.

Sacks hősei olyan emberek, akik valamilyen neurológiai problémával küszködnek, vagy éppen megbékülően vannak velük. Egy festő, aki baleset következtében elvesztette színlátását, sőt színképzeteit is, s válságos hónapok után (amikor még az evés is súlyos gondokat okozott, mivel undort keltettek benne a szürke ételek) fokozatosan nem csupán éjszakai életmódra tér át, kihasználva a színlátás elvesztésével párhuzamosan megnövekedett éleslátását, de fokozatosan új, monokróm festői stílust is kidolgoz a maga számára, és visszautasítja a színlátás esetleges visszaszerzésére irányuló orvosi kísérletet. Vagy a Tourette-szindrómás sebész, aki betegsége ellenére többórás műtéteket végez, kollégái maradéktalanul megbíznak benne, ahogy erre egyébként Sacks is rákényszerül, amikor beszáll abba a kis repülőbe, amelyet sebészünk szabadidejében vezet. (A Tourette-szindróma sajátos tünetegyüttes, kényszeres csapkodással, tárgyak elhajításával, esetenként ugráló mozgással, értelmes vagy értelmetlen szavak, szövegtörmelékek ritmikus ismételtetésével és hasonlókkel jár. Sacks könyvének olvasásakor a recenzió szerzőjében hirtelen felrémlett a hetvenes évek Budapestjének közismert figurája, akit az emberek Füttyös Gyurinak neveztek szakadatlan kényszeres füttyörészéséről, s aki sajátosan táncos léptekkel járt az utcákat, és pusztá kézzel vagy öszvecsavart újsággal mindenfelét megpaskolt, beleértve a közelében haladó nők hátsó felét is.) Egy autista és autizmusáról könyvet publikáló egyetemi tanár, aki beszélgetéseik során nemcsak abba avatja be Sacksot, miként pótolja analitikus, logikai műveletekkel beleélő képességének hiányait, tulajdonképpen hogyan szimulál olyan társas érintkezéseket, amelyek homlokzatként takarják belső világának magasabb értelemben vett kapcsolatteremtési képességeit, de megmutatja neki azt a hidraulikus berendezést is, amelyet mérnökként arra szerkesztett, hogy belefeküdve s öntestére gyakorolt nyomását maga szabályozva pótolja vele azt az ellazulást, amelyet számunkra mások érintése kínál, de amely számára elérhetetlen, mert a természetes ölekezés a maga kiszámíthatatlanságában, a másik mozdulatait is feltételező heteronóm voltában olyan véstzerthes fenyegetést jelent, amelyet egy autista személyiség végletes *auto-*

nómiája nem visel el. Sacks nem volna Sacks, ha maga is bele nem feküdne a szerkezetbe, saját testén tapasztalni az érzést, de a legtöbbet talán mégis az a megrendítő gesztus árulja el róla, amellyel látogatását és a látogatás leírását (sőt számomra szimbolikus módon az egész kötetet is) befejezi: „*Amikor kiszálltam az autóból, hogy elbúcsúzzam tőle, azt mondtam neki: – Most meg fogom ölelni. Remélem, nem bánja. – Megöleltem, és (azt hiszem) ő is megölelt engem.*”

Ez a kizárójelezett „*azt hiszem*” messze túlmutat a neurológusi gyakorlat funkcionális sematikáján, óvatosan tapogatva közelít az én felé. Szigorúan fogalmazva a motorikában megragadhatatlant akarja megértően földérinteni. Hiszen az ölelés, a kítárt karok körbezárulása mint funkcionális-motorikus aktus maradéktalanul ellenőrizhető a klasszikus karteziánus tudomány eszközeivel. Az ölelés értelme és valódi, motorikán túli tapasztalata azonban, mint az én másik énré zárulása, túllép a karteziánus sémán, legalábbis egy kantianus-transzcendentálisat követel. A gesztus az énhez, a „betegben” lakozó személyhez fordul, de nem egyszerűen és radikálisan, tapintattal elegyes céltudatossággal áttörni akar egy kivételesen reflexív autista személyiség „homlokzatán”, mintegy a mögötte túlzottan is intakt módon elzárt (sértetlen?) „autos”-t kívánva magához ölelni, hanem egy, a gesztust megelőző, minden korábbiánál személyesebb beszélgetésen felbuzdulva az ölelés bejelentésével megpróbálja mozgásba hozni a személyiség amaz egészét, amelyről viszont igenis biztosan tudja, hogy annak egyaránt része a rejtőző „autos” és a reflexív teremtette homlokzat. (Sacks ebből a szempontból talán legtanulságosabb eseteírása a *THE MAN WHO MISTOOK HIS WIFE FOR A HAT* című kötetében található. Egy súlyos Tourette-szindrómás fiatalemberről van szó, akinek betegsége az állandó, túlhajtott belső feszültség mellett elsősorban szinte megszakítatlan arcrángásokban, a „tikkelésben” mutatkozik, s aki kiváló szellemi képességei ellenére állások sorát veszítette már el nem alkalmatlansága, hanem nehezen elviselhető lényé, tulajdonképpen tikkélése miatt. Másrészt hallatlan muzikalitásával passzióból remek dzsesszdobos és pingpongjátékos, aki ugyan lépten-nyomon kiesik vagy inkább „kiüt” a ritmusból a spontán csapkodások miatt, de éppen ezzel képes váratlanul és bravúros improvizációkba fogni és védhetetlen lecsapá-

sokat megereszteni. Sacks haloperidollal próbálkozik, ez a szer ugyanis csökkenti az egyik legfontosabb agyi neurotranszmitter, a dopamin szintjét, lelassít, és gátolja a tikkélést is. Kezdeti nehézségek után a szer hatásosnak bizonyul, a páciens azonban válságba kerül. Unalmasnak, fantáziátlanak érzi magát, játékosága minden értelemben kivesztett belőle, dobolni tud még ugyan, de kényszerítő, váratlan improvizációk híján nincs benne öröme, zeneileg is „átlagosnak” tudja magát. Az én nyilvánvalóan nem a test, akár a korábban általam már emlegetett „idegrendszeri test” betegségének tüneteit veszítette el, hanem önön személyiségének integráns összetevőit. A kidolgozott megoldás tulajdonképpen háborzongató, végtelenen egyedi, akárcsak maga az én, mindazonáltal a jelek szerint beválik. A „beteg” hétköznapiokon haloperidolt szed, nyugodt és hétköznapias teljesítményekre képes: felelős munkát végző derék családapa. Hétvégén viszont nem szed. Olyankor dobol és „lebeg”. Hogy mikor egészséges? Nyilván egyik időszakban sem. De hogy mikor betegebb? Arra is nehéz volna válaszolni. Legpontosabban talán ő maga fogalmaz: „*Tourettesnek lenni vad állapot, mintha állandóan részeg lenne az ember. Haldolt szedni unalmas, szögletesség és józanná tesz, és egyik állapot sem igazán szabad... Ti, »normális« emberek, akiknek agyában a megfelelő transzmitterek a megfelelő helyen és időben vannak jelen, mindig mindenféle érzelmre és stílusra képesek vagytok – lebegésre vagy nehézkedésre, mikor mi szükséges. Mi, Tourettesek viszont nem: bennünket lebegésre kényszerít a Tourette-ünk és nehézkedésre, ha haldolt szedünk. Ti szabadok vagytok, természetes egyensúlyban: nekünk egy mesterséges egyensúlyból kell kihoznunk a legtöbbet.*”)

Sacks írásainak olvasása kettős megrendüléssel jár. Ismeretelméleti értelemben mintha újra aktuálissá tenné a kanti fordulat kérdését, természetesen sokkalta vázlatosabb, ugyanakkor hallatlanul tágas keretek között. Az esettanulmányok (ha „kóros” eseteket írnak is le), elemi erővel semmisítik meg az érzékelő- és idegrendszerrel kialakított, fentebb már emlegetett, naív, úgymond prekritikai transzparenshipotézist. A „normalitást” jellemző természetes egyensúlyi állapot megbomlásával az egyes mentális és érzékszervi képességek elszabadulhatnak, zabolátlanul önálló életre kelhetnek, de e zabolátlanúság lehetővé teszi nyilvánvalóan arra utal, hogy némi viszonylagos

önállóság eleve jellemzi őket. Egy látszólag egészséges idős asszony, aki egy este arra eszmél álmából, hogy továbbra is hallja a zenét, amelyről álmodott, gyermekora elfeledett és felidézhetetlennek tűnt írországi dalait, s ezek napokon át, folyamatosan tovább szólnak a fülébe, amikor csak ébren van, hangsúlyozottan „külső” zeneként, amely fizikailag zavarja őt a tényleges külső hangok, például a hozzá intézett kérdések meghallásában, vagy egy fiatal, agytumorban szenvedő indiai lány, aki betegsége elhatalmasodásával párhuzamosan egyre inkább egyszerre két helyen van jelen, a kórházban és gyermekora indiai falujában, nem egyszerűen a tudatos, intakt én irányította emlékezés amaz esetei, ahol az emléksorok valamely esetleges, akaratlan benyomás hatására indulnak be (mint a prousti regényfolyam a „mémoire involontaire” ezerszer idézett példájában), hanem olyan állapotok, amikor a köztes pozícióban lévő feldolgozórendszer önállósodása belső emléknymokat támaszt fel halottaikból, s azok mintegy zombiként megelevenedve úgy viselkednek az én színpadán, mintha kívülről, az eleven valóságból érkeztek volna. Gúnyt űzve az „optika” törvényeiből, eredetüktől szabadult árnyképek rajzolódnak a transzparensnek hitt ernyőre, s az árnyak elülső és hátulsó oldala megkülönböztethetetlennek bizonyul: egybeolvadnak az ernyő síkján. Descartes Isten – fogalmából következő – jóságára apellált, amikor kizárni kívánta a kognitív folyamatok céltudatos megtevésztésre irányuló befolyásolásának trükkjét, s a szolipszizmus várkastélyába menekült, amikor ugyane trükk démoni variációjának támadását azzal verte vissza, hogy bármily kegyetlen legyen is egy velem űzött játék, ha *velem* űzik, csak újabb bizonyítékot lelek önnön létezésemre, nem pedig cáfolatot. Ha azonban immár nem létezésem, hanem világképem a tét, egy kétes Isten még kétesebb jóindulatára pedig bizonynyal balgaság volna számítanom, ki véd meg akkor saját elmém démonaitól? Ha nem a torzításmentes transzparencia egyetlen lehetséges módján működik, hanem bármikor saját életre kelhet (ha ugyan nem kelt már régen), akkor semmi biztosítékom rá, hogy a világ akár csak hasonlít is arra, amilyennek ismerem vagy ismerni vélem. Ott vannak persze a többiek. Ha szerencsém van az „egészséges” többség „normális” világhoz tartozni,

demokratikus szavazattöbbség és sikeres gyakorlat biztosít világképem alapelemeinek helyességéről. Csak mégis gondolkodóba esem néha. A Sacks egyik könyvében leírt retardált ikrek összeadni is képtelenek, ugyanis nem lehet nekik elmagyarázni az összeadás mibenlétét. Viszont széles mosollyal hatjegyű prímszámokat mondogatnak egymásnak, s úgy örülnek nekik, mint valami új játéknak. (Meg Sacks csatlakozásának is, aki egyáltalán megértette, mit csinálnak, sőt részt is vett benne, persze egy hatalmas matematikai táblázat segítségével.) És egy kiömlött doboz gyufáról ránézésre megmondják, hány szál van benne, anélkül, hogy összeszámolnák, amire egyébként sem képesek. Ha én összeszámolhatnám, ugyanannyit kapnék. A világkép tehát e tekintetben azonos. De nem látnék ugyanannyit – egyáltalán nem tudok mondjuk 112-t látni, ahogy Descartes sem az ezerszöveget. Lehet, hogy a *világ* azonos, de a *kép* nem? És mi minden mást lehetne benne látni még? És milyen áron?

Sacks hősei mindannyian betegek valamilyen értelemben, legalábbis az átlag megszabta normalitáshoz képest. Nemcsak a nyilvánvaló esetek, a traumáktól, tumoroktól, fertőzésektől megtámadott szervezetűek, akiknél jól lokalizálható elváltozások eredményeznek sajátos tüneteket, s legtöbbször nyilván épp e lokalitás az, amely mélyen és revelatíván világít bele kognitív funkcióink szerkezetébe: ahol funkcionálisan egészségesnek velt képességek vagy viselkedések valójában topográfiailag eltérő idegrendszeri területek együttműködéséhez kapcsolódnak, ott valamely terület önálló sérülése meglepő anomáliákhoz vezethet. Betegek azonban a kivételes képességekkel megáldott autista zsenik is: akiknek emlékezete filmszerűen őriz minden elmúlt pillanatot és képet, akik festőként harmincévnyi távollét után is minden kőkockájában hitelesen festik le nap mint nap szülővárosuk utcáit, vagy akik, mint a már említett egyetemi tanár, számítógépszerűen modellezni képes racionális agyuk segítségével fejben terveznek meg bonyolult gépeket, amelyeket ebben az alakban működésbe hoznak, felfedezik hibáikat, korrigálnak, és csak a végeredményt rögzítik papírra, nekünk, akiknek nincs kalkulátor a fejünkben. (Ugyanez a rendkívüli személyiség arról is beszámol Sacksnak, hogy képtelen egysze-

rű, mindennapi metaforákat képileg felfogni: analitikusan, elemenként kell végiganalizálnia, mintegy folyamattá tennie, hogy fogalmilag megértse őket. Valódi érzelmi tartalmuk azonban akkor sem lesz. Analitikus filozófusok és szótárszerkesztők elgondolkodhatnak azon a megjegyzésén, miszerint megpróbált az értelmző szótár segítségével behatolni olyan szavak jelentésébe, amilyen a fenséges vagy a magasztos, de feladta, mert rájött, hogy a szótárak körbehatárolják a jelentést.) Mintha nem egyszerűen véges, de ráadásul komplementer, egymással reciprok viszonyban álló képességekkel sáfárkodnánk. Mindannyian. Van, aki az egyensúlyért fizet meg, van, aki az egyensúlytalanságért.

Sacks könyve morálisan azért egyszerre megrendítő és revelatív, mert bebizonyítja: a látszólagos egyensúlytalanságnak is van, de legalábbis lehet, egyensúlya. Amikor hallatlan empátiával belülről szeretné érteni eseteit, nem mindig akarja (mert gyakran nem is tudhatja) őket bármi áron meggyógyítani. Inkább megoldást keres helyzetükre, ami az esetek nagy többségében egyensúlykeresés. Együtt élni tanít helyzetü(n)kkel, mert tudja, betegségük énjük része. Nem érintetlen kormányos irányít léket kapott hajót, hanem egy ilyen meg amolyan testnek van énje, és ilyen meg amolyan énnak teste. Ennek az egyedüli énnak az egyedüli testhez való viszonya a lehetőség arra, hogy egy látszólag (ugyanis testi mivoltában) egyensúlytalan helyzet is kiegyensúlyozhatóvá váljon, de megfordítva arra is, hogy egy látszólag egyensúlyos kibillenjen belőle.

A test-én viszony, amely Sacks egész munkásságának a közvetlen orvosi gyakorlaton messze túlmutató, legfontosabb kérdése, leggazdagabb formában egy magyarul egyelőre sajnos hozzáférhetetlen könyvben, az *A LEGTÓ STAND ON* című teljes egészében önéletrajzi, majd hogyan nem önvalloomászerű írásban bontakozik ki. Egy súlyos lábtörés során Sacks hosszú időre elveszíti testérzékelésének egy részét, nem érzi saját lábát a sajátjának, s ennek következtében tapasztalja, hogy a testkép sérülése miként jár együtt énképének válságával. Miközben hosszasan viaskodik orvosával, fokozatosan rádöbben, hogy betegként neki nem karteziánus keretek között értelmezhető testi funkciói vannak, hanem az én egészét érintő érzései és tapasztalatai, s ezek mentén

újrágondolja a neurológia egész hagyományát, az általa „*állatorvosi gyakorlatnak*” nevezett, alapjában statikus szemléletű századfordulós funkcionalizmustól a negyvenes-ötvenes évek rendszerelméleti alapú, dinamikus neuropszichológiájáig, amely az embert bonyolult rendszerek összjátékának látja. A neuropszichológia rendszersémája sem kínál azonban magyarázatot az érző és akaró, szabad én létére, amely közben mindannyiunk mindennapi tapasztalata. Testi értelemben az én belső mechanizmusai oldják meg a problémáját: a *SOLVITUR AMBULANDO* című fejezetben elbeszéli, hogyan „kapta vissza” a lábát a járással kísérletezve, amikor egy emlékezetében felhangzó zene segítségével nem egyszerűen a járás, de valamiképp az én belső ritmusát is meglelte, s a mozgás hirtelen újra teljessé tette testképét. (Sacks könyveit minden rendkívüli szakmai tudás és filozófiai műveltség ellenére amúgy is beragyogja valami kézzelfoghatóan e világi rajongás az élet gyakorlata iránt.) Ennek fényében talán nem meglepő, hogy amikor tapasztalatainak értelmezésével kísérletezik, Kantnál köt ki. A neurológia válságát az empirikus filozófia hume-i válságával állítja párhuzamba, ahol az én feloldódik a szakadatlanul egymást váltogató percepciók sorában (ahogy a neurológia énje is eltűnik a funkciók sorozatában), s a filozófiatörténettel egybecsengő módon Kantnál talál feloldást, az idő fogalmában, mint minden belső jelenlenség (lélek) közvetlen a priori feltételében. (A transzcendentális appercepcióról sajnos nem beszél, pedig akkor még izgalmasabb lenne az elemzés.) Egy metaforikus értelemben zeneileg meghatározott (vagyis öntörvényű időbeli mintázatokra épített) énfogalom talán beszédkereteket kínálhat az egyensúly kérdéseinek megvitatására.

Aztán sajnos visszavonja. Már mint a kanti eretnokséget. Hét évvel a kötet megírása (és közel húsz évvel a leírt események) után, 1991-es utószavában megbánja eltévelyedését, amely az a priori misztikus, kanti vizeire vezérelte. Kár. Talán ha komolyabban vette volna a transzcendentális appercepciót. Így is vigasztaló. Annyi később mégis termékenynek bizonyult eretnokséget visszavontak már: Lehet, hogy lesz egyszer még transzcendentális neurológia?